

Valentina Bujilova
Nadejda Kuroglo
Ivan Kior

Gagauz dili

Валентина Бужилова
Надія Курогло,
Іван Кіор

Гагаузька
мова

5

Валентина Бужилова, Надія Курогло, Іван Кіор

Гагаузька мова

підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Valentina Bujilova, Nadejda Kuroglo, İvan Kior

Gagauz dili

ukrain dilli orta üüretim
kuruluşları için
5 klas

Чернівці
„Букрек»
2022

УДК 811.512.165(075.3)
Б 90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 08.02.2022 р. № 140)*

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Гагаузька мова. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Мілков А.М., Кіор І.Ф.)

– Teoriya materialları (теоретичний матеріал)

– Evdeki iş (домашнє завдання)

– İş çiftlerdä (робота в парах)

– Yaratma işi (творче завдання)

– Proekt işi (проектна робота)

– Laf sandıcaa (скринька слів)

Матеріали для читання
можна знайти за посиланням:

Okumak için materialları
var nasıl bulmaa burada

Бужилова В. М., Курогло Н. І., Кіор І. Ф.
Б 90 **Гагаузька мова:** підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти.
Чернівці: Букрек, 2022. 176 с : іл.

ISBN 978-966-997-122-7

УДК 811.512.165(075.3)

Bujilova V. M., Kuroglo N. I., Kior I. F.
Б 90 **Gagauz dili** ukrain dilli orta üretim kuruluşları için. 5-ci klas. Çernovtı: Bukrek,
2022. 176 s.: res.

ISBN 978-966-997-122-7

УДК 811.512.165(075.3)

ISBN 978-966-997-122-7

© Бужилова В. М., Курогло Н. І.,
Кіор І. Ф., 2022
© Видавничий дім „Букрек», 2022

Giriş

§ 1. DİLİN MAANASI HALKIN YAŞAMASINDA. UKRAİNANIN DEVLET DİLİ

1. Sesläyin, sora okuyun teksti. Neçin Ukrainaya deniler çok dilli devlet? Angı milletläer yaşêrlar bizim Ukrainada, nesoy ilerleer onnarın kulturası? Neçin ukrain dilini läüzim hepsiciimiz islää bilelim?

*Ölä bir dil var dünnedä,
Üzännän, taa gercik dandan,
Laflar düüerläer üreemdä
Hiç vazgeçmäz sızıntıdan.*

*Diri sucaaz gibi, dilim,
Dalgasında – altın sesläer,
Türküm diveç – Ana dilim,
Gagauza paalı sözlär...*

V. Bujilova

Ukraina – çok dilli devlet

Büünkü Ukraina – çok dilli devlet. Burada lafederläer seksän sekiz dildä. O ukrain, rus, belorus, urum, moldovan, bulgar, gagauz hem çok taa başka türlü dillär. Ukraina devleti ön verer hepsi milletlerin kultura ilerlemesinä. Ukrainada var millet şkolaları, presa, radio, teatralar, kiyat tiparlaması türlü dillerdä. Herbir milletin var hakı üürenmää ana dilini, sözleşmää, onu kullanarak. Hepsi yaşayannar Ukrainada düşer pek islää bilsin, ilerletsin ukrain devlet dilini. (*Uşak enşiklopediyasından „Ukraina”*).

Millet
Ayozluluk
Cümnä
Sözleşmää

Memleket
Halk
İlerlemää
Devlet dili

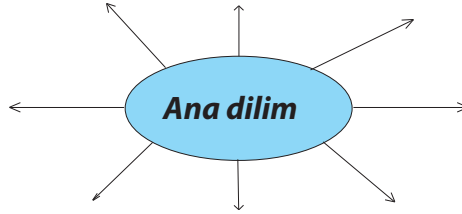
Devlet
Hak
Uygun söz

2. Okuyun anılmış insannarın düşünmeklerini dilin lâazımnı için. Annadınız dilin maanasını bizim yaşamamızda? Ne sölärdilär ana dili için ukrain hem gagauz yazıcıları?

1. En büyük hem en paalı iilik herbir halk için – onun dili (*Panas Mirnyy*).
2. Halk, angısı koruyêr ana dilini, koruyêr kendisini (*O. Ponomariv*).
3. Dil – o herbir milletin canı, onun ayozluluu (*I. Ogienko*).
4. Herbir dil – halkın varlı. O yardım eder taa islää anamaa insanı, onun geçmişlerini hem gelecek vakıdı (*M. Koçerga*).
5. Akına sevgi memleketinä olmaz, sevmäzsän ana dilini (*G. Gaydarci*).
6. Suuk duyguylan ana dilinä, umursuz yaşayan insan yabandır (*G. Gaydarci*).

3. Bütün klaslan birerdä söläyin lafbirleşmesini „Ana dilim“. Düzün bu lafbirleşmesinnän asoñiañiya kartasını.

4. Çeviriniz gagauz dilinä uygun sözü. Nesoy annêersınız onu? Kayılınsınız mı bu bakışlan? İnadırınız bakışınızı.

„Без мови людське спілкування неможливе, без спілкування не може бути й суспільства, а отже – й людини” (*O. Реформатський*).

5. Okuyun şiir sıralarını. Açıklayın bir cümläylän, angı dilin kalitesi için söz gider onnarda. Yazınız.

Dilim! O yıldızlı lafinnan
Gercik poeziya duuêr,

Hem Allahtan ustacılınnan
Gerçek cümbüş annadılêr.

Bu ayozlu Bucak erdä
Gezer halkım adım-adım,
Düüler canda gerçek sevda,
Ki salt dilinnän raatlandın.

V. Hacıoglo

6. Çevirin gagauz dilinä V. Suhomlinskiyin laflarını. Yazın teftelerinizä.

Якщо ви користуєтеся словом неточно, це те ж саме, якби замість відточеного олівця на уроці малювання ви користувалися б цвяхом (*В. Сухомлинський*).

kullanmaa – користуватися
bilenmiş, bilenik – відточений

7. Doldurun resimin boş alkacıklarını bir-iki laflan, gösterip kendi düşünmeklerinizi.

8. İş çiftlerdä. Düzün iki kişi arasında dialog temaya görä „Bän poliglot?“ Açıklayın fikirlerinizi, annadarak biri-birinizä, kaç hem nesoy dillerdä siz lafedersiniz aranızda, şkolada, ayyenizdä. Yapın sonuçları, neçin islää bilmää çok dil.

9. Proekt işi. (İndividual) Hazırlayın cevap soruşa: "Angı dillerdä, gagauz dilindän kaarä, lafederlär sizin regionda?" Toplayınız informätiya, soruşturun evdä, aarayınız kiyatlarda, bakınız internettä.

10. Evdeki iş. Yazın kısa yaratma.

1-ci grupa – „Bizim aylä dilimiz”

2-ci grupa – „Kaç dil sän bilersin, okadar keret insansın”

3-cü gruba – „Neçin bän ürenerim ukrain, gagauz hem başka dillerini?”

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ. SÖLEYİŞLÄR

1. Bir dildä var iki türlü dat.
2. Çok i, da az sölä.
3. Çok bil, da az sölä.
4. Dilin kemii yoktur, ne istärsä söleer.
5. Kırk lafta bir lafını olur seslesin. (V. Moşkovun folklor kolektiyasından)

§2. TEKRAR. SÖZ PAYLARI. GAGAUZ DİLİNİN ZENGİNNİİ

11. Okuyunuz demekli şiiri. Angı laflar göstererläR dilimizin göze-lliini, kuvedini? NeyläN avtor yaratırê ana dilini? Yazın hepsi adlıkları. Angı soruşa cevap eder adlıklar?

Ana dilim

Ana dilim – tatlı bal,
Salkım çiçää kokusu,
Şırasını üklü dal
Vermiş gömeç dolusu.

Ana dilim – gözäl ses,
Maanä-türkü avası.
Onu işidän herkez
Doymaz, geçmâz avazı.

Ana dilim – gevrek söz,
Uygun dizili sedef,

Ürük fikir ona öz,
Kefimä verer hep kef.

Onsuz hiç geçmâz aaçlım.
Kuru kalır masalım,
Onsuz hiç olmaz saalım,
Kısır gezer akılım.

Dili läâzım bilelim,
Biz ona evlat inanız,
Dili hiç kaybetmeyelim.
Salt onunnan biz insanız.

D. Tanasoglu

avaz – echo

gevrek – тендітний

gömeç – бджолині соти

sedef – перли, намисто з перлів

ürük – швидкий, жвавий, блискавичний

öz – зміст, сутність

kef – настроій; тут: натхнення

➤ *Annadınız, neylän taa var nasıl yaraştırmaa ana dilini?*

➤ *Tanışınız eni lafların maanasınnan. Düzünüz birinnän cümlä da yazınız onu tefterlerinizä.*

12. Okuyunuz teksti. Ne için annadılêr onda?

Ana dilimizin zenginii

Allahın büyük izininnän verilmiş gagauz halkımıza bizim gercik hem sıralı ana dilimiz. Herbir gagauz şairi şannêêr kendi şiirlerindä ana dilini. Nesoy uygun hem diil sıradan, bir taanä lafları bulêrlar avtorlar, annadarak kendi derin sevgisini dilimizä! Anılmış şiirdä „Ana dilim” Dionis Tanasoglu şaşêr dilimizin bal gibi tatlılına, onun melodiyalına, gevrekliinä, uygunnuuna. O her kerä, taazä çiçek gibi, büüler kendi burcu kokularınnan.

Ana dilimizin zenginiiini D. Tanasoglu açıkladı poetik lafların yardımınnan: „tatlı bal”, „salkım çiçää kokusu”, „gömeç dolusu”, „türkü avası”, „dizili sedef”, „gevrek”, „ürük fikir”. İnsan dilsiz aaç, saalıksız. Hepsimizin borcumuz – koruya-

lım Ana Dilimizi, angısı ölä derin, ölä sıcak, okadar zengin hem gözäl.

➤ *Ayırınız hepsi nişannıkları, yazınız onnari tefterlerinizä. Düzünüz onnarlan lafbirleşmelerini. Bir lafbirleşmesinnän düzünüz cümlä.*

➤ *Gösteriniz kendi sevginizi ana dilinä kısa yaratmalarda. Çekediniz bölä: „Var mı nasıl sevmemää ana dilini? Yok nasıl!..”.*

13. Bitirdiniz cümleleri. Gösterin söz paylarını.

1. Biz üüreneriz ana dilimizi,
2. Dilin yardımınnan insan
3. Bän doyamêêırım seslemää
4. Ana dilimizin en sıcak lafları: „mamu”, „ana”, „boba”, „güneş”,
5. Bän kismetliyim, ani ... !

14. Sesläyiniz şiir sıralarını. Neçin yaşamamız okadar sıkı baalı ana dilinnän? İşlikleri ayırın, yazın, koyup temel formasına.

Örnek: *akêr – ak* (birlik sayısı, II üz, izin çalımı).

Kanımda akêr bu dil, damarlarımda,
Kalbimi düülde bu dil, sansın ilk sevgi,
Canımı o taşıyêr kanatlarında,
Paycaazı yaşamanın, Allahtan vergi.

Halkıma – patekacık binnän yollarda,
Bas ilin, örü girgin, gagauz uşaa,
Çekiler ana evin tokatlarından,
En kaavi temellerdän, götürer uzaa...

V. Hacıoglo

15. **İş çiftlerdä.** Okuyunuz teksti. Düzünüz dialog onun içindeliinä görä. Başlayınız dialogu bölä: – *Kimdän kabletmişlär gagauz halkının zenginniklerini evlatlar?* (Çifttän ikinci üürenici bulêr cuvabı teksttä). Belli ediniz işlikleri.

Koru hem kullan ana dilini!

Gagauzlar büün kendilerini bir halk gibi bilerlär hem sayêrlar, neçinki onnar binnärcä yıl koruyabilmişlär o zenginnikleri, ani dedelerindän kalmış.

Büünnän-büün gagauzlar dün-
nedä var. Bir küçük, auç gibi,
halk, ama okadar büyük hem
zengin kulturasınnan. Nelär gi-
rer halkın kulturasına? Ne
tutêr halkı dünnä üzerindä? O
halkın adetleri, din hem inan
adetleri, korunan yortuları,

folkloru (söleyişlär, bilmeycelär, masallar, türkölär, maanilär, cümbüşlär hem başka), halkın bütün literaturası, zanaatları hem oynunnarı. Hepsini bunnarı hem bütün halkın aarif fikirliini vardı nasıl korumaa, elbetki, sade dilin yardımınnan.

Ana dilinin sözleri... Başlêêrlar sallangaç türkülerindän, ananın hem bobanın yalpak laflarından hem nasaatlarından. Biraz büüdüynnän, peydalanêrlar Allaha ürektän danışma-
da – sıcak duada. Sora o sözlär brakmêêrlar seni artık bütün yaşamak uzunnuunda.

Sev dilini, üüren, koru, gözlerini gibi, hem kullan!

16. Koyunuz lääzımını işlikleri.

1. Dooru laf fayda
2. Çok laf dermendä dä
3. Tatlı laf para
4. Makar yaarın öläsin – büün

(üüren, geçmeer, etmeer, getirer)

17. Verilmiş söz paylarının adlarını iki grupaya yazın.

Kendibaşına söz payları

Yardımcı söz payları

Adlık, baalayıcı, nışannık, ardlafl, işlik, aderlik, sayılık, paycık, işhallık.

18. Okuyunuz. Nedir tekstin öz fikiri?

Legenda

Çok asırlär, üzlärlän yıllar aazdan-aaza, ihtärlardan – gençlerä geçer paalı, sedef gibi, gözäl gagauz dili.

Halkımızda var legenda...

Evelki vakıtta yaşarmış bir padişaa. Onun varmış büyük zenginii. Ama anılmıştı o diil varlınnan, anılmıştı etişmeli kızın güzelliinnän.

Dm. Savastin

– O nicä gün duuması, – deyärmiş birkaçı.
– Göz açık bakışı insanın üreeni ateş içinä sokêr, – başkaları sölärmış.

Öbürleri deyärmiş:

– Kim işitmiş onun türkülerini, üreenä saalık kabletmiş: o sesi durukmuş hem üüsekmiş, nicä çöşmä sızıntısı, nicä kuş uçması.

Bu padişaa – benim gagauz halkım, onun kızı – benim ana dilim!

➤ **Bulunuz verilmiş teksttä türlü söz paylarını. Yazınız onnari ayırı-ayırı.**

19. **Proekt işi.** Hazırlanınız bilgi proektinä „Benim laflım“. Hazırlayın tefterleri, titul sayfasını dooru doldurun. Paylaşırın sayfaları üç bölümä vertikalca. Bölümnerin adları: „Gagauz dili“, „Ukrain dili“, „Rus dili“. O bölümnerdä yazılacak laflar gagauz, ukrain hem rus dillerindä. Herbir bukveya ayırın dördär sayfa. Bukvaları erleştirin sayfaların başında gagauz alfabetinin sıralıına görä. Bu laflıklar olacek tekrarlanmaz, sade sizin, osoy, ani taa bir ölä laflık yok bütün dünnedä.

PROEKT – iş, angısının **neeti** – açmaa, göstermää nesoyso problemayı, verilmiş soruşlara cuvabı aaramak hem bulmak onnari. İşin **sonuçları** gösteriler çok kerä **prezentaşiyada**. Hazırlêêr onu üürenicilär grupalarda, çiftlerdä hem da individual.

20. Evdeki iş. Yazın, belli edin söz paylarınızı.

Deniz gibi sonsuz, güçlü, derin benim ana dilim... Sendä – asirlerin fikir aariflii, sendä – binnär yılların akılı. Benim canımın arfası! Severim senin sesli türkülerini, üreeni koparan cümbüşlerini, senin laflarının avasını! Benim kuytum, severim senin sıcaklığını hem yalpaklığını. Sän, güneş gibi, yı-sıdêrsın hem üreemä saalık verersin. Benim akıllı üüredicim! Çaarêrsın, çekersin kendi sıcak dalgalarına. Sän varsın dooruluk, namuzluk, gagauz halkının gözellii hem hatırlılı. Kal bölä her zamannara, benim ayozlu, sevgili gagauz ana dilim!

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ. SÖLEYİŞLÄR

1. Adamı sözdän var nicä tanımaa.
2. İi sözlär havezlän sesleniler.
3. Söz gümüş sä – susmak altındır.

§3. LAF KURULUŞU (TEKRAR). GAGAUZ DİLİNİN ZENGİNNİİ

ÇOK DİLLİ DEVLET

21. Okuyun šiiri, nasıl annêrsınız onu? Yazın šiirin ilk dörtsıralını. Getiriniz aklılarınıza, nesoy paylara bölüner laflar? Gösterin nişanı laflarda kökleri hem afiksleri. Ne o kök? Ne o afiks?

Sesleniniz **sözün** gercikliinä,
Her **bukvanın şafkı** var, **benizi**,
Kurduynan laf, ses birleşmesinä,
Baksana, **diıştirerlär** dünneyi!
Sözlärlän resimnä yaşamanı,
Katıp rengi Gökün sevgisindän,
Beslä duaylan duygularını,
Çetinnedip ruhu Saabimizdän.
Sarı toprak demäz çölmekçiyä:
Nedän beni yuurêrsınız, ellär?
Bölä Allah, halkımızı seçip,
Verdi dili, sevip, kullansınnar.
Salt kalma kurulu, – çaarêr sözlär,
Sar ömürü düzgün örüyüştä,
Baksana ii, aydın, gözäl seslär
Söleer sana: gideriz birerdä!..

V. Hacıoglo

22. Okuyun cümleleri. Ne için annadêrlar cümlelär? Kayılınsınız mı? İnandırın. Lafı *dil* hallayın, belli edin afiksleri.

1. Gagauz dilimiz – zengin hem düzgün bir dil.
2. Bizim dilimizdä var nicä kolay, uygun lafetmää, göstermää en derin duygularını.
3. Dilimizdä yazılı artistik yaratmaları, yazılı hem çevirili Allahın kıyatları.
4. Ukraina devletin Konstitütyası da çevirili gagauz dilimizä.
5. Dedelerimizdän kalmış pek zengin folklor yaratmaları: masallar, halk türküleri, legendalar, cümbüşlär, söyleyişlär, bilmeycelär.
6. Bölä bir dili yok nasıl saymaa fukaara dil.
7. Ana gagauz dilimizi läazım üürenmää, bilmää, kullanmaa lafetmektä hem yazmakta.

➤ **Getiriniz aklılarınıza, nesoy paylara bölüner laflar. Çıkarınız teksttän afiksli hem afiksiz lafları.**

23. Okuyun şiiri ana dili için. Neredän gelmiş ana dili? Nedän peydalanmış? Bulun cuvap avtorun sıralarında. E siz nesoy düşünersiniz? Çıkarın teksttän afiksli hem afiksiz lafları. Yazın lafları *-dan(-dän)* afikslerinnän.

Ana dilimiz

Ne zamandır – bellisiz,
Gelmiş bizä dilimiz.
Gelmiş yokkan sesimiz
Da yapmış bizi o biz.

Gelmiş derin eveldän,
Pütürcekli ellerdän,
Puluktan, tutaklardan,
Arpadan, boodaylardan.

Sanki, taa ne erlerdän?
Beki, telli gelindän,
Beki, kaval sesindän,
Kolaydan hem zorlardan?

Geler o oynunnardan,
Becerikli aazlardan.
Dünür bekleyän kızlardan,
Hem kaba somunnardan.

Oglanın sürüsündän,
Masaldan hem türküdän...

N. Baboglu

24. Bakın resimi. Nedir kiyadın maanası insanın yaşamasında?

Sonuç: Bilgilär, angılarını biz alêrız kiyattan, kök gibi, ani besleer büüyän aacı.

25. Okuyun. Gösterin tekstin öz fikirini. Neylän baalı herbir halkın dili hem literaturası? Olur mu istoriya halksız? E halk istoriyasız, dilsiz, kulturamız?

Herbir halkın dili hem literaturası istoriyaylan baalı. Nasıl yok istoriya halksız, ölä halk olamaz istoriyasız, dilsiz, kulturamız. Yok küçük halk, küçük dil, küçük kultura. Var küçük milletlerin az sayısı. Gagauz Halkı onnarın biriydir. Halkımızın var uzun hem zengin istoriyası, derin köklü kulturamız, literaturası.

➤ **Laflarda** *halkın, halksız, istoriyasız, dili, dilsiz, kulturamız, literaturası, gagauzların, köklü belli edin kökleri hem afiksleri.*

26. Aşaadaki laflarda bulunuz afiksleri da ayırın onnarı köklerden bir çizgiylän. Lafları tefterlerä yazın.

Bukva-lar, kiyatlar, tefterlär, gagauzlar, morfemalar, afiks-lär, devletlär, milletlär, yazmaklar, okumaklar, dedelär, ma-sallar.

27. Lafları kökä hem afiksä pay edin.

Aaç-lar, söledi, okudu, kıra, tefterä, baktı, annattı, insan-nık, üstündä, şkolada, başlêêr, geldi, işitti, duydu, uşaklık, gazetalar.

28. Afikslärlän düzün laf.

lı – lu: kat-lı, su-lu, ...;

suz – sız: korku-suz, kiyat-sız, ...;

êr – er: yap-êr, ver-er,

29. Lafları tefterlerinizä yazınız, noktaların erinä uygun afiksleri koyunuz.

Annat.., üüren.., göz.., umut.., kısmet.., güneş.., bulut.., yıldız.., uçak.., gül.., çiçek.., başça.., saalık.., yardım.. .

30. Aşaadaki masal parçasını okuyun. Nasıl düşünersiniz, ne oldu sora?

31. **Evdeki iş.** Tefterlerinizä yazınız, ayırıp teksttän, on afiksli laf hem on da afiksiz. Laflarda belli edin kökleri hem afiksleri.

Zaman zamandaykana, başak samandaykana, bän sallan-ğaçtaykana, dädu delikannıykana, bobam da taa duumamış, anam yola çeketmiş da bu masalı işitmiş.

Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş – varmış bir dädüylan bir babu. Varmış onnarın bir zarararı Kedileri.

Yapêr babu bir kerä sarma da atêr onnarı sobaya, fırına, pişinnär. Kedi, açıp sobanın kapaanı, çekeder datmaa sar-maları. Ama ölä dadını bulmuş sarmaların, ani dada-dada bitirer onnarı. (*Gavril Gaydarcının folklor kolektiyasından, masaldan „Beş dost”*)

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ. SÖLEYİŞLÄR

1. Çok yaşayan çok bilmäz, çok gezän çok bilir.

2. Ne ekecän, onu da toplayacan.

3. Akıl yapêr – kafa çeker.
4. Çok laf dermendä da geçmeer.
5. Susmak demiri kırêr.
Salt bir sän minutçaa utan,
Sorarkan bişeyi, insan,
Ömürçä ki utanacan,
Bilmäz sän kalacan açan.

§4. SİNTAKSİS. DURGUÇLUK NIŞANNARI. LAFBİRLEŞMESİ. TEMEL HEM BELLİEDİCİ LAFLAR LAFBİRLEŞMESİNDÄ

32. Okuyunuz teksti. Koyunuz adını. Nişanni laflardan koyunuz soruş başka laflara, angıları annadêrlar, genişlederlär nişanni lafları. Lafbirleşmelerini yazınız.

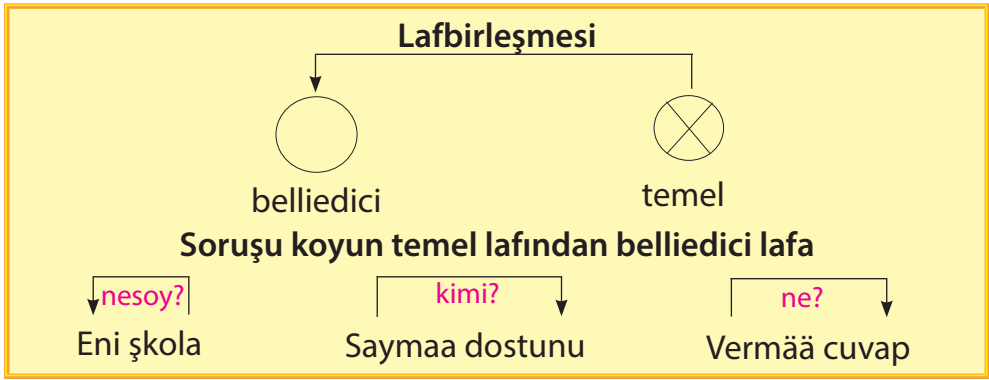
Örnek: Yaz (nesoy?) şen

Şkola

Tez geçti şen yaz. Geldi ceviz ayı, geldi vakıt şkola-ya **gitmää**. Sevinçli hem pek donaklı **karşıladi** o bizi. Biz da, olarak **şkolamızın** inanç **dostları**, **sevindik** bu karşılaşmaya. Büyük **çiçek demetlerinnän** paalı **üüredicilerimizä** ilk Bilgi günündä biz **bastık** şkolanın eşiklerinä, sora girdik geniş **koridorlara**, açtık kapuyu aydınnık hem kuytulu **klasımıza**. Her gün burada biz, **üürenicilər**, havezlän kablederiz eni, meraklı taazä **bilgileri**. Boşuna denmeer söyleyiştä: „Bilgisiz **yaşamaa** – sade eri **kaplamaa**...”

Lafbirleşmesi deniler iki ya taa çok lafa, angıları taa doludan, nekadar bir laflan, annadêrlar predmetleri, onnarın nişanı- nı, işi. Laflar lafbirleşmesindä baalı biri-birinnän maanalarına görä hem gramatikayca. Lafbirleşmesi kurulu iki paydan: temel hem belliedici laflardan.

33. Belli edin temel hem belliedici lafları lafbirleşmelerindä. Koyunuz soruş temel lafından belliedici lafa. Yazınız, koyarak noktaların erinä lääzımını bukvaları.

Şkolanın önünd.. , çiçek başç..sı, küüy..n ortasında, sport oy..nnarı, ayd..nnık klaslar, ..çkatlı yapı, tertipli kabinetl..r, g..zäl dolaylı, geni.. meydan, düzül.. uygun, biblioteka k..yatları, bü..k kiyat fondu, herbir kat..a.

34. **Yaratma işi.** Düzünüz kısa annatma şkolanız için. Kullanabilirsiniz lafbirleşmelerini yukardaki iştä.

35. Okuyunuz aşıadaki iki laf grupasını. Var mı nasıl hepsi laflarlan düzmää lafbirleşmelerini? Neçin? Düzünüz lafbirleşmelerini o laflarlan, angılarinnan uyêr.

1. Biyaz, kara; kısmet, pişirmää; islää, prost; devlet, klas; üürenmää, buluşmaa; tuz, tatlı; kullanmaa, açmaa; çiçek, sport; kalın, incä.

2. Şkola, başça; uşaklar, seslär; okumaa, kiyat; meraklı, annatmalar; buluşmaa, yortu; gitmää, havez; yazmaa, kırnak; klas, bizim; ana, dil.

36. Okuyunuz cümleleri. Neçin koyu renklän nişanı laflar diil lafbirleşmesi?

1. Şkolanın başçasında **büüyer çiçeklär.**
2. Aydınnık klaslarda **biz üüreneriz** havezlän.
3. Geniş meydancıkta **uşaklar oynêrlar** voleybol hem başka sport oynnarını.

Tutunuz aklınızda!

Subyekt hem predikat – cümlä, ama diil lafbirleşmesi.

37. **Yaratma işi.** Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä.

Ось і настала осінь. Пора, яку ще називають золотою. Довкола усе змінюється. Осінь, мов художниця, розмалювала дерева в жовто-червоний колір. Листя поволі опадає на землю. Трава висохла, стала темно-зеленою, де-не-де коричневою.

Птахи відлетіли в теплі краї, не чути їхнього голосного співу. Горобці злітаються на червону горобину та калину. Людям осінь принесла щедрий урожай. У садах і городах допіли овочі і фрукти. Осінь можна назвати чарівницею.

Довкола – dolayda

поволі – yavaş

темно-зеленою – koyu eşil

мов художниця – nasıl resimciyka

щедрий урожай – cömert bereket

їхнього голосного співу (burada) – onnarın sesli türküleri

колір – beniz

де-не-де – kim erdä

в теплі краї – sıcak taraflara

38. I. Okuyun teksti. II. Kayılsınız mı ihtär üürediciylän? Annadın.

Paylaştırın ölä, nicä işi paylaştıydınız

Bir **ihtär üüredici** yaşardı yalnız. **Onun üürenicileri** hani-dän büüdülär, ama onnar kendi üüredicisini unutmazdılar.

Bir kerä üürediciyä geldi iki çocuk da dedilər: „Bizi analarımız yolladı **dolaşalım Canabinizi** hem yardım edelim evdeki işlerinizi yapmaa.” Üüredici **yalvardı çocuklara** doldursunnar boş kadayı suylan. Bu kadanın yanında, skemnä üstündä, vardı iki boş kazan hem bir da büyük finii, aacın dalında da asılıydı bir pek küçük oyuncak kazancı. O kazancık ilindi, nicä tüücäöz. Çocukların birisi aldı büyük teneki kazanını, da **yollandı pınara** dooru, öbürü sä aldı aacın dalından küçük kazancı da kaçarak gitti dostunun ardına.

Açan kada artık dolduydu suylan, üüredici çaardı ikisini da çocukları içeri. „Saa olun!” – onnara dedi da koydu masa üstünä bir **büük çölmek**, dolu kuan balınnan, hem bir da filcan, genä dolu **kuan balınnan**. „Paylaşın balları ölä, nicä işi paylaştıydınız”, – dedi üüredici, gülümseyerek.

K. Vasilioglu

- **39. Evdeki iş.** Yukardaki tekstden (iş 38) koyu renklän nişanı lafbirleşmelerini yazınız. Koyunuz soruş temel lafından belliedici lafa. Aşaadaki lafları yazın laflıklara.

Canabiniz
donaklı

kuan balı
inanç

Bilgi günü
dostlar

meraklı
çiçek demetleri

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Açın söyleişlerin maanalarını.

1. Tuzu – ekmää i, ama akıllı sözü seslä.
2. Akıllı bakêr ateşä, ahmak – tencereyâ.
3. Bakma üzünä, bak içinä.
4. Bilän bilsin, bilmeyän üürensın.

§5. CÜMLÄ, ONUN GRAMATİKA TEMELİ. İÇİNDEKİ MAANALARINA GÖRÄ CÜMLELÄR. DÜNNENİN GÖZELLİ. ANA TARAFİM

- **40.** Okuyun üç sırayı. Neylän onnar ayırılêr biri-birindän? Söläyin laflar grupasını, lafbirleşmeleri grupasını hem cümleyi.

1. Tabiat, şen, şaşêrız, denizlär, yıldız, üüsek, bayırlar.
2. Siiretmää dolayları, sesli avaz, serin hava, gercik başça, göl boyu, zengin toprak.
3. Ana topraamı bän doyamam siiretmää.

- **41.** Okuyunuz teksti seslän. Neçin papadiyâ kısmetliydi? Kaç cümlä var onda? Düşününüz, baalı mı herbir cümleinin içindä laflar gramatikayca? Var mı herbir cümleinin kendi ayırı maanası? Var mı herbir cümleinin kendi intonaşıya sonu? Nesoy nişan durêr cümleinin bitkisindä?

Papadiya

Sesläyiniz bir masal. Kasaba kenarında, kâr yol boyunda, durarmış evcääz. Siz, elbetki, vardır gördüünüz o evceezi! Onun önündä var küçüräk başcecik, angısının dolayanında yapılı boyalı taftadan aulcuk.

Diil uzakta bu evceedän, kär derenin boycaazında, kaba eşil ot içindä, büüyärdi papadiyä. Güneş şılacıkları yısıdardılar hem sevärdilər onu. Kimsey görmäzdi hem denemäzdi onu sık otlarda; ama çiçecik kayıllıklan yaşardı bu raatlıkta, canını uzanardı güneşçää, mayıllıklan bakardı ona hem seslärdi, nasıl çälêr türkü neredä sä üüsekliktä – göktä cıvırlıga. O sansın bütün kendi üzünnän deyärdi:

– Baksananız bana! Bän ölä kismetliyim!

H. K. Andersenä görä

Cıvırlıga

Mayıllıklan

Annatmaa, haberlemää birbişey için, göstermää duygularını, danışmaa biri-birinä soruşlan, yalvarmaklan var nasıl sade cümlelerin yardımınnan.

Cümlä deniler bir ya birkaç laflara, angıları baalı biri-birinnän maanalarına görä hem gramatikayca hem göstererlär bitirilmiş fikir. Herbir cümlenin var intonaşıya sonu. Cümlenin bitkisindä adetçä nokta, soruş yada şaşma nişanı koyulêr.

Cümlenin baş payları – **subyekt** hem **predikat**. Onnar cümlenin **gramatika temeli**.

Sölemäk neetinä görä (maanalarına görä) cümlelär var nicä ol-sunnar **annatma, soruş hem izin**.

Cümlelerä, angılarında biz haberleeriz, annadêrız, söleeriz birbişey, deniler **annatma** cümlesi. Cümlelerä, angılarında sorulêr birbişey için, **soruş** cümlesi deniler. O cümlelerä, angılarında gösteriler lafedenin yalvarması, istemesi, nasaatı ya sımarlaması, deniler **izin** cümlesi.

Annatma, soruş, izin cümlelerin bitkisindä düşer koymaa şaşma nişanını ozaman, açan onnar duygulu sölenelär. Bölä cümlelerä deniler **duygulu** yada **şaşma**.

42. Okuyun lafları. Kurun onnarlan cümlä. Yazın cümleleri tefterlerinizä. Baalamaa deyni lafları bireri, ne läüzım yapmaa?

1. Bän, gölümüz, sevmää, üzümää, bizim.
2. Yıldızlar, altın, bakmaa.

3. Güneş, yalabık, şılacıklar, oynamaa, su üstündä.
4. Güz, kısılmaa, artık, günnär.

43. Yazın ukrain dilindä gramatika terminlerini.

- Cümlä –
Baş payları –
Subyekt –
Predikat –

Для довідок: речення, підмет, присудок, головні члени речення.

- 44. Sesläyin teksti, sora demekli okuyun. Nesoy garmoniyalı kıpımnar baaşlêêr bizä buluşmak tabiatlan? Neyä şaşêrsınız siz, siirederäk onu? Bulun da okuyun teksttä dooru intonaşiyaylan duygulu (şaşma) cümleleri. Nesoy durguçluk nişanı koyulu onnarın bitkisindä? Düzün birär duygulu (şaşma) cümlä bizim Bucak tarafımızın gözellii için.**

Yaratmış Allah gözellii

Bak dolaylara! Nekadar gercik bizim bu dünnä! Nesoy garmoniyalı kıpımnar baaşlêêr bizä hergünkü buluşmak tabiatlan! Aara da bul o gözellii herbir küçücük yaprakta, çiçeciktä.

Çiçek! Bulunmaz ölä resimci, angısı yaradar onun nazhlılını hem gücülä titiremesini ilin lüzgerciktä. Yok ölä boyalar, angıları var nasıl göstereşinnär çiçeciin gerçek büülü benizlerini! Bulamazsın lafları da, angılarının var nasıl yazdırmaa çiçeciin bitkisiz mayıllını.

Açık maavi gök, uçuşan, biyaz kaba pamucaklar gibi, bulutlar, parlak güneşin şılaması hem sıcaklı, üüsek bayırlar hem dalgalı denizlär, gök kuşaanın renkleri, sesli kuşlar hem türlü hayvannar, böceciklär...

Ama nasıl taazelik havada yaamur yaamasından sora, nasıl burcu kokular! Yaratmış gözellii Allah – yapmış, düzmüş ölä, ani doyamaylım siiretmää onu, şaşalım, sevinelim. Saavaşalım biz da üreklerimizdä taşımaa gözellii, paklı, duygu taazeliini.

- 45. Yaratma işi. Bakınız resimi. Nesoy gözelliklär yaratmış resimci onda? Annadınız, neleri kızcaaz duyêr, bulunarak**

çiçekli meydancıkta? Nasıl düşünersiniz, neçin o geldi burayı? Yazın kısa annatma „Kızcaaz meydancıkta“. Bitireysiniz onu var nasıl cümläylän „Gözellik doldurêr insanın üreeni iiliklän“.

Garmoniyalı kıpımnar

Duygu

46. İş çiftlerdä. Okuyun demekli teksti. Annadın, nesoy gecelär Bucakta. Cümlelerdä gösterin baş paylarını, çizip altlarını. Nesoy bu cümlelär maanalarına görä? İntonaşiyalarına görä?

Käämil gecelär Bucakta! Aaçlarda hiç bir yapracık ta ti-tirämeer! Yavaşıcık yatêr türlü-türlü dikiştä yamalar gibi meralar. İlin lüzgercik soluklandırêr, getirer gözäl kır çiçeklerinin kokularını. Bülbüllär çalêrlar yakında, ilerdä yala-biyêr göl. (S. Bulgar)

47. Okuyun demekli şiiiri. Annadın, nesoy Bucakta sabaa. Nişanni cümledä gösterin cümlä paylarını. Angı söz paylarına çekiler bu laflar?

Bucakta sabaa

Birkimsey sorsa:
„Ne gözäl heptän?“
De ona kısa,
çok düşünmedään:
„Bucakta sabaa!“

*Gün duudu, sesli,
uyandı Bucak.
„Hoş geldin, eni
gün hem yaşamak!“*

S. Kuroglu

48. Yaratma işi. Düzün bir kısa annatma, adı olsun „Bucakta sabaa“.

49. Okuyun cümleleri. Belli edin, çizip baş paylarını. Yazın parantezalarda, nesoy bu cümlelär maanalarına görä? İntonañiyaya görä?

1. Kuzucuk yaklaştı ahırcaa, uzattı incä enseciini da yımı-şacık dudaklarınnan çekti bir yapracık (S. Bulgar).
2. İlin saurardı kaar. Gökteki şılaklardan ortalık şılardı zambak şılaannan (S. Bulgar).
3. – Aman, mari-i-y, naşey bu gökün delii heptän mi açıldı? (N. Baboglu).
4. Sölesänä, Vasi dädu, neylän sän bu aaçlarını besleersin, yislêersın, da onnar bölä gözäl olmuşlar? (K. Vasilioglu).
5. Bakın aya bu gecä: tutuşup-yanêr sansın, nicä kızarmış sini... (S. Kuroglu).
6. – Bucakta güneş taa yalpak, taa cömert, taa sıcak (M. Köse).
7. – Kim çalışêr, onun işleri islää olêr! (S. Bulgar).

50. Evdeki iş. Okuyun cümleleri. Dooru mu onnar kullanılmış? Doorudun yannişlıkları. Doorusunu yazın. Yazın, nesoy bu cümlelär, annatma, izin yada soruş?

1. Yapraklar sararmıştılar hem kızarmış.
2. Bän açtım pençereyi da görärdim maavi bulutları.
3. O istämeer üzmemää gölä.
4. Bän sabaalen gitmiştim suya.
5. Yollansana bana bir haber?
6. Açınız taa tez tokatı!
7. Biz diktik başçada fidannarı. Sora, açan yaamur başladı, gitmiştik saçakın altına.

HALKIN AARIFLIK DÜNNESİ

Açın söyleyişlerin maanalarını.

1. Gözelliklän dünnedä yaşanılmêêr, ama kısmetlän.

2. Çiçek açılırkan kokar, kuruduynan kokmaz.
3. Eni ay gibi görünersin, da genä kaybelersin. (*V. Moşkovun folklor kolektiyasından*)
4. Aaç gözäl dallarınnan, adam – yaptıklarınnan.
5. Güneşsiz ot ta bümüz.
6. Herbir otçaaz da güneşä uzanêr.

BILMEYCELÄR

1. Denizleri – susuz, daaları – aaçsız, küüleri – evsiz.
2. Yazın – giimni, kışın – çıplak. (*nadif, atrak*)

§6. SADÄ HEM KATLI CÜMLELÄR. DURGUÇLUK NIŞANNARI KATLI CÜMLELERDÄ

51. I. Okuyunuz teksti seslän. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

ANA TARAFIM

Neredä aydinnık hem sıcak, neredä kuytu hem raatlık... Sevgili ana tarafım! Hayırlı ana topraam! Adım-adım, sıracık-sıracık siirederim hem üürenerim senin güzelliini. Herbir gümeeciini, herbir otçaazını, herbir yapracını.

Tä kır çiçekleri, sarı, maavi, biyaz... Çok renkli dokuma palacıklar gibi, döşenmişlär tabiatın vergili elinnän. İlin kanatlı kebeblär hem türlü böceciklär konêrlar, uçuşêrlar, tırmaşêrlar... Erleşmişlär çiçeklik dünnesindä da yaşêêrlar ölä, nasıl Allah izin vermiş.

Tä pembä dumannı uzak dannar içindä kalkınêr güneş, topraan diveç yolcusu... Altın üzlü, o şıladêr, baaşlayarak şafkını hepsi dirilerä toprakta. Bölä yalpak güneş var nasıl olsun sade duuma topraanda.

Cömert hem gür açêrlar ilkyaz aaçları. Tä özenmişlär günä karşı şefteli, kirez hem zerdeli dalları, daadarak bütün doylara burcu kokularını.

Tä kuşçaazlar çıvgınnı sesederlär üüsek kavak, süüt hem salkım dallarından. Bu şen kuş türküleri yortuycası

çaarêrlar yolcuyu hem musaafiri: „Hadi, utanmayın, geçin, burada yaşêrlar islää, cömert ürekli insannar!”

Ama nesoy pak hem taazä hava burada, doyamazsın solumaa...

Yaklaşêrim çöşmeyä – temiz sızıntıya, sucaazı pak, duruk, serin hem çok tatlı. İç ta iç...

Bu masallı ana topraan adı Bucak. Kär nicä küçücük başacı, büüder uşaanı da çıkarêr onu yaşamanın büük yollarına.

II. Okuyunuz hem yazınız nişannı cümleyi. Bulun onun baş paylarını. Yapın shemasını.

III. Yazınız aşadaki cümleyi, bulunuz onun gramatika temelini. Yapın shemasını.

Kuşçaazlar türkülerini ölä sesli çalêrlar, ani bütün dolaylarda herkezi işider onnarı.

IV. Neylän ayırılêrlar bu cümlelär? Okuyun kuralı.

Neylän ayırılêr sadä cümlä katlıdan?

Sadä cümlelerin var sade bir gramatika temeli, ama **katlı cümlelerdä** var nicä olsun iki da, taa çok ta. Sadä cümlelär, angıları girerlär bir katlı cümleyä, mutlak baalı biri-birinnän maanayca da, intonaşıyaylan da. Bir cümleyä girän sadä cümlelär biri-birindän ayırılêrlar virgüllän.

Katlı cümledä sadä cümlelär baalanêrlar biri-birinnän çok kerä baalayıcıların yardımınan: *hem, da, ama, çünkü, ani, neçinki* hem başka. **Örnek.** *Güz geldi, yapraklar silkindi. Güz geldi, da yapraklar silkindi.*

52. Yazın katlı cümleleri, koyarak durguçluk nişannarını. Çizin sadä cümlelerin gramatika temellerin altlarını. Gösterin sadä cümlelerin sınırlarını.

1. Geçti sıcak yaz da geldi güz. 2. Durardı açık günnär kuşlar hazırlanardılar yola. 3. Sabaalendän durardı duman ama bir vakıttan sora hava açıldı. 4. Artık yaklaştıydı noyabri ayı ama suuklar taa gelmediydi. 5. Çeketti hızlı yaamur da biz kaçtık bordeyä. 6. Tez oldu karannık da biz hızlı daalıştık evlerimizä.

53. Kurun birär cümlä verilmiş shemalara görä.

1 , 2.

1 , da 2.

1 , ama 2.

1 , ani 2.

54. Aşaadaki cümleleri yazın. Sadä hem katlı cümleleri bulup, gramatika temelini gösterin.

Koyunnar kaybelmiş. Ne yapsın çocuk şimdi? Başlêêr aaramaa hayvannarı, ama doz-dolayda can-cun yokmuş. Gider, gider çocuk da görer, ani nesä uzakta biyazyêr. Canı seviner çocuun, o ne kaçabilärsä etişer o erä. Ama aldatmıştı onu gözleri, neçinki o görmüştü biyaz taşları. Acaba, nereyi kaçtılar bu koyunnar?!

Oturêr çocuk erä da başlêêr aalamaa. Ama umut onu hiç brakmêêr, girişer o kaçınmaa oyanı-buyanı, tırmaşêr aaca – bişey görämeer... Sansın erä girmişlär o koyunnar!

Vakit geç olêr, tombarlak ay göktä yukarı çikêr. Bulutlar kaymışlar, ay aydınlatmış ortalı. Aaçlardan hem yamaçlardan erä düşärmişlär uzun gölgelär, uzakta sa canavarlar uluyarmışlar... Bir topal canavar çocaa yaklaşêr...

"Üsüz çocuk", halk masalından

55. Okuyunuz teksti, paylaşırıp aranızda avtorun hem lafedennerin sözlerini. Annadınız içindeliini. Sadä hem katlı cümleleri bulup, gramatika temelini gösterin.

Gagauzların adeti

İvançu sesirgenärdi ölä, sansın o bir masal seslärdi. Onun fişkan gibi fikircii şindiki zamanda adım-adım bütün dünneyi kavramaa savaşardı.

– Bu çukur taşları, ani topladık, sizin pınara deyni mi? – kesip dädunun düşünmeklerini, sordu İvançu.

– Şüpeli olansın, – gülümseyerek, raat cevapladı adam.

– Sän dä mi, dädum, isteersin, ani Kopkuyda senin adında bir pınar peydalansın? – dikilip adamın önündä, fırladı İvançu.

Adam seslän başladı gülmää:

– İsteersin mi, pınarı başardıynan, ona İvançu pınarı ad kuracez? – denedi adam oolunu.

– İstämeerim, – utancak iildip kafasını, dedi uşak. – Bän pek az taş topladım.

– Bilersin, İvançu, bizim gagauzlar arasında eveldän taa şindiyädän bir adet kalmış. Eer sän kendini gagauz-türk sayarsaydın, yaşamanda üç iş başaraysın läüzüm. İlkin bir ev kuraysın oollarına. Sora bir fidan koyaysın, onun da altında pınar kazaysın, serin suylan insanı sevindiräysin. Bu işleri tamamnarsaydın, kendini saygılı, fazlı adam say. İnsan da seni unudamayacak.

Nikolay Gotışan, „Sızıntılar”

- **56. Yaratma işi.** Yazınız yaratma – miniatüra „Allahım, koru topraa, ana tarafını, Bucaa!” Kullanın sadä hem katlı cümleleri.

Gurur

Hodulluk

- **57. Okuyun cümleleri.** Belli edin katlı hem sadä cümleleri. Annadın durguçluk nişannarını. Gösterin baş paylarını.

Bizim kulturamız, adetlerimiz meraklı hem zengin. Kimä sä paalı o bayırlar, neredä millet yaşarmış. Çoktan, bizim dedelerimizdän taa şindiyädän, gezer halk arasında bir adet. Gagauz yaşamasında läüzüm etiştirsın oollarına bir ev kurmaa. Gagauz läüzüm dingin yolculara yol boyunda bir fidan diksin, fidan altında da pınar kazsın tatlı, pak, duruk, serin sucaazlan.

- **58. Teksti okuyup, adını kurun.** Nesoy pınar adları var sizin küüyünüzä? Nişannı cümleyi yazın, gösterin cümlä paylarını.

Ey, genç olan, ilerletsänä sırayı! Unutmayalım evelki adetleri: yaşamamızda bir pınar kazalım da insana ilik yapalım.

Şindiki zamannarda da evelki adetlär unudulmêr. Hep, nicä ilerdän, pınarcı olannar pınar kazêrlar, ilik yapıp doz-dolay kardaşlarına.

Pınar kazması – gagauzlar arasında saygılı iştir. **Kim bu zanaata danışêr, onu herbir halk kendi oolu gibi sayêr.** Butakım ustaların adları unudulmasın deyni, küüdä pınar adlarını usta adına koyêrlar.

Bir yorgun yolcu, düşärseydi küüyünüzä, dadacak tatlı sudan da şükür edecek.

- **59. Yazın katlı cümleleri.** Yapın analiz. Annadın verilmiş sıralaa görä:

1. Bu cümlä katlı, neçin ani

2. Onun içindä iki sadä cümlä baalı biri-birinä ... yardımınnan.
3. Te neçin o
4. İçindeki maanasına görä bu cümlä
5. İntonaşiyaya görä

1. Bir yorgun yolcu, düşärsedydi küüyünüzä, dadacek tatlı sudan da şükür edecek.

2. Gagauzlar kazêrlar pınarları, da yolcular içärlär şükürlü serin sucaazı.

60. **Yaratma işi.** Denäyin yazmaa şiiircik gagauz dilindä, annadınız sevginizi ana topraana, ana dilinä.

61. **Evdeki iş.** Aşaadakı teksti okuyun. Ne için annadilêr teksttä? Bulun katlı cümleleri, yazın.

Açan ilkyaz geler da havalar islää yısınêr, kızlar çikêrlar küüyün kenarına. Onnar girerlär büük çukurun içinä, orada kızçaazlar bakırlarını doldurêrlar suylan. Çukurun içindä bir pınar var. Pınarın sereni yok. Su yakında. Kızlar sade uzadêr kolunu, onnarın bakırları tezicik suylan dolêrlar. Bu su sebepli suymuş, ondan insan imdat görürmüş. Bu suylan kızlar yıkanêrlar, benizleri biyaz olsun hem yanakları kırmızı olsun deyni. Sora burayı karılar geler, bu sebepli suylan uşaklarını yıkêrlar, onnar saa olsunnar hem hastalanmasınнар deyni. Açan sorêrsın, neçin bu suyu sebepli bulêrlar, onnar deerlär, ani orada kesilmiş, kıyılmış çok askerci, angıları küüyün insanını duşmandan kurtarmış.

„Sebepli su” legendasından

Sebep – причина
sebepli su (folkl.) – жива, цілюща вода;
imdat – допомога, порятунок

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Açın söyleişlerin maanalarını.

Ana topraan tozu yabancıluın altınından paalı.
Bir çiçek yazı yapmêêr.
Paasına görä mal da.

§7. CÜMLELERİN BAŞ PAYLARI:

SUBYEKT HEM PREDİKAT.

SADÄ HEM KATLI ADLARDAN PREDİKATLAR.

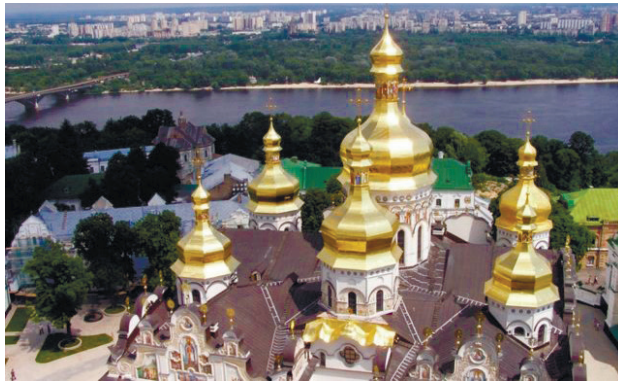
KİEV – UKRAİNANIN BAŞ KASABASI

62. Okuyun teksti. Ne için annadılêr onda? Vardır mı siz gittiiniz Kievä? Nesoy o kasaba? Annadınız onun güzelliini. Nışanni cümlelerin yapın sintaksis analizini.

Kiev – Ukrainanın baş kasabası

Yok dünnedä kasaba taa gözäl Kievdän.

Mihail Bulgakov

Kiev – dünneyn en evelki kasabaların biri. İlk yaşayannar peydalandılar burada yakın iki bin yıl geeri. Var bir meraklı legenda, angısı annadêr kasabanın duuması için.

Kardaşlar Kiy, Şçek, Horiv hem onnarın kızkardaşı Lebed açtılar bu gercik topraa Dnepr derenin saa kenarında. Onnar kurdular büünkü kasabanın temelini eşillikli erdä da adını koydular en büük kardaşın adına görä – Kiev.

Durgun da bak bu evelki, ama her zaman genç kasabanın iilikçi gözlerinä... Olaydı kolaylık onu diriltmää, onda olaceydi kudretli uzun sakal hem saçlar, angıları dolaşmışlar kliselerin altın küleciklerinä. **Uzun saçları diiyerlär Dnepranın derin sularına.** Aarif fikirlii onun – evelki yapıların duvarlarında.

Kiev – evelki kasaba, ama hiç diil ihtär.

En evelki
Kurmaa
Küleciklär

Kasaba
Kolaylık

Yaşayannar
Kudretli

Subyekt hem **predikat** – cümlelerin **baş payları**. **Subyekt** deniler cümlelerin o baş payına, angısı gösterer, kimin için hem ne için sölen cümledä. Subyekt cevap eder soruşlara: **kim? ne? kimnär? nelär?**

Örnek: Üülenädän **bulutlar** göktän kaybeldi. Ne? Bulufar – subyekt.

Subyekt var nicä olsun *lafbirleşmesi da*, deyelim: **Däduylan babu** yaşardılar mercimek evindä (masaldan). **Kim? Däduylan babu.**

Predikat deniler cümlelerin o baş payına, angısı gösterer, ne yapêr subyekt, ne olêr onunnan, ne sölen subyekt için.

Predikat cevap eder soruşlara: **ne yapêr** (subyekt)? **ne eder? kimdir? nedir o? ne yapılêr onunnan?** hem başka.

Predikatlar cümledä var nicä düzülü olsunnar bir laftan, ozaman onnara deniler sadä predikat, yada – iki-üç laftan, ozaman onnara deniler katlı predikat.

Örnek: *Kırlangaçlar gökâ uçtular. Uçtular* – sadä predikat.

Vasi büün şkolaya *alatlardı gitmää. Alatlardı gitmää* – katlı predikat.

Subyektlän predikat – cümlelerin **gramatika temeliydir**.

63. Cümleleri yazın, gösterip baş paylarını. Belli edin sadä hem katlı predikatları.

1. Bizim manimizin başçasında büüyerlär zambaklar.

2. Däduylan mani her kış giderlär dolaşmaa unukasını Kievdä.
3. Koli sever siiretmää bulutları.
4. Mariyka toplêêr laalä çiçeklerini.

64. Çeviriniz ukrain dilindän. Belli edin cümlelerin baş paylarını, inandırın, sadä osa katlı mı onnar.

„Піймала я метелика – він загинув, зірвала я квітку – вона зав'яла, і тоді стало зрозуміло – до краси можна доторкнутися лише серцем. Торкаючись руками, ми губимо красу природи” (П. Гвездослав).

65. İş çiftlerdä. Oyun „Topla cümleyi!”

İlk cümledän alınız o lafı, angısı cuvap eder soruşa «neredä?».

İkinci cümledän alınız subyekti.

Üçüncü cümledän alınız predikatı.

Dördüncü cümledän alınız o lafı, angısı cuvap eder soruşa „nasıl?».

Beşinci cümledän alınız o lafı, angısı cuvap eder soruşa „ne zaman?».

1. Türlü hayvannar vardı o büyük daada.
2. Mantarlar bu yıl sevindirerlär çokluunnan.
3. Paskalar sinilerdä büüyärdilär gözlerin önündä.
4. Peticik pek hızlı getirdi sucaaz dädusuna.
5. Yaamurdan sora göktä peydalandı gök kuşaa.

66. I. Oyun „Topla lafı!”. Annayın çiçeciklerin adını.

1. Bulun rifmayı da annayın lafın kökünü.

Pek paalı kökü lafın,
Küpelär, üzük – a .. n.

2. Alın lafın 'uşacık' afiksini da ekläyin onu lafın kökünä.

3. Ekläyin afiksi laftan 'karpuzlar'.

Nesoy laf oldu sizdä?

II. Okuyunuz demekli şiiri. Ne için annadılêr onda? Nesoy çiçek büüyêr sizin başçanızda? Bulunuz cümlelerin baş paylarını.

ALTINCIKLAR

Güneş dökmüş altın yaamurunu,
Eşil ota cömert daadıp lehi...
Nazlı sabaa başlêêr türküsünü,
Diil erdeki renginnän – gökteki!
Ava altıncıklarlan birliktä...
Sarı, bordo hem kırmızı çalêr,
Garmoniya bulup üüsekliktä,
En duygulu oktavayı alêr.
İncä kokuları – sincir burcu –
Sarêr dolayları, gökü, canı
En pak duygulan, hayırlı, güçlü,
Üräâ haşlêêr hem raatladêr kanı.
Da bu enseyici örüyüştä,
Altıncıklar ruhu sansın dener,
Yaşamakta – uzun yolculukta,
Çiçäân üzü denemeyä eter.

V. Hacıoglu

Cömert – щедрий

Hayırlı – благої

Yolculuk – мандрівка

Altıncıklar – настурції

Leh – старовинні золоті монети

Sincir burcu – ароматний ланцюг

Diil erdeki renginnän – не земним кольором

Nazlı – ніжний

Güçlü – потужний

Ava – мелодія

67.

Evdeki iş. I. Yazınız üçär cümlä sadä hem katlı

predikatlarlan. Soruşturunuz ihtär insannarı da düzünüz laflık
çiçeklerin adlarinnan gagauz dilindä.

II. **Yaratma işi.** Düşününüz da yazınız kiyat insannara çiçe-
ciin yada kuşçaazın adından. (Çiçeciin yada kuşçaazın nasaatları)

Nasaat – порада, настанова, повчання

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Açın söleyişlerin maanalarını.

İhtärlärin sözü – bilgi, söleyişlerin – nasaat.

Yaamurdan kaçarkana toluya uuradık.

§8. ÇIZGI SUBYEKTİN HEM PREDİKATIN ARASINDA. ANA-BOBA

68. Resimi bakınız. Nesoy gagauz uşaa hatırlêêr anasını-bobasını?
69. Okuyunuz teksti. Annadınız içindeliini.

En büyük zenginlik ana-bobaya deyni – onların uşakları. Kısmetli o, kim küçüklüktän duydu ana-boba sevdasını, sıcaklığını, hatırlıını. Biz dä, elbetki, lâazım cuvap edelim onnara, da verelim kendi sevgimizi. Büyük hatırlıklan hem iiliklän biz lâazım koruyalım insannarı, angıları baaşladılar bizä dünneyi, angıların duaları koruyêrlar bizi uzak-tan-uzaa da.

Mamu – o bir pençerä büyük dünneyä. O yardım eder bizä görmää dünneyn güzelliini: daaları hem gökleri, ayı hem güneşi, yıldızları hem bulutları. Bu güzellik dersleri kalêr bizimnän ömürçä.

➤ **Okuyun nişanı cumleleri. Angi söz paylarına çekilerlär subyekt hem predikat? Nesoy durguçluk nişanı koyulêr bölä cümlelerdä?**

Eer cümledä hem subyekt, hem predikat ikisi dä adlıksaydı-lar temel halda, ozaman onların arasında koyulêr çizgi.

Mamu – dünneyn canı. Aylä – ömürün temeli.

Dostluk – kaavi dayak.

70. Okuyunuz. Kurunuz tekstin adını. Neçin en ayozlu, sıcak hem yalpak lafların arasında – laf MAMU? 2-ci hem 3-cü cümlelerdä noktaların erinä koyun lâazımını durguçluk nişanını. Söläyiniz, neçin?

MAMU. Laf, angısını uşak söleer hepsindän sık ... mamu. Laf, angısından gülümseyecek sert tä, üfkeli dä ... mamu.

Neçinki bu laf getirer sıcaklık – sıcaklık ana ellerindän, sıcaklık ana canından, sıcaklık ana bakışından. Ondan da taa paalı bişey var mıdır?

Kaç kerä mamu kalêr uykusuz, kaç kerä o kahr çeker, düşünür oolu tok olsun, şen hem kısmetli.

Yok ölä yazıcı, kompozitor, resimci, skulptor, angısı danışmêêr anaya.

Üörenicilerin yaratmalarından

Konu – тема

Gülümsemää – усміхатися

Danışmaa – звертатися

- 71. Okuyunuz. Angı laflarlan anılmış yazıcılar getirerlär aklılıarına analarını? Neçin bitki cümledä var çizgi? Yazın birär cümlä kendi sevgili analarınız için.**

St. Kuroglu yazmış: „Anam, ellerin bu dünnedä pek çok işledilär, kazanmaklardan artık buruştular, sertleştilär, eridilär. Ama sıcak bizim için hep ölä kaldılar”.

– *K. Vasilioglu*: „Bu dünnedä hepsi mamular uşaklarına deyni hepsindän gözäl. Ama benim mamum... Benim mamum – küüyün en anılmış terziykasıydı. O sade bakardı insana da ölçü almadaan dikärdi sırtına görä rubayı...”.

– *O. Radova*: „Açan bir zor vakıt olêr, ilkin mamum aklıma geler. O nicä yıldız uzak göktän bana şilêêr”.

– *M. Gorkiy*: „Güneşsiz bümüz bir dä çiçek, sevdasız kısmet olmaz. Anasız – kimsey olmaz – yazıcı da, kompozitor da, resimci dä, skulptor da”.

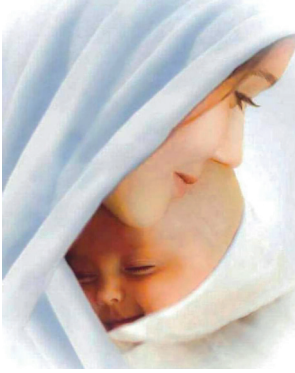
– *Rasul Gamzatov*: „Mamu – o dünneyn canı, onun çeketmesi hem sonsuzluu”.

(*Jurnaldan „Saba yıldızı”*)

- 72. Okuyunuz. Neçin bizim borcumuz analarımızın önündä sonsuz? Cuvap veriniz anketanın soruşlarına. Kurunuz hem yazınız beşär cümlä ölä, ani içindä olsun çizgi subyektin hem predikatın arasında.**

Döner dünnä... Onda yaşêêr millionnan insan... Hepsi ister olsun raatlık, usluluk. Kim koruyêr usluluu dünnedä? Elbetki, ANALAR! Bizim borcumuz analarımızın önündä sonsuz. Ya, düşünelim: nekadar biz kuşkuyuz analarımıza... Cuvap veriniz anketanın soruşlarına.

Anketa

Mamunun duuma günü.
Sevgili yılın zamanı.
Sevgili çiçää.
Sevdii türküsü.
Sevdii imeeyi.
Sevdii zanaatı.
Sevgili rengi.
Yortu, angısını bekleer.
Nasıl mamun dinnener.
Mamunun istedii.

73. Okuyunuz. Neçin analar hem bobalar – en paalı insannar herbir kişinin yaşamasında?

Analar hem bobalar – en paalı insannar herbirinin yaşamasında.

Ürekleri açık sana,
Sevgi dolu gözlär,
Sucaaz gibi, akêr cana
İilik dolu sözlär.
Anam benim, benim bobam,
Aylä sıcaklını,
Hiç bir zaman bän unutmam...
Aarif nasaatlarını.

Nesoy gözäl duygularlan hem sıcaklıklan biz düşüneriz analarımız hem bobalarımız için! Herbir uşak kayıl saatlarca annatmaa mamusunun güzelliini, iliklerini, bobasının çalışkannını hem çemreклиini. Bu sevgiyi biz koruyêrız bütün yaşamak!

Mamu hem boba üüredelär bizi yapmaa ilk adımnarımız, üüredelär dua etmäâ Allaha, açmaa canımızı iiläâ hem sevgiyä. Mamudan hem bobadan kablederiz nasaat yaşamak paalılıkları için.

Bunun için biz bitkisiz şükür ederiz sizä, sevgili analar hem bobalar!

Mamu hem boba yaşêêrlar bizim sevinmeliklerimizi, kahrılarımızı, herkerä bulunêrlar yanımızda zor saatlarda. Onnara biz baaşlêêrız diveç sevgimizi hem hatırlımızı.

Ana hem boba sevgisi... O kuvetleer yufkayı, yardımnêêr şüpeleerine, ihlam verer dooru adimnara.

Mamu kısmetliysä – ozaman aylä dä kaavi. Ozaman ayledä var gülüş hem yalpaklık, uşaklar da saalıkli, devletin geleceä dä uygun olur.

G. Gaydarçı

74. Okuyun şiiiri. Angı cümledä var çizgi? Neçin?

Büüsün üzüm...

Olmuş üzüm salkımnarı
Baarêrlar kütüktän,
Çaarêr baalar insannarı
Bereketä çoktan.

Lin aazına kadar dolu,
Çınnêêrlar kazannar,
Bu yıl şıra, kär bal, oldu,
Konêrlar arılar!

Toplu senseleelär işleer,
Meci – eski adet,
Da herkezi şıra içer,
Saalık verer o pek.

Kırnaktı bobanın işi,
Brakmazdı bir otçaaz,
Tutardı tertipli eri,
Büüsün üzüm-cancaaz!

Üzüm salkımnarı – гона винограду

Kütük – виноградний куц, лоза

Bereket – урожай

Çınnamaa – дзвеніти

Tertipli – доглянутий

➤ *Yaradın hem yazın iki cümlä. Subyektin hem predikatın arasında ne koyulêr?*

1. Üzüm –

2. Şıra –

75. I. Ana duasını sesl yiniz. Nedir ananın istedi duada uşaklarına deyni?

Ana duası

Kenarlarına kadar – duygular ana canda,
Kızcaazım hem oolcaazım – sevgid n iki dalcaaz.
Dualarımda sonsuz – Saabiy  danışmamda,
Her kıpım baş iltmed  – bitmey n lafcaaz-yaşcaaz.

Allahım, sana bak r derin inanda g zl r!
Ko yolcaazları olsun –  i eciklerden kilim,
D şetsin kilimneri kanatlarla ayozlar,
Te bas r bacacıklar – adımnar kaba, ilin...

V. Hacıoglo

II. Bitirdin c mleyi.

Ana duası – ...

danışmak, en sıcak, G kteki Saabi, Yaradıcı, uşaklar, kismet h.b.

76. Evdeki iş. Yazın c mleleri, koyun gurgu luk nişannarını.

1.  oşm  suyu ... en tatlı, en faydalı, en pak sucaaz, angısı verer kuvet hem saalık
2. G neşin şılaması ... b t n diriler  sıcaklık hem şafk sızıntısı
3. Yıldızlar gec  ... herbir yolcunun yardımcısı
4. Mamunun kirez balı ... en tatlı bal d nned 
5. Kırma kokuları ... en datlı gagauzların imeklerinden kokuları
6. Karpuz hem kaun ... benim en sevgili meyvalarım

HALKIN AARIFLİK D NNESİ.

S leyişlerin maanalarını a ın. Bilmeyceyi  oz n.

Boba nasaatı – altın, ana nasaatı – bilgi.

Bobalar yiv r, oollar l zger  at r.

Ana s d n  uşaa verer, canını – vatana verer.

Ana topraan tozu yabancılın altınından paalı.

Anası – yası, bobası – b k bellı, kızı – g z l, oolu – kır malarda gez r. (m z )

§9. CÜMLENİN İKİNCİLİ PAYLARI: TAMAN- NIK, BELLİLİK, HALLİK. HATIR KİYADA

77. Okuyun şiiri. Neçin avtorun en büyük istedii – yaşasın ana lafı uşaklarda? Nişanni cümlelerdä bulun baş paylarını, sora koyun soruş kalan laflara.

Sözlär, sözlär...

Sözlär, sözlär, iisözlenmiş sözlär...

Lafıklarda – sonsuz şılacıklar,

Aarêrlar onnarı sevân gözlär,

Bilgiç adamnarı, uşacıklar.

Açêrlar maanayı, inceledip,

En duygulu, üüsek fikirleri,

Ömürçä Allaha şükür edip,

Ana dili – varlı zenginnerin.

Ana lafı – iliklerin özü,

Kökü annamanın, dedä sesi,

Binnärlän yıl gözelleşti üzü,

Kısım-kısım... ko evladlar beensin.

Kendi zaman dilimizi tuttu,

Asirleri varıp, serbestlendi,

Saabi ona Koruyucu oldu,

Da dil genişlendi, enilendi.

Zeetçekiciydi – dirildi ama,

Ki vardı dolayda ustacılar,

Sıra bilenildi, da tamannaa

Özendilär kolayca cümlelär.

Sevgi lafı...o hepsindän paalı...

Eer varsaydı borcum bu toprakta,

Duruk canın en istenän halı -

Yaşa ana lafı uşaklarda...

V. Hacıoglo

78. Okuyun uygun sözleri. Nesoy annêersınız onnarı? Nişanni cümlelerdä bulun baş paylarını, sora koyun soruş kalan laflara.

Uygun sözlär

Kiyat okuması suya benzeer, hererdä yolunu bulêr.

Bitkiyadan okunmamış kiyat – yolun ortasında bulunmak.

Akıl kiyatsız, nasıl kuş kanatsız. Kiyatlan yaşamaa – kahir bilmemää. ***Eveldän adam kiyatlan büüyer. Kiyat okuması – en ii üürenmaktır. Kiyatlarda – bizim şindiki yaşamamızdır!*** Kiyatlar läázımdır hem gençlerä, hem ihtärlara. Seviniz kiyat okumaa, bu iş ilinnedecek sizin yaşamanızı, yardım edecek annamaa sizin düşünmelerinizi, duygularınızı, eer onnar karışık olduysalar, o üüredecek sizi hatırlamaa insannarı hem kendi-kendinizi...

Sadä cümlelerin, baş paylarından kaarä, kalan paylarına deniler **ikincili payları**. Cümlelerin ikincili payları – *tamannık, bellilik, hallık*.

Tamannık (_ _ _ _ _) deniler cümlelerin o ikincili payına, angısı gösterer **obyekti** hem cevap eder gagauz dilinin **hal soruşlarına** (saabilik halından kaarä). **Örnek:** Vani (*kimi?*) *musaafirini* geçirdi sokaa. Peti aldı (*neyi?*) *kiyadını* masa üstündän. (*nedä?*) Bu *aaçta* çok şefteli var. Pınardan (*ne?*) *su* getirdim.

Bellilik (~~~~~) deniler cümlelerin o ikincili payına, angısı gösterer obyektlerin bir nişanını da cevap eder soruşlara: *nesoy? angı? kimin? neyin? kaçınıcı?* hem başka. **Örnek:** *Eni* evin yanında vardı bir **alçak** sundurma. *Nesoy evin? Eni* – bellilik; *nesoy sundurma? Alçak* – bellilik.

Hallık (_ . _ . _ . _) deniler cümlelerin ikincili payına, angısı gösterer nicä, nezaman, neredä hem ne neetlän iş olêr. Hallık cevap eder soruşlara: *neredä? nääni? näändan? nezaman? neçin? ne neetlän? kaç kerä?* hem başka. **Örnek:** *Deredä uşaklar balık tuttular. Neredä? Deredä* – hallık. *Dün yaamur yaadı. Yaadı nezaman? Dün* – hallık.

Tamannıklar, belliliklär, hallıklar var nicä cümlelerdä düzülü olunnar birkaç laftan da. Bölä uzun ikincili paylarını läázım bulmaa dooru soruş koymasınan. **Örnek:** Biz bekledik musaafirleri **bir saat kadar**. Bekledik **nekadar?** *bir saat kadar* – hallık, düzülü üç laftan. Bir tafta erinä koyulurdu pardi. Koyulurdu *nereyä?* – *bir tafta erinä* – **hallık**, düzülü üç laftan.

Komuşuların uşakları birisinä bir zararcık ta yapmazdı. Yapmazdı ne? – *bir zararcık ta* – **tamannık**, kurulu iki laftan.

79. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän kurun sadä cümlä baş hem ikincili paylarinnan. Yazın, cümlä payların altlarını çizin.

Başçayı kazdılar, taşımaa yardımnadılar, avşamadan okudu, hızlı yazardı, geniş yol, dooru söledi, yorulunca gezindi, zarar yapmazdı, gözleri kamaştı, biyaz gölmek, kırmızı fistan, çemrek oynardı.

80. Okuyun dikkatli annatmayı. Hazırlayın cevap soruşa: „Angı nişannar için söz gider annatmada?”

Nişannar

Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası üüredärmiş olsun ii, yapmasın kimseycää fenalık, çalmasın, yardım etsin ilinnetmää insannarın yaşamasını.

Zaatlı, büüdüynän, brakmış bobasının ii üüretmelerini da olmuş tamah, haseet, ikiüzlü hem aldadıcı. „Toplayım kendimä varlık, da sora çekedecäm ilik yapmaa”, – düşünmüş o da çeketmiş dooruluksuz, tamah toplamaa varlık. Ama, ki bilsin, nekadar fenalık yapacak, o herbir fenalının ardına kakarmış kazaa birär enser.

Bitki-bitkiyä o zenginnemiş, kazık ta dolmuş enserlän. Ozaman Zaatlı çeketmiş yapmaa ilik, ki prost edilsinnär onun ilerki fenalıkları, da herbir iliinin ardına çıkararmış kazıktan birär enser.

Açan enserlär hepsicii kazıktan çıkarılmışlar, Zaatlının sırtından sansın bir bayır inmiş. O o saat gitmiş bobasına söylemää yaptıklarını.

– E, islää, sän enserleri çıkarmışın, – demiş bobası, – ama onnarın nişannarı kaldılar kazıkta...

D. Kara Çoban

81. Evdeki iş. Annatmadan „Nişannar” tefterlerä yazın üçär cümlä. Soruşları dooru kullanarak, bulun cümlelerin baş hem ikincili paylarını, altlarını çizin.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Söleyişlerin maanalarını açın.

Kafadarın islää, açan buluşêrsın, kiyat – açan okuyêrsın. Enserin nişanı kalarmış.

Kuru çarık kemirmää.
Daa bir kuru fidansız olmazmış.

§10. BİR SOY PAYLI CÜMLELÄR, DURGUÇLUK NIŞANNARI ONNARDA. EKMEK – EN PAALI İŞ DÜNNEDÄ

82. Okuyun. Nedir çiftçilik gagauzlara? Ne lääzım yapmaa, ekmek olsun deyni? Annadın ekmään paasını gagauzun yaşamasında. Nişannı cümledä laftan *uydular* koyun soruş tamannıklara *arpa, booday, çavdar, papşoy bereketlerinä*. Neçin bu tamannıkların arasında virgül koyulêr?

Dünneynin temeli

Çiftçilik küüdä – en eski zanaatlardan birisidir. Annaşılêr, ekmek olsun deyni, lääzım topraa işlemää, çift kaldırmaa. Bu zanaat gagauzlarda zamandan hatırlıydı. Büünkü gündä da bizim tarafın çiftçileri ekmek büütmäklän anıldılar. **Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday, çavdar, papşoy bereketlerinä.** Sade tarafımızda sıkça kuraklı yıllar çok şaşırdeêrlar, hem kimär sıra çiftçinin havezini da keserlär, ama buna da bakmadaan, büük çalışmaklan hem yorulmamazlıklan, saymadaan zaametlerini, bizim insannar çıkarêr pek sarp ekmek bereketini.

Ekmek, sıcak ekmek. Ona evallaa gelir herbir insan: küçüü dä, büüyü dä. Büün da tutêrım aklımda, nicä uşaklımda, atlayarak sevinêrdik babunun dolayanında, açan o çıkarırdı fırından sıcak ekmekleri.

Ölä kalmış, ölä da gider – dünneyi ekmek tutêr. Bezbelli, ondan çekiler gözäl adet: açan kaçırêrlar bir parça ekmek erä, onu çabuk kaldırêrlar da öperlär, sayıp kendilerini büük kabaatlı ekmään önündä.

M. Köseyä görä

Hatırlı

Çiftçi

Bereket

Havez

83. Okuyun cümleleri, angılarında *birsoy* paylar baalı biri-birinä intonaşıyaylan hem baalayıcıylan *ama*. Açıklayın, neredä yapılêr pauza bu cümlelerdä, angı lafları biz seslän ayırêrız?

Girginnerä köpek salêr, ama korkakları dalar. Ay şafk verer, ama yısıtmêêr. Bulutlar dönüştülär, ama yaamadılar.

➤ **Nesoy durguçluk nişanı koyulêr bu cümlelerdä?**

Cümlelerin birsoy payları – hepsicii cuvap ederlär bir soruşa, baalı onnar bir lafa hem hepsi var nicä olsunnar sade birtürlü cümlä payı.

Birsoy payları sölenelär sayıklamak intonaşiyasinnan.

Birsoy payları var nicä olsunnar baş payları da, ikincili cümlä payları da.

Örnek: 1. **Vani hem Oli** üürendilär uroklarını da gittilär oynamaa.

2. Bir **küçük** hem **gözâl** sıyırıcık **kondu** dala da **başladı** çalmaa sıklık.

3. **Sabaalen** hem **avşamnen** kız açardı pençereyi da serinnedärdi içersini. 4. Mamu sımardı **Katiyâ** hem **Doniyâ sali** hem **perşembä** günneri sulasinnar başçada **fidannarı** hem **çiçekleri**.

84. Okuyun. Bulun cümlelerdä birsoy paylarını.

Örnek: *Kışın er da, insannar da dinnenerlär.*

Bizim taraflarda büüyêr alma da, armut ta, erik ta, üzüm da. Meyvaları büütmää deyni, çalışêrlar büüklär da, küçüklär da. Güzün üzümner bizi çaarêrlar, kâr elimizdän çekerlär kendilerinä. Gördüynän o kara, maavi, sarı, biyaz üzümneri, aazın sulanêr. Güz geldiynän, biz onnarı toplêêrız, ezeriz, süzeriz, dökeriz fiçlara.

Birsoy payların arasında virgül koyulêr, eer birsoy paylar diilseydi baalı baalayıcıylan yada baalisaydılar baalayıcıylan ama.

Susana okuyardı, yazardı.

Susana okumazdı, ama yazardı.

Eer birsoy payları varsaydılar cümledä çift-çift, ozaman virgül koyulêr çiftlerin arasında: *Koli hem Todi, Sandi hem Görgi, Kirana hem Nadi, kol-kola tutunup, gittilär şkolaya.*

Birsoy payların arasında virgül koyulmêêr, eer baalayıcı hem durarsaydı iki birsoy payın arasında.

Kati hem köpek yaşêêrlar dostlukta. Kirezlär hem zerdelilär çiçek açtılar. Susana okuyardı hem yazardı.

85. Okuyun. Paranteza içindä bulunan baalayıcılardan ayırın doorusunu, yazın cümleleri tefterlerinizä. Koyun durguçluk nişannarını.

1. Bän (hem, ama) batü gittik dün kıra. 2. Bän gittim biçik-letaylan (hem, ama) geeri döndüm yayan. 3. Kırdä biz kazdık (hem, ama) siireltdik paşoyları. 4. Biz çalıştık (hem, ama) bitirämedik payımızı. 5. Geeri dooru bän genä istedim yayan (hem, ama) sıra geldi taligaylan dönmää.

86. İş çiftlerdä. Kurun hem yazın tefterlerinizä dördär cümlä, angılarında var:

- 1) İki birsoy paylı subyekt bir predikatta;
- 2) İki birsoy paylı bellilik bir subyektä baalı;
- 3) İki birsoy paylı predikat bir subyektä;
- 4) Üç birsoy paylı subyekt bir predikatta.

87. Okuyun kendibaşınıza. Bulun birsoy paylarını, koyun soruş, yazın.

Çiftçi bu dünnedä yaşêêr hep umutlan, harcanmış zaameti, dökülmüş teri isteer dönsün kendinin hem hepsinin sofrasına, nicä bir büyük gün gibi kolaç. Taa eski vakıtlardan büyüklär üüredelär küçükleri ekmää, becerikli büütmeä, sora da onu esapça harcamaa. Ekmää läüzüm korumaa, sevmää, zerä, ol-duynan kurak, evellär çok cannar açlıktan kaybelirmiş.

Bunu tutêr aklında hepsi insannar. Çoktan geçti o kara günnär, yok oldu açlık, ama ekmään paası hiç diişilmedi: büünnän-büün hepsimiz bileriz, ani istediin ekmää alacan.

Biz büün deeriz tatlı, gözäl laflar çiftçilerä, sayêrız onnarı altın elli, zerä onnarın elleri kokêr ekmää – o ekmää, angısı dünneyi tutêr.

M. Köseyä görä

88. Yaratma işi. I. Yazın birär annatma temaya görä „Ekmek – en paalı iş dünnedä”, kullanarak birsoy paylı cümleleri. Birsoy

payların altlarını çiziz. **II. İş grupalarda. Bilgi proekti. Bizim proekti adêrız çiftçiyä hem onun en önemni malına – ekmää .**

Proektin neeti: göstermää, ani çiftçilik – gagauzların zanaatların arasında durêr en üüsek uurda. Zerä bu zanaat eveldän kabledilmiş bizim dedelerimizinnän Bucak erlerindä da büünkü günädän hep kalêr en önemni.

Proektin içindeli. Bu ayozlu zanaata yazıcılar hem şairciler yazdılar çok yaratma. Türkülerdä, maanilerdä, masallarda, legendalarda – hepsi halk yaratmalarında metediler bu evelki zanaat. Bunnarı annadacez proekt işlerindä.

Proektin bitki etapi – sonuçlar hem yapılmış işlerin prezentaşiyası.

(Yazıcıların hem şairlerin yaratmaları, halk yaratmaları (söleyişlər hem başka), resimnär, fotolar, video-intervyu yaşlı insannarlan, çiftçilärlän. Adetçä hamurdan yaptıklar, onların baalantısı yortulara hem adetlerä.

Proektin vakıdı: 2 – 4 hafta.

89. **Evdeki iş.** Okuyun şiiri ukrain dilindä. Çevirin gagauz dilinä şiirin cümlelerini. Bulun birsoy paylarını.

Як тепло пахне хліб!
Любов'ю трударів,
І радістю земною,
І сонцем, що всміхалося весною,
І щастям наших неповторних діб.
Духмяно пахне хліб.

Платон Воронько

nekadar, sıcak, kokêr, işçilerin sevgisi, erdeki sevinme-
lik, güneş, gülümsemää, ilkyaz, kısmet, tekrarlanmaz
günnerin hem gecelerin, burcu

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Söleyişlerin maanasını açın. Bilmeyceleri çözün.
Dünneyi ekmek tutêr.

Bilmeycelär

Naşey sofrada durêr,
Sıcacık, kaba tüter,

Hepsiciini o besleer ,
Bütün dünneyi tutêr? (*kemkE*)

Önünän otlêêr, kuyruunnan toplêêr.
(*anyabmoK*)

Arşin ayaklı – tavşam bıyıklı.
(*rännıkE*)

§11. CÜMLELÄR DANIŞMAKLAN. DURGUÇLUK NIŞANNARI CÜMLELERDÄ DANIŞMAKLAN. GAGAUZ ZANAATLARI

90. Okuyun teksti. Açıklayın öz fikirini, temasını, stilini, düzün planını. Angı gagauzların zanaatlarını görersiniz resimdä?

Kauş

Mälçu dädu tanınêr küüyündä nicä bir kauş ustası. Bir gün çocuk Sandi sordu:

– **Dädu**, e nasıl yapêrlar kauş? Bän dä isteerim üüenmäâ.

Mälçu dädu annattı çocucaa Sandiyä, nicä yapmaa kauş:

– **Sandi**, kauş yapmaa deyni, läâzım ceviz aacı. Odun parçasını läâzım kurutmaa bir yıl. Ama güneşä koyarsan ceviz aacını – o çatlayacak. Odunu läâzım kurutmaa içerdä.

Mälçu dädu gösterdi hem ilerletti annatmasını:

– Alêrim ceviz aacın parçasını, ilkin nacaklan keserim bu-ruk parçaları, sora da daltaylan rendeleerim ceviz odununu.

Çıkarêrim kauş instrumentin formasını. Sora gereriz strunaları. Da yavaş-yavaş olêr kauş.

Mälçu dädu annadêr:

– Bak, kauşta var üç struna. Üstünkü strunadan çıkarêr-sın melodiyayı. İki struna da, akord yapmaa deyni.

Sandi bakêr strunalara, sorêr:

– **Dädu**, neçin üstünkü struna demir teldän, ama öbür iki struna jiladan?

Mälçu dädu cevap verir:

– Neçin ani kauşta havayı çıkarêrsın demir strunadan.

Öbür iki struna sa yardım eder sesi gözelletmää. Bak, çevirêrêk sola kauşu, muzikant gezdirer arkuşu da oynêêr hepsi strunalarda. Kauşta strunalar gerili grifin üzündän iki parmak yukarı, da strunaları yok nicä bastırmaa parmaklan.

Kauş havaları gagauz halkın canından gelir! Eski vakıtlardan gelir bizä kauş.

S. Bulgara görä

➤ *Nışannı lafları Sandi, Dädu nesoy intonaşiyaylan söleeriz?*

➤ *Ne o danışmak?*

91. Okuyun cümleleri. Söläyin, neyä, kimä danışêrlar bu cümlelerdä. O lafların altlarını çizin.

1. Ana Tarafım, sevgili topraam! Bucak Vatanım, Gagauzistan! Zorlar basılsın yollar başından, gün hiç kaçmasın gül başçasından! (*D. Tanasoglu*)
2. Yolu sän, kızım, kolayınnan bulacan, artık büücäksin şansora. (*Halk masalından*)
3. Gelin, dostlar, burayı kutlayım çorbacıyı, büükleri, uşakları hem gözäl dolayları! (*K. Vasilioglu*)
4. Lunga-Lunga, derecik, olsan sän bir kamçıcık, brakıp akmayı, durasın da kimisinä urasın... (*N. Baboglu*)

Danışmak – bu bir laf (yada lalbirleşmesi), angısı gösterer onu, kimä (neyä) danışêrlar.

92. Okuyun teksti. Koyun adını. Bulun cümleleri, angılarında var danışmak. Açıklayın danışmakların intonaşiyasını. Yapın dooru pauzaları. Danışmakların altlarını çizin.

Okuyarsan, dostum, çok köstek bu dünnedä yok. Çok okuyan adam, paalı okuyucularım, taa çok biler, yaşamayı taa ii

annêêr, yaşamakta kendi erini taa tez bulêr, insana taa çok fayda getirer. Onuştan siz da, uşaklar, okuyun, çalışın, ne-kadar taa zeedä bilmää, annamaa. Sade kiyat, paalı üüreni-cilär, açacek sizin gözünüzü, uşaktan Adam yapacek.

93. Okuyun cümleleri. Bulun danışmak laflarını hem koyun läazımını durguçluk nişannarını. Unutmayın intonaşıya hem pazular için.

1. Mamucuum benim senin nasaatların bana çok yardım ettilär. 2. Uşaklar oynayın gagauz halk oyunlarını, unudul-masınнар... 3. Lidacık kalk kızım da getir dädusuna bir fil-can sucaaz. 4. Vanıcık läazım imää, olacan kaavi hem saalık-lı. 5. Hadi sän da uşacım yum gözlerini. Sana sabaa alacam gölmecek eni. (K. Vasilioglu)

Danışmaklar cümledä ayırılêrlar virgüllêrlän. Eer danışmak durarsaydı cümlenin başında hem sölenärseydi üüsek duy-guyan, ozaman onun ardına şaşma nişanı koyulêr.

Miti! Hızlı evä geläsin.

Zina, sän da bibliotekaya gelersin mi? Sän da, kızım, bibliotekaya ge-lersin mi? Sän da bibliotekaya gelersin mi, kızım?

94. Okuyun şiiri demekli. Nesoy temayı o açıklêêr? Bulun danışmakları.

Paalı mamu

Paalı mamu, bana baaşladın
Büük bir can hem cennet dünneyi.
Bän da isterim sana baaşlayım
Al çiçeklän güllu başçayı.
Salt yaşa hem mutlu ol, anam,
Başka kimseycii bän hiç bilmäm,
Ki olsun hep bölä paalıca,
Çalışkan, sevgili, nazlıca.
Bän unutmaycam göl-gözlerni.
Hem yalpak pamucak-ellerni.
Bän hastaykan, kefsizkän gecä,
Sän bekläârdin benim düşlermi.
Taa ölüncä borçluyum sana.
Ne isteersin? İzin et bana.

Yıldızı göklerden baaşlaycam,
O kırçlı başına takacam.

95. Okuyun cümleleri, koyarak onlarda durguçluk nişannarını hem çizeräk danışmakların altlarını. Bulun birsoy paylarını. Eer lääzımsaydı, küçük bukveyı büyük bukveya diıştiriniz.

1. Babo gidecäm bän büün darı ekmaa, bekim, bu yıl bizim tarla bereket verir. (*Masaldan*).
2. Kac göcen sauş buradan, zerä derisiz kalacan. (*Masaldan*).
3. Çocuk onnar beni kesämeyceklär. Açan koolayceklar tutmaa, sän geliver yanıma. İliştirecäm buynuzuma seni, atlaycez tokattan da uçacez-gidecez (*S. Bulgar*).
4. Ah tarafım tarafım erin eşil korafi. Topracık bizdä esmer, emiş hem başak besleer (*D. Kara Çoban*).
5. Buyurun efendi alın bendän pek taazä, bu sabaa erindän koparılma karanfillär (*N. Baboglu*).
6. Yaşa Bucaam ana topraam (*M. Kösä*).
7. Dostlarım nerdä siz? Buluşçez nezaman? (*P. Çebotar*)

karanfil – гвоздика (квітка) darı – просо
nerdä (neredä) – де
buluşçez (buluşacez) – зустрінемося
mırıldamaa (kendi-kendinä lafetmäa) – бурмотити

96. **Evdeki iş.** Okuyun. Düzün dialog, kullanın danışmakları. Soruşları yazın, koyup durguçluk nişannarını.

Örnek. – Koli, angı asirdä etnograf Valentin Moşkov tanışmış muzikantlarlan, angıları çalarmışlar kauşta?

XIX-cu asirdä etnograf Valentin Moşkov tanışmış muzikantlarlan, angıları çalarmışlar kauşta. Moşkov yazêr „...Gagauzlarda var maasus, original strunalı instrument, adı „kauş kemeñçä” (kemeñçä-kasık). Bu kemeñçedä var sade üç struna: biri demirdän, iki da – sınırdan. Kemeñçeyi tutêrlar diil ölä, nicä haliz kemeñçeyi, ama nicä violonçeli. Hem dayêrlar onu diil erä, ama dizinä. Oynêrlar onda arkuşlan. Birinci strunada oynanêr melodiya, kalan ikisindä yapêrlar hep akord.

Bu instrumentin sesi çok hoş”.

S. Bulgara görä

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Söleyişlerin maanalarını açın. Bilmeyceleri çözün.

Yapan kendinä yapêr.
Düün çalgısız olmeêr.

Bilmeycelär

Karşıda odun yarêr,
Ortada kuran kurêr,
Hem da kulaanı burêr. (*äçnemeK*)

Daada yapmaa yaparlar, üstünä dandil kurarlar,
Şöölä, böölä demezlär, kulacını burarlar.

(*äçnemek – şuaK*)

Her aaç titirär, kökü benim elimdä.

(*äçnemeK*)

§12. DOORUDAN SÖZ. DIALOG. POLİLOG. ANA-BOBA

97. 1. Okuyun kendibaşınıza. Annadın. Neyä üüreder annatma?

Dört kız

Bir ananın vardı dört kızı. Bir keret o gittiydi oolunu dolaşmaa. Bir haftadan sora geldiymi evä. Kızlar çok özlemiştir anasını. Bük kız deêr: „Bän özledim seni, anacım, nicä gül özleer güneşi”. „Bän seni özledim, nicä kuru kır özleer yaa-muru,” – söleer ikinci kızı. „Bän bekledim seni, anacım, – an-nadardı üçüncü kızı, – nicä arıcık bekleer çiçeciin açmasını”.

Dördüncü kızcaaz sa bişey demedi. Susarak, o çıkardı ana-sının ayak kaplarını, getirdi sucaaz içmää.

2. Okuyun herbir kızın laflarını. Bu laflara deniler doorudan söz.

Doorudan söz – kimin sä lafları, angılarını kullanêrız diiştir-medään. Doorudan sözün önündä, ortasında hem bitkisindä kullanilêr avtorun lafları. Doorudan söz bük bukvadan yazilêr hem kaviçlara alınêr.

Shemalar göstererlär durguçluk nişannarını cümlelerdä doorudan sözlän.

«D», – a. «Sabaar erken gideriz», – söledi bobam.
«D!» – a. «Gel benimnän!» – çaardı Miti.
«D?» – a. «Bakalım mı birerdä bu filmi?» – sordu kardaşım.
«D, – a, – d». «Annêêrim, – küsülü söledi çocukak, – bän yaarin gele-
cäm».
«D, – a. – D». «Pazara hepsinizi bekleerim, – söledi o. – Geç kalmayı-
nız».
«D? – a. – D?» «Uroklar nesoy geçtilär? – sordu anam. – Meraklı mı?»
«D! – a, – d». «Siz gidiniz! – baardı o, – bän sizi etişecäm».
A: «D». Nadi söledi: «Sabaar olacêk toplantı».
A: «D?» Kati sordu: «Nekadar yapêr bu kıyat?»
A: «D!» Vani şaştı: «Ya gözeli!».

98. Oyun «Kim taa tez!» Düzünüz verilmiş shemalara görä birer cümlä.

1. A: «D».
2. «D», — a.
3. A: «D?»
4. «D, – a, – d».

Monolog hem dialog sözü

Neylän ayırılêr monolog sözü dialog sözündän?

Söz, onu kullanan kişilerin sayısına görä, var nicä olsun *monolog* da, *dialog* da.

Dialog sözündä pay alêr iki yada birkaç kişi, angıları ken- di replikalarinnan doldurêrlar biri-birinin sözünü. Onuş- tan bir replika var nicä doldursun, genişletsin, derinnet- sin başka cümleyi, başka bir fikiri yada görüşü. Dialog sözündä taa çok kerä dar cümlelär hem yarı cümlelär kullanılêr.

– Tudorka, sän sabaar ne iş yapacan?

– İçerlerini paklayacam.

Polilog – sözleşmäk, angısında pay alêr çok kişi. O dialogun bir çe- şidi, angısı kullanılêr diskusiyalarda.

Durguçluk nişannarı dialogta

Herbir kişinin lafları dialogta başlêrlar eni sıradan.

Sıranın başında koyulêr çizgi. Eer replika yanında varsaydı avtorun lafları, koyulêr hep o durguçluk nişannarı, nicä cümlelerdä dooru- dan sözlän. Sade kaviçlar koyulmêr.

99. Okuyun teksti. Söläyin, nesoy söz bu, aazdan mı, yazılı mı? Kim pay alêr sözdä? Nesoydur bu söz?

- Todur, aulu sän mi kazdın?
- Bän, Koli çıçu.
- Kendin mi?
- Kendim. Beklämeyeceydim baka iştä gelsin da kazsın ya.
- Kaç gündä sän onu bitirdin?
- Bir haftada.
- Hiç bilmäzdim, Todur, ani sän artık bölä büük işlər yapêrsın. Akıllı çocuksun! – demiş çıçusu.

100. İş çiftlerdä. Düzünüz dialog beendiiniz temaya görä, deyelim, sözleşmäk telefonda.

101. Sesläyiniz bir Mamunun monologunu. Söläyin, nesoy nasaatları verer mamusu ooluna? Nasaatların en beendiinizi yazın. Sizin düşünmenizä görä, angı sözä deeriz monolog?

Paalı benim oolcaazım!

Bän sade var nicä vereyim sana yaşamak, ama senin için onu yaşayamayacam.

Bän var nicä üüredeyim seni çok işä, ama zorlan yaptıramayacam.

Bän var nicä sana nasaat vereyim, ama senin için ayıramayacam doorusunu.

Bän var nicä annadayım sana yaşamanın herbir ufaklını, ama yok nicä yapayım seni Adam büük bukvan.

Bän var nicä annadayım yaşamanın üüsek başarıları için, ama senin erinä onnarı tamamlayamayacam.

Bän hergün senin için dua edecäm, ama yok nicä götüreyim Allahın yolundan.

Oolcaazım, kuru kendini, bil, ani bän seni bekleyecäm soluumun bitki momentinädän!!!

102. Bakın resimi. Tutêrsınız mı aklınızda masalı "Çiçek-edi yapracık"? Ne yaptı kızcaaz edinci çiçek yapracınnan? Okuyunuz bir istoriyanın başını.

Ölä oldu, ani bir çocucak Vani duudu hasta. Açan o büüdü, o gezämärdi. Ayacıkları tutamazdı güüdesini. Ama ayrıları çocuk büük yaşamaya sevgisinnän hem aarif akılınnan. Gülär

üzlü, açık ürekli, lafında duran, namuzlu çocuktur. Bütü-küçüü saygı ona duyardı. Vani sevardı sportu da, şkolada ürenmeyi, da kiyat okumasını da. Kimsey hem bişey yoktu nasıl karşı çık-sın onun büyük havezinä – olmaa bir käämil insan bu toprakta.

Yaratma işi. "Çiçek-edi yapracık" masalında kızcaazın hem bütüü çiçek yapracun yardımınnan çocuk alıştı da başladı gezmää, kaçmaa. Ama yaşamak o diil masal. Diil her kerä insan ilaçlanır hastalıktan. Ama bu zor durumda da var ii haber: insanda var büyük içindeki kuvet – gelmää en gözäl başarılar, olmayarak ta bütünnä saalıklı. Annadın, nelerä, angı uurlara etiştı bizim annatmanın baş geroyu?

Çiçek-edi yapracık – квітка-семибарвиця

Bütüü çiçek yapracı – чарівна пелюстка

zor durum – важкі обставини

ii haber – хороша новина

Etişmää en gözäl başarılar – досягти чудових успіхів

103. Okuyun kısa annatmayı. Ne için onda annadilêr? Yapın çıkışları. Bulun dialogu. Neçin bu söz – dialog?

Aslan mı, osa kuzucuk mu?

Bir adamın vardı küçük oolcaazı. Bir keret, geldiynän iştan, bobası gördü kendi sevgili oolcaazını Sandiyi, angısı oturrardı erdä, güz yaprakların üstündä. Uşak eşinärdi toprakta, elceezleri bulanmıştılar. Adam gülümsedi çocucaana,

sarmaştı ona, sora kaldırdı yukarı da sordu:

– Nasıl işlerin?

– İslä! – cevap verdi Sandi, bütün üreklän kablederäk bobasının sevgisini.

– Sölä, oolcaazım, eer olaydı ölä kolaylık, sän ne taa çok istärdin olmaa – aslan mı osa kuzucuk mu?

– Bän istämeerim olmaa ne aslan, ne da kuzucuk. Bän isteerim olmaa çocuk, – çok düşünmeyeräk, dedi uşak.

– Neçin? – şaştı bobası.

– Neçin ani aslan yok nasıl yapsın iilik. Kuzucuk sa iilikçi, neçinki hiç bir zaman olamaz fena. Bän sä var nasıl olayım osoy, nasıl isteerim bän.

– Nesoy sän isteersin olmaa? Annat, nelär yapêrsın?

– Bän ekerim topraa meşä çekerdeklerini. Sän annadardın bana, nesoy büyük fayda var aaçlardan. Onnar – tabiatın hem insannarın soluu.

Şaşmış bobası oolunun cuvabına da, yaptına da. Sevinmiş, ani laflarını nezaman sa boşuna arcamamış.

Meşä çekerdekleri – жолуді

104. Okuyun rollerä görä, paylaşırıp aranızda avtorun laflarını hem lafedenlerin replikalarını. Kaç kişi pay alêr dialogta? Neçin mamusu takazalêr oolunu?

Badi Nüklayın kalpakları

Badi Nüklay terziyâ gider kalpak diktirmää.

– Stöpa, bana läözüm kalpak.

– E, läözümsaydı yapacam, badi Nüklay. Derin var mı?

– Var, Stöpa.

– Ya çıkar deriyi, bakalım.

Ölçer Stöpa deriyi, ölçer kafayı.

– Olacak, badi Nüklay. Bir kalpak yapacak 50 ley dikmää, kaç kalpak isteersın?

– İki çıkarsa, yap iki.

– Nüklay, bän var nicä yapayım dört tä.

– Stöpa, taa zeedä çıkmayacak mı?

– Badi Nüklay, bän var nicä yapayım sekiz dä, pek istärsän.

– Ozaman yap sekiz, Stöpa, sekiz etecek. Nezaman geleyim almaa?

– Pazar günü sabaalän, badi Nüklay.

Geler badi Nüklay almaa kalpakları, çıkarêr pungayı, koçun torbalarından yapmış, verer parayı Stöpaya. Stöpa sayêr paraları, çıkêr 350 ley.

– Badi Nüklay, bir kalpaa para etişmeer.
– Stöpa, bendä para başka yok, şindi näbacez?
– Badi Nüklay, al kalpaklarını, nezaman paran olarsa, öde-
şirsin.

Çıkarêr Stöpa kalpakları, verer – sekiz taanä.

– Ne okadar küçük onnar, ba Stöpa? – sorêr badi Nüklay.

– E, deri dä diildi büyük. Sän kaç kalpak sımarladın, okadar da yaptım. Bir kalpak sımarlasaydın, ozaman büyük olaceydı. Yada getireydin bir buva derisi, ozaman hepsi büyük olaceydılar, badi Nüklay.

Alêr badi Nüklay kalpakları, getirer evä, koyêr masa üstünä. Açan babu görer onnarı, sorêr:

– Naşey bunnar, bä?

– Kalpak diktirdim.

Kimä giidirecän onnarı, be, boş kafalı? Var iki kedi, onnara terlik mi yaptın, be, ilin kafalı? Şindi genä töö soyuk kalpa-
annan kaldın!

Ivan KADIN

 105. Evdeki iş. I. **Yaratma işi.** Yaradın küçüräk masal, yazın. Kullanın masalda dialogu. Koyun dooru durğuçluk nişannarını. **II. Okuyun.**

Gerçek sevgi

Gözlerini kapa, düşün: Yok fenalık hem haseetlik,
Gözäl bir er, sıcak, kuytu... Seni özleerlär orada,
O er – gerçek, o diil düşün, Yaşêr orda sevgi, iilik,
Yok orada küsü, kötü... Hem yaş dökerlär arada.

Sölärsän, yok ölä ercäz,

Annasınnar heptän seni...

Sana cuvap – iki lafçaaz:

O er – ana-boba canı...

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Söleyişlär

Bin kerä ölç, bir kerä kes.
Bir koyundan iki deri soyulmêr.
İlkin esap – sora kasap.
Altın aazlan gümüş kesmä.

Bilmeycä

Adamdan üüsek, tauktan alçak.
(kaplaK.)

§13. OKUMAK SESSİZ

106. Okuyun teksti kendibaşınıza, sessiz. Angı söz, doorudan yada dialog, kullanılmış burada? İnandırın. Düzün tekstin planını. Neçin tekstin bölä adı? Kapayın kiyatlarınızı. Üüredicinin soruşlarına dooru cuvabı ayırın. **Yaratma işi.** İşin bitkisinde verin cuvap soruşa: „Dooru mu yapmışlar uşaklar? Neçin?“

İlkyaz zararı

İlkyaz. Miti, Mani hem onnarın mamusu aulda çotuklar arasında fasülä ekärdilär. Şansora üülen geçtiydi, açan çocuklan kızçaaza mamusu dedi:

– Bän işä giderim, ama siz ne kadar fasülä bakırda kaldı ekä-

siniz. Biriniz hendecik kazacek, biriniz da koyun. Annaştık mı?

Uşaklar bu işä hiç sevinmedilär. Onnar diil ani sevmesin yardım etmää, ama vardı neetleri saat beştä klubta kino görmää.

– Kalın saalcaklan, – dedi mamusu da gitti.

Saat yarım beşäydi, ama fasülä bakırda bitmäzdi.

– Geç kalacez, – dedi Miti.

– Sanki näbalım? – sordu Mani.

– Bilersin mi ne? Hadi taa tez bitirecez te bu çekedilmiş sırayı, sora da kazacez bir kuyu da onun içinä gomecez kalan fasüleleri. Mamuya soleyecez, ani bitti, etişmedi sıraları ekmää.

Mani buna kayıl oldu. Sora hızlı-hızlı bitirdilär ekmää çekedilmiş sırayı, kazdılar bir kuyu da onun içinä döktülär, ne kalmıştı bakırda. Ötää- beeri çiynediynän onu, Maniylan Mitika rubalarını diişip, kinoya alatladılar.

Avşam üstü uşaklar mamusuna söledilär, ani iki sıraya fasülä etişmedi.

Yok, orayı bu yıl bişey ekmeyecez, biraz sıralar dinnensinnär. Genä islää, ani siz yardım ettiniz öbür sıraları doldurmaa.

Birkaç hafta geçti, islää yaamurlar yaadı, ne ekildi er üzünä hepsicii çıktı.

Bir gün avşam ekmeeni idiktän sora, Mitiyä mamusu sordu:

– Çocuum, kim, sanki, bizim aulun içindän geçti, bir kuyu içinä auçlan fasülä eksin? Zavalı toomnar hepsicii-hepsicii çıkmışlar, ama zeatlenerlär – onnara pek sıkışmalık, soluyamêêrlar.

– Görmedim, bilmeerim, – uşaklar cuvap edärdilär.

Sabaalen Mani hem Miti saklı içerdän çıktılar da tez aula girdilär. Onnar burada gördülär, ani onnarın zararları üzä çıktılar. İkisi dä iilik kafaylan içeri girdilär. Utandılar mamusunun üzünä çıkmaa.

T. Marinogluya görä

ilkyaz
şansora
hızlı-hızlı

çotuklar
hendecik
toomnar

fasülä
bakır
ötää-beeri

Soruşlar:

1. Miti hem Mani ne yapardılar çotuklar arasında?
 - a) ekärdilär kartofi;
 - b) ekärdilär fasülä.
2. Uşakların anası nereyi gitti?
 - a) başka iş yapmaa gitti,
 - b) işä gitti.
3. Nereyi alatlardılar Mitiylän Mani?
 - a) kluba kino görmää,
 - b) sokaa oynamaa.
4. Ne yaptılar kalan fasüleleri uşaklar?
 - a) bitirdilär ekmää,
 - b) döktülär bir kuyuya.
5. Ne söledilär uşaklar avşam üstü mamusuna?
 - a) ani iki sıraya fasülä etişmedi,
 - b) söledilär doorusunu.
6. Ne gördülär sabaalen Mani hem Miti, açan girdilär aula?
 - a) ani fasüelär çıkmamışlar,
 - b) ani onnarın zararları üzä çıktı.

107. **Evdeki iş.** Üüreniniz sallangaç türküsünü gagauz dilindä.

Sallangaç türküsü

(*Uşacıklara*)

– Uyu, uyu, piliççiiim,
Hepsi yatêr uyumaa,

Uyu, uyu, yavrucuum,
Geldi vakıt dinnenmää...

Kanadımın altında
Tatlı düşlar görecen,
Tüüceezimin yanında
Pek çabuk yısınacan.

Olacek sana kaba,
Bulutçukta uçacan,
Dikecem sana aba,
Pazara donanacan.

Uyu, piliççiim, uyu,
Göktä yıldızçık üzer,

O da sever uykuyu,
Açan zeedä geziner.

Aycaaz zevkli geriner,
Döşeenä onu çeker,
Gecä erä indirer
Yorgancı – bizi örter.
Sallangaç bizi sallêêr,
Lüzgercik türkü çalêr,
Gülüş yıldızçık yollêêr,
Düşlerimizdä kalêr...

V. Bujilova

§ 14. FONETİKA. LAFETMENİN SESLERİ (SÖZ SESLERİ). BUKVALAR. VOKAL HEM KONSON SESLERİ. BİZİM DEDELÄR

108. I. Sesläyiniz şiiri. Acın dallarını, meyvalarını besleer onun kökleri. Uşacı besleer, üüreder dedä lafı. Neyä üüreder sizi manileriniz, dädularınız? Neçin dedä nasaatını uşacık läüzım seslesin?

Köklär

Köklär... Hem dedenin uzak sesi...
Balkannardan, acızgannı erdän,
Körpä gagauzun senselesi,
Güçlü kuvet eski damarlardan.
Paalı oolum, seslän o sözlerä,
Ani geler **derin** evellerdän,
Danış, baalan canınnan köklerä

Unudulmuş artık asirlerdän.
Körpä dalcaaz, incä **filizleri**,

Günä karşı yaşamay başlêê,
 Ufak paycaazında var izleri
 Girgin soyun, o tomrucaa besleer.
 Yıllar aşırısı korudular
 Gaytan kaşlı **kızlar-gagauzlar**,
 O gözellii ruhta suladılar,
 Üzdän, özdän – **diri** filizçiklär..
Kaar eriyer, ilkyaz – dolaylarda,
 Çalkalanêr Göktä Altın Sözlär...
 Aaçlar açêr cömert **başçalarda**,
 Bakêr **çiçeklerä** şaşmış **gozlär**.
 Dedä eşikleri... unukacık,
 Bakêr düşünceklî çatlaa erdä...
 – Bak, **dädu**, altında kirez aacın
 Var **iz**, **nışan** – **derin** çok köklerden.

V. Bujilova

II. Tanışın lafların maanalarinnan.

Asir – вік, століття

Akıntı – течія

Öz – суть

Nasaat – порада

Düşünceklî – замислено

Şaşmış gozlär – здивовані очі

Sımarlamak – повчання, наказ

Gaytan kaşlı – тонкоброві (gaytan – шовкова нитка)

Filiz – паросток

Üz – обличчя, совість

Aarif fikir – мудрість

Çalkalanêr – плюскоче

Dedä eşikleri – поріг предків

III. Okuyun lafları seslän, belli edip herbir sesi.

Kaar, aaçlar, dädu, derin, filiz, o, iz, uzun, diri, var, başça, soy, gozlär, çok, nışan, çiçeklär, kızlar, gagauzlar.

IV. Nedän düzülü laflar? Söläyin ayırı herbir sesi. Bulunuz lafları, angıları düzülü bir sestän, iki, üç, dört hem taa çok. Düzünüz seslerdän eni lafları.

V. Neylän ayırılêrlar biri-birindän vokal hem konson sesleri? Nesoy onnar sölenêr?

Fonetika – dil bilgisinin (filologiyanın) bir bölümü, angısında üüreniler söz sesleri. Gagauz dilindä var **41 ses**, onnarın arasinda **20 vokal sesi** hem **21 konson sesi**.

Vokal sesleri te bunnardır: [a], [ä], [ê], [e], [ı], [i], [o], [ö], [u], [ü] – dar yada diil uzun; [aa], [ää], [êê], [ee], [ıı], [ii], [oo], [öö], [uu], [üü] – uzun vokal sesleri. Uzun vokal sesleri yazıda gösteriler ikişär bukvalarlan, ama ses onnarda birdir.

Onuştan laflarda: *torba* – 5 ses, 5 bukva; *lüzgär* – 6 ses, 6 bukva; *yaamur* – 5 ses, ama 6 bukva.

Uzun ses [öö] yazılêr iki vokallan sade bir lafta – *ötöögün* – 6 ses, 7 bukva.

Konson sesleri te bunnardır: [b], [c], [ç], [d], [f], [g], [h], [j], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [ş], [t], [t̚], [v], [y], [z].

- ***Ne o fonetika?***
- ***Kaç ses var gagauz dilindä?***
- ***Söläyin vokal seslerini, diil uzunnarı.***
- ***Sıralayın uzun vokal seslerini.***
- ***Angı seslerä deniler incä vokallar? Kendi örnekle-
rinizdä bulun.***
- ***Angı seslerä deniler kalın vokallar? Örneklerdä gös-
terin.***

109. Aşaadaki teksti tefterlerä yazın. Cümlelerin laflarında vokal hem konson seslerini bulun. İncä hem kalın vokal seslerinin altlarını çizirin bir hem iki çizgiciklän. Noktaların erinä koyun läüzımnı bukvaları.

Kaar yaayêr!

Dışarda büün taa sabaalendän kaar başladı y...maa. Gö-
kün yukarsı, bulutların aşaaası, sansın doldu küçüräk, tom-
barlak kaarcaazl...rlan. Poyrazdan lüzg...rcik uçurdardı kaar-
caazları, türlü-türlü dönüştür...rdi, erä düşürärdi. Tezdä
biyaz kaar örttü sok...kta kara yolu. Evlerin üstl...ri, eşikle-
rin basamakları, aullar hem sundurmal...r bim-biyaz oldular.

110. Oyun „**KİM TAA TEZ?**“ Yazın onar laf uzun vokallarlan.

111. Laflarda uzun vokal seslerini bulun, çizirin onnarın altlarını, düzün o laflarlan beşär cümlä da tefterlerä yazın.

Dedenin lafı, evelki vakıt, meraklı masal, çözmää bilmey-
ceyi, aacın dalları, aar ük, biyaz kaar, maavi gök, dooru sö-
lemää, vokal sesleri, büyük ool, ilik yapmaa, cömert olmaa,
oyunu siiretmää.

112. **İş çiftlerdä. Okuyun.**

I. Tekstin adını koyun. Neçin evelki vakıtlarda kızlar örtärdilär başlarını? Nesoy giinärdilär gagauzkalar?

Dmitriy Savastin sever dünnedä gözelli da metinner onu hepsindä yaratmalarında. Litografiyada „Kızlar” – bütün boy, uzun fitalarlan gercik gagauzkalar, çiçek – başlarında. Başkabak kızlar – simvol, ani Bucak kadınları da oldular serbestli, sıkıntısız.

Dm. Kara Çoban „Savastin Dmitriy Ivanoviç”

II. Gösterin laflarda vokal hem konson seslerini.

113. **Okuyun, tefterlerinizdä yazın beendiiniz cümleleri. İncä hem kalın vokal seslerinin altlarını çiziniz bir hem iki çizgiciklän. Subyektleri hem predikatları bulun, koyup lâazımnı soruşları. Onnarın altlarını çiziniz.**

Kırma

Dediynän „kırma” gözlerinin önündä peydalanêr kertikli sini kızarılmış, sıcak buulu, ölä gözäl bir kokuyulan imäk, ani hemen akêr ligaların. Siz vardır mı hesap aldınız, nicä ihtâr gagauz karıları yazêrlar pazıyı kırmaya deyni tombarlak sofrada? Oturup bir küçük skemneciktä, alıp elinä bir parça hamur hem oklavayı, ölä hızlı, becerikli, usta gibi, yayêrlar pazıyı – „hış-hış-hış”, hızlı döner-kayêr oklava, gözlerin etiştirämeer oklavanın ardına gezmäâ. Ellär otakım çabucak dönerlär, ani hiç annamêersın, nezaman pazı olêr büyük, nicä sofrâ. Parmaklar hışım gibi döner oklavaylan bilä, yayarak pazıyı. Büyük ustalar, pazı taa da incecik olsun deyni, iki ellän atêrlar pazıyı havaya yukarı dooru, yukarda gereräk onu. Pazı olêr incä, nicä yaprak, sıymêêr sofraya, sarkêr kenarlarından. Bu en büyük durum pazıda – incecik olmaa, zerä o kırmanın özelli! İncecik kırma islää hem hızlı pişer, kızarêr, olêr gevrek. Kırmaya baalı çok anekdot, çümbüş, söyleyiş. „Papşoy kazmaa ya da çamur karmaa – diil sıcak kırma imää”, – gülüşer insan. Hepsi tutêr aklında çümbüşü, açan musaafirliktä karıylan kocaya koymuşlar önnerinä kırma, da karı deyärmiş: „Bizim adam kırma imeer”, – ani ona taa çok kalsın deyni. Çıktıynan da evä gitmää, adam koşêr taligayı da deer: „Bizim da karı taligaya pinmeer”.

Nicä geler bir Pazar,
Mamu kırma yazar.
Ne incecik pazılar!
Döküerlär kaymaklar.
Kokusu açan geler –
Sansın aqlın çeliner!

A. Kristova

114. **Evdeki iş.** Teksti okuyun, annadın onun içindeliini. İncä vokallı hem kalın vokallı lafları bulun, onnarı tefterlerinizdä iki ayırı sıraya yazın.

Günün birindä bän gidärdim derä boyunca yolcaazda da bir gümä altında kirpicii gördüm. Kirpi da beni gördü, tezicik sarınıp, bir yumak gibi oldu. Bän dürttüm onu çizmenin ucunnan. Kirpi üfkelen-di da kendi iinelerinnän urdu çiz-

memä. Bän çizmämnän itirdim kirpiyi derä içinä. Kirpi su içindä açıldı da derenin öbür kenarına başladı üzümä. Kirpi benzärdi bir küçücük motkurcaa, sade onun arkası doluydu diil çitinaylan, ama iinäylän.

M. Prişvina görä

115. Okuyun lafları, onnarı dooru kullanın cümlelerdä.

Солений – tuzlu

Кислий – işi

Гіркий – acı

Жирний – yaalı

Сухий – kuru, susuz

Свіжий – taazä

Ароматний – kokulu

Теплий – sıcak, ılık

Густий – коу

Хрумкий, хрусткий – hırçıldayan

Прісний – tuzsuz, acıtmasız / mayasız, pitasız (про випічку)

Без смаку – datsız, lezzetsiz

Гострий – yakıcı

Солодкий – tatlı, şekerli

Нежирний – yaasız

Соковитий – şıralı, sulu

Несвіжий – taazesiz, bayat

Гарячий – haşlak

Холодний – suuk

Рідкий – sıvık, sulu

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Söleyişlerin maanalarını açın. Bilmeyceleri çözün.

Паpşой казмаа ya da çамур кармаа – diil sıcak kırma imä.

Tokun aaçtan haberi yokmuş.
Türkünün nem masalın saabisi yokmuş.

Bilmeycelär.

Var üç öküzüm:
Biri iyir doymaz,
Biri gidär-gelmâz,
Biri yatır-kalkmaz. (*nırıf, nütüt*)

Kat-kat döşek,
Onu bilmeyän – eşek. (*amruK*)

İki öküz sarı –
Aydaycısı karı. (*ämelzöG*)

Lupur-tupur kalgıttı,
Ayaklarını sarkıttı. (*ısabroç ämseK*)

İlkyazın ilk çiçek açêr,
Bu meyvayı beener herkez.
İncä dalda, olup, sarkêr,
Biyaz ya kırmızı. (*zeriK*)

§15. GAGAUZ DİLİNİN ALFABETİ. SESLERİN HEM BUKVALARIN KULLANMASI

116. Okuyun demekli şiiri. Hepsi hem herkezi neyin duumasına seviner? Neçin tabiatın dirilmesi baalı güneşin peydalanmasınnan? Nesoy annêêrsınız şiirin bitki sıralarını? Kaç ses var lafta *gözellik*? Angı bukvalardan laf kurulu?

NEKADAR AZ CANA LÄÄZİM...

Kavakların ruhu, tabiatın soluu,
Şen kuşların sesi, kır, çiçeklär yolu...
Maaviliindä gökün şafk pembä peydalanêr,
Tombarlak gün duuêr, minunya topraa geler.
Hepsi hem herkezi bu duumaya seviner,
Gök altında, ne diri, yaşamayı başlêêr.
Ufacık böcecik aucuma kondu,
– Nasıl yaşêêrsın sän? – sansın bana sordu.

Bakınız o böcää, kırmızı da – kara,
Küçucük güüdedä – büyük canını aara.
Nekadar çok duygu gün duusunda döner,
Nerdä sä, yakında, Allaa sessizçä siireder.
Nekadar az cana läázım sefalıktan,
Sade birazıcık bitkisiz gözelliğtän...

V. Bujilova

Kavakların ruhu – тополиний дух
Tabiatın soluu – подих природи
Peydalanêr – з’являється
Minunya – диво
Güüdä – тіло, плоть
Sefalık – радість

117. İş tekstlän.

Sän gittin, ama çiçeklär, angılarını sän diktin, kaldılar bu-
rada da büüyerlär. Bän bakêrım onnara da sevinerim, ani be-
nim oolcaazım braktı kendindän sora nesä islää – çiçekleri.

Ah, ne islää olaceydı, eer sän her zaman hem hererdä, bü-
tün yaşaman brakaydın insannara sade isläälık – çiçekleri,
düşünmekleri, iilikçi akıla getirmekleri kendinin için – ilin
hem kısmetli olaceydı senin yaşaman.

Ozaman sän duyaceydın kendini läázımnı hepsi insannara,
da bu duygu yapaceydı seni zengin ürekli. Bil, ani her zaman
taa islää hem hoş vermää, nekadar almaa.

M. Gorkiyä görä

➤ *Neçin yazıcı sevinärdi oolunun yaptına – çiçekleri dikmesinä?*

➤ *Ne o söleer ooluna?*

➤ *Nışannı lafların maanalarını açıklayınız üüredicinin yardımınnan. Soläyin, angı bukvalar var bu laflarda?*

GAGAUZ DİLİNİN ALFABETİ

Gagauz dilinin alfabeti 1993-üncü yılda latin grafikasına geçirildi. Alfabette herbir sesä veriler birär bukva. Herbir bukvanın var kendi eri. Gagauz dilinin alfabetindä var 31 bukva. Te ne-türlü onnar erleştirili:

A a	Ä ä	B b	C c	Ç ç	D d	E e	ê
F f	G g	H h	I ı	İ i	J j	K k	L l
M m	N n	O o	Ö ö	P p	R r	S s	Ş ş
T t	Ț ț	U u	Ü ü	V v	Y y	Z z	

Bukvalar Ä hem ê lafların başlantısında kullanılmêrlar.

118. **İş çiftlerdä.** Okuyun gagauzların zanaatlarının adlarını gagauz dilindä. Bulun maanasını ukrain dilindä. Yazın adları gagauz dilindä. Kullanılmış mı onnar alfabetä görä? Yaraştırın alfabetlän.

1. abacı 2. bozacı 3. cambaz 4. çakmakçı 5. çilingir 6. çobatar 7. dalgıç 8. demetçi 9. dülger 10. düvenci 11. kalaycı 12. kunduracı 13. kuyumcu 14. marangoz 15. sakacı 16. tabancı 17. tasmacı 18. tolmaç

Bu zanaatların ukrain dilindä maanaları: 1. сукняр; 2. продавець чи виготовлювач напою „boza”; 3. продавець коней; 4. продаець та виготовлювач кресал; 5. коваль; 6. швець; 7. водолаз; 8. виготовлювач і перевізник снопів; 9. тесляр; 10. робітник на кремнієвій молотилці; 11. бляхар; 12. чоботар; 13. ювелір; 14. столяр; 15. водовоз; 16. виготовлювач підшов; 17. виготовлювач шкіряних ременів і шнурків; 18. перекладач.

A. Kristova

119. Lafları yazın, vokalların altlarını çizın. Kendiniz sonuçları yapın, neçin bu lafların maanaları başka-başka olêrlar? Düzün onnarlan beşär cümlä.

Dar-dur, dört-dürt, bol-bal, gez-göz, dil-dal, yaka-yıka, sor-sür, güç-geç.

120. Aşaadaki lafları tefterlerä yazın, konson bukvaların altlarını çizın, söläyin, angı konsonnar bu lafların maanalarını diıştırêrlär. Nişannı laflarlan cümlä yazın.

Aba-ada, koza-kosa, tut-dut, dün-gün, adam-adım, düü-tüü, günä-gümä, suumaa-kuumaa.

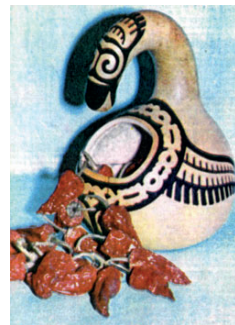
121. İş tekstlän. Çevirin gagauz dilinä. Angı zanaat için söz gider burada?

Петро Влах
(1945 – 2012)

Народився в 1945 році в м. Комрат. Закінчив художнє училище ім. І. Рєпіна в Кишинєві 1969 року і Львівський поліграфічний інститут ім. І. Федорова в 1980 р.

Його покликання, давнє захоплення – декоративні гарбузи-сусаки. П. Влах сам вирощує ці дивовижні гарбузи, використовуючи їх здатність набувати форми, заданої людиною. Художник наносить на поверхню гарбуза малюнок, потім випалює його. Таким чином наче оживають на овочах неймовірні обриси, додаючи схожості то з дикою качкою, то з лебедем, то з цілою родиною птахів або, скажімо, доброзичливих вужів.

Розкішно орнаментовані гарбузи служать не лише окрасою інтер'єру. У них можна зберігати воду, сіль, овочі та фрукти, ложки, насіння, борошно тощо. П. Влах творчо запозичував декоративні мотиви з багатой спадщини народної творчості: килимарства й національного вбрання, вишивки, різьблення по дереву й каменю. З 1980 року він очолював народний промисел гарбузів-горлянок.

Іншою не менш важливою галуззю, в якій працював митець, був книжковий знак. Петро Влах створив більше 100 екслібрисів, більшість яких присвячена сучасній культурі гагаузів, збирачам і хранителям етнографічної спадщини.

Susak, resim, resimci, resimnemää, şaşılacak biçimdä, diriler, zarzavatlar, yaban ördää, kügü, kuş aylesi, halk yaratması, yaradıcı, susaklar ornamentlärlän, donak-lêêr, mayıllıklan.

122. **Evdeki iş.** Yazın gagauz alfabetinin sıralıına görä lafları türlü tematika gruplarından, deyelim, kız, çocuk adlarını, açların, çiçeklerin, kasabaların adlarını hem başka.

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Altının paasını kuyumcular biler.
Büünkü işi yaarina brakma.

§16. VOKALLAR. VOKAL GARMONİYASI GAGAUZ DİLİNDÄ. ANA-BOBA

123. İş tekstlän. Sesläyin annatmanın ilk payını. Belli edin onun öz fikirini. Nesoy savaşardı bobası oollarını üüretmää deyni? Nesoy karşıladı bobasını ilk oolu?

İKİ OOL (*Annatma*)

1-ci pay

Bir avşam oturuşta kimisi laf kattıydılar o iş için, nicä uşaklar, büüdükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman manim benim annattıydı bir kısacık istoriyacık, angısı haliz-dän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt bir çiftçi, diildi da pek fukaara, bir laftan – orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezärdilär şkolaya, üürenärdilär pek islää. İstärdilär ikisi dä üürenik çıkmää. Ozamansaydı pek zordu üürenmää: çok ödemää läázımdı. Siirektä para tarafından yufkaca insannar başarırdılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi üüretmää o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşardı nası-nicä başarsın işlerini, uç-uca getirsin onnarı, savaşardı, nicä taa kolay olsun oollarına, yardım edärdi onnara – salt üürensinnär. Geldi vakıt, da onun oolları başardılar skolalarını. Başardıqça, işä girdilär: birisi-advokat, öbürü dä üüredici. Yaşardılar islää,

yok ne demää, ama büük çocuu advokat taa islää yaşardı. İstedibobası gitsin seftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çıraklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oollarının beterinä. Yayan çarıklan, giyimni yamalı dimilärlän, yollandı kasabaya. Etiştikçä, uuradı advokat ooluna. Urdu tokada, çıktı slugaların biri.

– Ne deyecän, dädu? – sordu o.

– Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası, – cuvap verdi dädu.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir çala ihtära, kızarıp-sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä dädüyü tabannarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınnan bobasına.

– Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı, – harınnamaa başlarsaydı, kolveriniz tazıları, onnar göstereceklär onun yolunu. Da dooruldu içeri.

İhtärın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi onnarı; bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolunu bir tarafa.

G. Gaydarcıya görä

Çiftçi

Fukaara

Çorbacı

Dimilär

Kasaba

124. **İş çiftlerdä.** Aşaadaki laflardan ayırınız onnarı, angıları annadêrlar oolunun tabeetini. Yazınız tefterlerä bu lafları bir grupaya. İkinci grupaya yazınız kalan lafları. Çiziniz incä vokalları biz çizgiylän, kalın vokalları - iki çizgiylän.

İlikçi, doorulukçu, acızgansız, şükürlü, acıyan, terbieli, hatırsız, cana yakın, şükürsüz, acızgannı, terbiesiz, hatırcı, sayan bobasını, cömert.

Sonuç. Herbir lafta kullanılmış ya incä vokallar, ya kalın vokallar.

Gagauz dilinin laflarında kullanılêr ya salt kalın vokallar, yada salt incä vokallar. Eer lafın ilk kısmında varsaydı kalın vokal, öbürlerindä dä hem lafın afikslerindä dä läüzım olsun kalın vokallar. **Örnek:** *kar-puz-lar, ço-tuk-lar, uşak-la-rı-mız-da* hem başka.

Açan sa lafın ilk kısmında incä vokal bulunêr, kalan kısmnarda da incä vokallar läüzım olsun. **Örnek:** *şi-rit-lär, el-le-rin-dä, ütü-le-mää, gün-ne-rim* hem başka.

Bu kurallara deniler **vokalların garmoniya kanonu.**

Vokal garmoniyası bozulêr alma laflarda. **Örnek:** *a-teş, i-nan, ra-di-o, ta-li-ga, lää-zım, maa-vi* hem başka.

Gagauz dilinin dä kimi laflarında vokal garmoniyası bozulêr. İşliklerin afikslerindä **c** konsonun önündä herkerä işidiler hem yazılêr -e vokalı. **Örnek:** *alacek, bulacek, koruyacek*.

Kimi katlı laflarda vokal garmoniyası yoktur. **Örnek:** *karagöz, ilkyaz, delikanni, nekadar, nezaman, näanı* hem başka.

➤ **Angı laflarda kullanılêr salt kalın vokal? Kendi orneklerinizdä gösterin.**

➤ **Angı laflarda kullanılêr salt incä vokallar? Örnek veriniz.**

➤ **Soläyin birkaç alınma laf, angılarında vokal garmoniyası bozulêr.**

➤ **Gagauz dilinin angı laflarında vokal garmoniyası yoktur?**

 125. İş çiftlerdä. Bulun o lafları, angılarında vokal garmoniyası bozulêr, onnarın altlarını çizin. Annadın, neçin onlarda yok vokal garmoniyası. Cümleleri tefterlerinizä yazın.

1. Herbir insan sorêr kendi-kendisinä, neredän peydalandı bu dünnä? 2. İlkin kurmuş Allah gökü hem topıraa. 3. Maavi göktä yoktu hiç bir bulutçuk ta. 4. Gagauzların eski adetleri pek gözäl. 5. Maalemizdä çok dostum var. 6. Kati davaları kolay esaplêr. 7. Miti anasını sevindirdi, deyip, ani şindän sora uslu oturacak uroklarda. 8. İlkyazın süütlär çabuk eşerer. 9. Yolda karagöz kızçaaz yardım edärdi bir ihtär däducaa torbasını taşımaa. 10. Çin sabaalän gökün günduusu tarafı kıp-kırmızı olmuştı. 11. Günbatısı tarafından lüzgär bizä dooru gelirdi.

 126. Yazın tefterlerä 10 laf, angılarında var sade kalın vokallar hem taa 10 laf, angılarında – sade incä vokallar.

 127. Lafları ayırın, bakarak kalın hem incä vokallara, da yazın iki grupaya vokal garmoniyasına görä:

Ayva, aşçı, aşaa, güüdä, güreşmää, datmaa, denemää, evelki, zararsız, enilemää, dinnenmää, zeedelemää, durmaa, köken, almaa, kelebek, korunmaa, üzmää, körpä, paalı, örtü, örümää, sabaakı, sayfa, bulmaa.

 128. Yaratma işi. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä.

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуба під вікном.

Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня – лісникова внучка.

– Зрубай дуба, дідусю, – просить онучка, – темно в кімнаті.

– Завтра вранці почнемо... – відповів дідусь. Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

– Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка.

В. Сухомлинський

genç daacı, meşä aacı, gür büüyärdi, unuka, başlayalım, sabaa, kuyu, üç oolu, temel, gercik kızcaaz-unukası.

Meşä – дуб
Ak – клен

Kayın – береза
Kavak – тополя

Süüt – верба

 129. Evdeki iş. Okuyun annatmanın ikinci payını. Hazırlayın cevap soruşa: *Nesoy karşıladı bobasını ikinci oolu? İki abzahta bulun o lafları, angılarında vokal garmoniyası kullanılêr hem bozulêr. Yazın.*

 130. Okuyun teksti.

İKİ OOL

(2-ci pay)

– Te neylän ödeerlär oollarım da, – dedi dädu kendi-kendinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän dä. Ama düşündü seftelesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuşarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu karşıladı onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burayı, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını, bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çepiç; giinecän, düzüneçän da girecän bizim aramıza.

– Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä insannarın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıktta oturacam.

– Yok bişey, ba baka. Onnar da bizim gibi insan: nicä sän hem bän. Girecän benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, soleyecäm, ki sän benim bobamsın, elleşecän herbirinnän da oturacan erindä.

İhtär yıkandı, tarandı, da girdilər ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, sansın kaybeldi, eridi bu adam insan boluu içindä. Yoktu da nicä tanımaa onu, kim o: zengin mi osaydı fikaara mı. Ama bu insannar bir sanardılar kendilerini. İhtär duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. İslää insanın arasında ihtärlar da gençlenerlär.

Mani genä aldı iyyi da, sıkıp yumaa rökenin başlına, çeket-i iplii işlemää ileri dooru.

G. Gaydarcıya görä

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Söleyişlerin maanalarını açın

Herbir arı bal yapmaz.

Laf acısı yaradan beter.

Daa bir kuru fidansız olmazmış.

Bol ürekli bulur, sıkı, tamah – bulmaz.

§17. UZUN VOKALLAR. DİFTONGLAR. TABİATIN GÖZELLİ

- **131.** Okuyun şiiri. Tanışın eni lafların maanasınnan. Seversiniz mi siz erkenki sabaayı? Angı zanaatçı için söz gider şiirdä? Kimin gözükmeyän eli süretleri örer? Neçin suretlär serbest? Ne o goblen? Var mı sizdä evdä goblen? Kim onnarı dikti?

Sabaalen erken

Süütlär arasında gezmää

Sabaalen erken, alatsız,

Bütün güüsünnän solumaa –

Bu kısmetin payı haliz.

Ava datlı döner canda,

Döker güneş ona dadı,

Gözlär kaldı resimnerdä,
Resimcinin diri adı.

Gözükmeyän elinnän o
Serbest süretleri örer,
En vergili yaradıcı o,
Kim cannara raatlık baaşlêêr.

Raatlık – uçan yapraklardan,
Onnarlan dokumaa – zanaat,
Raatlık – incä goblennerdän,
Zanaatçısı sa – TABİAT.

V. Hacıoglo

Kismet – щастя

Süret – образ

Baaşlêêr – дарує

Serbest – вільний

Tabiat – природа

Resim – картина

Yaradıcı – творець

Zanaat – ремесло

Resimci – художник

Zanaatçı – майстер, ремісник

➤ *Angı laflarda kullanylêr uzun vokallar? Onnari yazın, uzun vokalların atllarını çizin.*

Uzun vokallar

[aa], [ää], [êê], [ee], [ıı], [ii], [oo], [öö], [uu], [üü] – uzun vokallar. Uzun vokal sesleri yazıda gösteriler ikişär bukvalarlan, ama ses onnarda birdir.

132. Okuyun teksti. Kısadan annadın içindeliini. Nedir bu tekstin öz fikiri?

Gün duuması

Derin gecä uykusundan uyanêr **dünnä** eni yaşamaya. Var mı acaba bişey toprakta taa gözäl bu uyku kalkmasından?

Getirerim aklıma, nasıl yazın **karşıldım** güneşin peyda lanmasını Yalpug gölümüzün boyunda. Hava taazä hem serin. Sessizlik. **Üreemdä** – raatlık. Salt kimär kerä dalga-dalga **kaplêêr güüsümü** bir tatlı duygu – onu getirer **iidä** gümele-

rin **büülü**, burcu kokuları... „Ah, – **annêêrım** bän, – bu haliz kısmet!”

Tabiatın uyanması – pek gercik Allahın yaratması, angısı dolu taynaylan. Durêrsın göl boyunda da işidersin herbir **sesçeezi**, herbir ufak şıprırtıcı. Yavaş-yavaş güneş kalkêr gorizonttan, da bütün tabiat seviner bu peydalanmaya! Nasıl **padişaa**, güneş selâmnaşêr göllän, **aaçlarlan**, herbir **otçaazlan**, herbir böceciklän. Da hepsi **annêêr: büün** olacek eni **sabaa**, eni gün. Kuşlar, sesli türkücülär, çıvgınnı çâlêrlar. **Aaçlar**, naturanın koruyucuları, yavaşıcık sallanêrlar. Yalpug **raatlıkta** güneşin şılacıklarınını kableder. O gösterer onu bizä sularında bir yalabık altın yalınnan. Çiçeklär açêrlar, da bütün tabiat uzanêr güneşä, karışlıyarak onu.

Tabiatın uyanması
Allahın yaratması

Peydalanmak
Çıvgınnı çâlêrlar

➤ *Nışannı lafları tekstän okuyun, yazın. Nesoy vokallar var bu laflarda? Kaç ses hem kaç bukva var busoy vokallarda?*

133.

Proekt işi. (İndividual) Hazırlanınız proekt işinä „**BENİM İLK KİYADIM**”. Bu kiyada bütün yılın içindä siz erleştireycenez kendi yaratmalarınızı (masalları, şiirleri, annatmaları). Düşününüz, nesoy olacek kiyadın meraklı kabı, ilk sayfası, içindelii). Herbir yaratmaya eklenecek sizin resimneriniz, fotolar.

134.

Yaratma işi. Yazın birär kısa annatma „Nesoy bän karşılêêrım gün duumasını.” Kullanın lafları tekstän. Uzun vokalları çizin.

Diftong deniler bir ses vermesinä, angısında işidiler iki ses.

Örnek: ay(aylä), ay(ayna), ıy(kıymık), ya(yaz),yo(yol) hem başka.

Örnek:

ey diftongu: bişey, bordey; iy(ıy) diftongları: girdiydi, gittiydi, sattıydı, kaldıydı, evliymiş.

ıy hem uy diftongları temellerdä kimär kerä geçêrlär ikincili diftonglara ii, üü.

Örnek: Çii, giimää, iinä, tüü, büü, ama – gittiydi, verdiydi, gördüydü, geldiynän.

üy - gördüydü, götürdüynän.

äy - öläymiş, incäymiş

ay - ordaydı, kırdaydı

ıy - sandıydı, sardıydı.

yä - dereyä, ikinciyä, üçüncüyä, ölçüyä.

ya - kamçıya, acıya, yalabık, yavru.

yu - koyu, uyu, doyun, suyu, boyun.

yü - ikiüzlüyü, düüncüyü.

yı - katıyı, satıcıyı.

yi - işçiyi, çiftçiyi.

yo - yonmaa, yollanmaa.

aa - dostlaa, aydınnaa.

ää - pelää, üzää, kelebää.

136. Okuyun şiiri. Bulun lafları diftonglarlan. Yazın onnarı, çizip diftongların altlarını.

Uyanmak

Gün şılacı dolaştı kirpiklerdä,
Sora kaydı yanaama, gıcıklayarak,
Gülümsedi, oynadı saçlarımda
Da yollandı dünneyä, atlayarak.

Anatarınnan büülü kemençenin
Yavaşıcık çevirdi büyük kilidi,
Paklık, nazlılık, cömertlik sesleri
Doldurdular erkenki sabaayı.

Da dirilmäk geldi herbir erä,
Oyuncusu uyandı yaşamanın,
Arkuşunu alıp ellerinä –
Simfoniyası başladı hayatın.

Kirpiklär – вії

Kilit – замók

Arkuş – смичок

Cömertlik – щедрість

Gıcıklayarak (gıcıklayarak) – лоскочучи

Dirilmäk – жвавість, пожвавлення

Büülü – чарівний

Nazlılık – ніжність

Hayat – життя

Uyanmak – пробудження

137. Rifma - şiir sıraların bitki lafların uygun ses vermesi. Bulun rifmalı lafları!

Örnek: aç - kaç, at - dat, açan - kaçan, dut - tut, beeri - geri h.b. .

Saatlar

Çın-çın-çın! – saatçaaz çalêr,
Uşacı uyandırêr,
Erken-erken kim kal... ,
Hepsini etiş...r!

Bulutçuklar

Bim-biyaz gemiciklär –
Gök denizindä,
O üzer bulutçuklar
Güneş peş... .

Vanicik

Vanicik – çocuk kırnak,
Elleri – üzü hep p... ,
Her sabaa açan kalkêr,
Dişçeezlerini pak... .

Topçaaz

Aldılar bana topçaaz –
Tombarlak, gozäl, bi... !
Tekerlen, eni dostum,
Bir – atêrım, bir – tut...!

138. Evdeki iş. Okuyun. Angı zanaatlar için söz gider şiirlerdä? Yazın. Uzun vokalları hem diftongları gösterin.

* * *

* * *

Pek käämil başçıvancı ay,
Bin türlü onda çiçek var,
İnanmazsan, hadi, gel, say,
Dostlarını da yardıma çaar.

Ay oldu bu gecä balıkçı,
Yıldızlar - altın balıcıklar,
At, beceriksiz, foltacı,
Yıldızlar tutulmayacêklar.

Foltacı – вудочка

Başçıvancı – садівник

* * *

Oturêr sidänka yıldızlar,
Doz-dolay erleşmişlär kızlar,
Kimisi diker peşkirleri,
Kalanı örer terlikleri.

V. Bujilova

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Gün sabaadan belli.
Herbir otçaaz da güneşä uzanêr.

Bulut kaydıynan, o çıkêr,
Yanêr göktä, nicä ateş.
Düp-dünneyi o yısıdêr,
O pek uzak, adı (*şenüg*)

§18. VOKAL DÖNMELERİ (Ä/E, ÄÄ/EE, A/Ê). ZANAATLAR

139. Okuyun. Neleri tutêrlar çölmeklerdä çiftçilär? Nedän yapîlêr çölmek? Hallayın lafı çölmeklär. Nesoy diişer afiks -lär?

Çölmekçilär

Herbir gagauzun evindä var maaza, neredä durêrlar küplär, dolu piinirlän, sızırmaylan, domuz yaasınnan. Kim sever tatlı, o hazırlarmış uşaklara bal küpü, pekmez küpü. Küçük küp-çeezdä tutêrlar koyun südündän hem inek südündän yuurt.

Toprak küp, toprak çölmek, toprak çanak, toprak tuzluk – bu kapları gagauzlar kullanardılar üzlän yıl. Çiftçi bir ayle-dä yoktu nicä insanca yaşamaa, yoksa sendä küçük çölmek-lär, neredä yapêrlar yuurt, toprak küp, nereyi koyêrlar kış için piinir.

Hepsi bu kapları yapêrlar topraktan, angısını var nicä yu-urmaa hamur gibi. Bu iş için lääzım bir maasuz toprak, kır-mızı toprak. Bu toprakta var plastika, o üzerä ustalar yapêr türlü gözäl kaplar.

S. Bulgar

Gagauz dilindä te bu vokal dönmeleri var:

1. ä/e

Lafların formalarını diıştirärkän, vokal ä döner urğusuz e vokalına (ä dönmeer e vokalına urgu altında: *seslä – sesläyin, sölä – söläyin*).

Örnek: *gecä – gecelär; evdä – evdekilär; piliçlär – piliçleri; seslä – seslemää; bän – beni* hem başka.

2. ää/ee

Uzun vokal ää uzun ee vokala döner.

Örnek: *güvää – güveeniz; inää – ineemiz; dirää – direemiz.*

3. a/êê, ä/ee

Vokal a döner êê vokala, vokal ä döner ee vokala sade işliklerdä şindiki zaman formasında. **Örnek:** *başla – başlêêr, topla – toplêêr, atla – atlêêr; sölä – söleer, istä – isteer, işlä – işleer* hem başka.

140. Yazın lafları, göstererek ä/e vokal dönmesini. Angı laflarda ä dönmeer e vokalına?

Seftä – seft...si, incä – inc...si, aylä – ayl...yi, pembä –

pemb...yi; evlär – evl...ri, işlär – işl...ri, sepetlär – sepetl...ri, çiçeklär – çiçekl...ri; işlä – işl...mää, istä – ist...mää, sän – s...ni. Sölä – söl...yin, beklä – bekl...yin, beslä – besl...yin.

141. Yazın lafları, göstererek ää/ee vokal dönmesini.

Çiçää – çiç...miz, fesçääz – fesç...zi, dünnää – dünn...yi, ipçääz – ipç...zi, külcääz – külc...zi, dirää – dir...ni.

142. İş çiftlerdä. Yazın lafları, göstererek a/êê, ä/ee vokal dönmelerini. Düzün laflarlan cümlä

Anna – ann...r, kapa – kap...r, katla – katl...r, kapla – kapl...r, salla – sall...r, baala – baal...r, istä – ist...r, işlä – işl...r, başla – başl...r, baaşla – baaşl...r, izlä – izl...r, sula – sul...r.

143. Okuyun. Nasıl annêêrsınız şiiir sıralarını?

Beceriksiz zanaatçılar
Yapamaz tamannı işlär,
Prost ustanın ellerindän
Çıkmaz çölmek hiç bir zaman.

144. I. Alfabetä görä sıralayın çanak-çölmek avadannıkların (kapların) adlarını. II. Düzün nişänni laflarlan cümlä, göstererek vokal dönmesini.

Örnek: – Tanä, kapa siniyi! Kızçaaz kapêr siniyi da yaklaşêr mamusuna. (*kapa – kapêr*)

Вакір (мідне відро), күр, sofra takımı (обідне сервірування), кова (дерев'яне відро), kazan, çanak, çüven, **çölmek** (кувшин, горшок), tava, sini (деко), çini (фарфорова тарілка), filcan, kaşık, büük kaşık (ополоник), furkulița, bıçak, satır (бıçак, пасасік уаані іçін), çakı, tabla (таця), **tencerä** (мідна каструля), kasturla, tuçka (чавунна сковорідка), tuzluk, unnuk (посудина для зберігання муки), garafa, sepet, çotra, **dübek** (ступка), elek, kada, **teknä**.

145. İş proekttä grupaylan.

10 minudun іçindä hazırlayın „**Reklama vokal sesleri іçin**”.

Proektin neeti: annatmaa hem inandırmaa sesleyicileri vokal seslerin tekrarlanmaz rolü іçin laflarda.

Proektin іçindelii: yaratmaa reklama vokal sesleri іçin.

Proektin problemi: çok kerä üürenicilär becermeelär ayırmaa vokal seslerini laflarda. Kaaviletmäk için bu becermeyi gireriz taa derin bu temaya, yaradêrız reklama. Onda göstereriz, ani vokallarsız laflar olmeêr, lafetmäk tä, sözleşmäk tä olamaz. Bundan kaarä, vokallar düzer lafın melodiyasını. Bunu gösterer onnarın adı da.

146. **İş çiftlerdä.** Oyun „Kim taa tez!“. Verilmiş laflardan düzün eni laf, diiştirip birär bukva.

Çamur -	Sabun -	Uygun -
Gök -	Göl -	Adam -
Çatlak -	Boş -	Kalmaa-
Dat -	Karı -	Basmaa-
Kamalı -	Ver -	Koymaa –

(ger, sarı, koş, gül, zabun, yamalı, sat, patlak, kök, hamur, doymaa, batmaa, katmaa, abam, uydun)

Sonuç: Bir bukva diiştirir lafın maanasını.

147. **Evdeki iş. I.** Yazın cümleleri, göstereräk nişannı laflarda vokal dönmesini.

1. Açan üzdä gülüş **şılêêr**,
Ondan dünnäâ dä aydınnêêr,
Ama açan gülüş süüner,
Birdän güneş tä saklanêr.
 2. „**Şıla!**“ – söledi kızçaaz, da saklanmış bulutlar ardında güneş hemen peydalandı da aydınnattı bütün dolayları.
- II.** Çözünüz söyleyişin „Elleri altın keser“ maanasını. Kimin „elleri altın keser“ sizin aylenezdä? Kim o okadar becerikli? Hazırlayın annatma onun için.
- III.** Resimnäyin çölmää.

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Elleri altın keser.

Var kulubu, dibi derin.
Açan insan iyer ekmek,
Ondan içerlär su serin.
O tertibin adı (*kemlöÇ*)

§19. KONSONNAR SESLİ, TUTNUK, SONOR. DEDELÄR

148. Okuyun şiirin sıralarını. Neyä çaarêr avtor? Nişannı laftan ayırın vokal hem konson seslerini.

Dedä nasaatı

Soyundan inkär olarsan,
dilindän da atılarsan,
dinini hem diiştirärsän,
tenini, saadın gelärsä,
Er-Toprak kabul etmäz.

D. Tanasoglu

Konson sesleri te bunnardır: [b], [c], [ç], [d], [f], [g], [h], [j], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [ş], [t], [t̃], [v], [y], [z].

Nasıl üürendiniz, gagauz dilindä var 21 konson sesi. Sesin çıkması-na görä onnarın arasında var şamatalı hem sonor konsonnarı. Şamatalılar olur olsunnar sesli hem tutnuk(sessiz).

Sesli konsonnar – [b], [c],[d], [g], [j], [y], [l], [m], [n], [r], [v], [z].

Tutnuk(sessiz) konsonnar - [ç], [f], [h], [k], [p], [s], [ş], [t], [t̃]; bu konsonnarın arasında var çiftli hem çiftsiz.

Çiftli konson sesleri: *b-p, c-ç, d-t, g-k, j-ş, v-f, z-s*. Kalanı – çiftsizdir.

Sonor konson sesleri: [l], [m], [n], [r], [y]. Onnar sesli konsonnarın arasında da bulunêrlar.

➤ *Kaç konson sesi var gagauz dilindä?*

➤ *Sıralayın sesli konsonnarı. Neçin onnara sesli deniler?*

➤ *Söläyin sessiz konson seslerini. Neçin onnara sessiz deniler?*

149. Asaadakı lafları tefterlerä yazın, konsonnarın altlarını çizİN.

Angı konsonnar lafların maanalarını diiştirir?

Aba – aga, tut – dut, kosa – koza, kök – gök, adım – adın, günä – gümä, düü – tüü, topuz – dokuz, kes – ses, toz – boz, saç – kaç.

150. Teksti tefterlerä yazın, 5–6 lafta belli edin sesli hem tutnuk konsonnarını, altlarını çizip birär hem ikişär çizgiciklärän.

Daada ayı

Bütün yaz ayı daada kendi-kendini besleer, bakêr, hazırlanêr kış uyumasına, karımcalık gübür tepesinä bir bacaanı sokup, karımcaları dilinnän yaalêêr. Kuş yuvalarını bozup, kuş yavrularını iyer. Açan bulêr deliklerindän yıraa gitmiş sıçancıkları, onnarı da aazına atêr. Derä için-

dä balıkları tutup, çok kerä ayı karnısını doldurêr.

Te bölä yazın ayı doyunêr, toplêêr çokça yaa derisinin altına, neçinki ona läázım olacek imeelik bütün kış uyumasında.

G. Snegirövä görä

151. Lafları tefterlerä yazın, çetin hem yımışak sölenän konsonnarı bulun, onnarın altlarını birêr hem ikişêr çizgiciklêrlän çizin. Annadın, neçin onnar yımışak ya çetin sölenêrlêr? Kendi örneklerinizi yazın.

Var – ver;

bayır – bir;

fayda – fidan;

kalmaa – gelmää

152. Okuyun şiiri. Ne yarışêr güneş şafkçaazınnan şiirdä? İlk dörsıralında hepsi laflardan ayırın sesli hem tutnuk konsonnarı, yımışak hem çetin konsonnarı.

Tabiat

Süt köpüü – sabaalenki duman,
Gün duusu damnêêr örtülerä,
Göklêrdä birdän-birä duuan,
Pembelik serper gümelerä...

Bir dä diriler şamatası
Kuşçaazın şivik sesçeezindä,
Sevinçli hem şen atlaması –
Serbestlii sevän aylesindä.

Bulutlar kaçêrlar, koolaşıp,
Gücülä izlêr sade kalêr,
Maavilää eri boşandırıp,
Gök kırı ipeklän sarnêr.

Ak aacında yapracık şılêêr,
Cennet kuşuna ölä benzeer!
Keskin kırmızı yalabıyêr –
Güneş şafkçaazınnan yarışêr...

V. Hacıoglo

Şamata – шум, галас

Aylä – сім'я

Cennet kuşu – райський птах

153. Okuyun. Neçin herbir çorbacı koyêr hayvannarına nişan hem damga? Nesoy nişan adları var? Ne ilerdän koyardılar inään sırtına? Laflara *taazä, samannık, ekmek, gözlemä* yapın tefterlerinizdä fonetika analizini. Yazın, kaç bukva hem kaç ses var herbir lafta, bulun herbir lafın kalın, incä, uzun, urgulu hem urgusuz vokallarını; sesli, sessiz, çetin, yımışak hem ikili *konsonnarını*.

Damga hem nişan

Herbire çorbacı koyêr hayvannarına nişan hem damga. Bu adet gelir eski vakıtlardan. Gagauzlar severlär hayvan tutmaa. İhtär insannar annadêrlar legendaları, ani onların däduları Balkannardan getirmişlär sürüleri, neredä varmış binnän koyun. Dimitri Çakir yazêr, ani Zahariy Çakirdä varmış çok hayvan: „50 hem da taa çok beygir, bin koyuna kadar, 100 baş kara sır”. Bukadar hayvan tutmaa deyni, lää-zımmış herbir sürüyä ayırı çoban.

Kaybetmemää kendi hayvannarını deyni, insannar koyarmışlar hayvannarına nişan hem damga.

Bir gün Mälçu dădu dedi Sandiyä:

– Bütün koyacêz koyunnara nişan.

Sandi sordu:

– Dädu, e neçin läüzim koymaa koyunnara nişan?

Dädusu cuvap etti:

– Neçin mi? Osoy adet kalmış bizim dedelerdän. Bän dä küçüktüm, ozaman da koyunnara koyardılar nişan. Açan koyunnarı verecez çobana, orada yanniş birkimsey almasın onnarı.

Sandi sordu:

– E nasıl nişannar var?

Mälçu dädu annattı:

– Var çok türlü nişan. Tä bak, „sol kulaa irik”, „saa kulaa”, „düz kesik”, „sol kulaan ardından oyuk”, „kırlangaç”, „basamak”, „basamak geridän”, „önündän dalantı”, „kopça”, „zım-ba”, „beş zımbacık”, „çalık”, „düz kesik”, „erik”... Hem taa başka da var.

Sandıcık genä sordu:

– E biz angısını ayıracez?

Mälçu dädu cuvap etti:

– Biz koyacez bizim koyunnara „zım-ba” nişanı. O bizim ay-lenin nişanı. Eskidän ineklerä dä biz koyardık damga, ama şindi insanda az inek var. Hepsi tanıyêr kendi hayvanını, da onuştan damga koymêêrlar. Ama ilerdän koyardılar inään sırtına damga: „tombarlak”, „üç köşeli”, „dört köşeli” h.b.

S. Bulgar

154. İş grupalarda (yada çiftlerdä). Oyun "Kim taa tez!". Verilmiş laflardan düzün eni laf, ekleyerek lafın başına birer bukva.

el -	al -	az -	inek -
ur -	saat -	çık -	vermää -
ör -	sap -	ava -	oydun -
öz -	tuz -	irildi -	omuz -
elek -	ak -	aç -	ser -

(aaç, dirildi, hava, açık, aaz, bak, otuz, esap, o saat, dal, lelek, göz, gör, dur, gel, eser, domuz, koydun, evermää, sinek)

155. Evdeki iş. Yazın cümleleri. Yapın ilk cümlenin sintaksis analizini. Dört nişanı lafa yapın fonetika analizini.

Yalpi çayırında, tolokalarda, başka boş erlerdä eski vakıtlardan beeri insannar otladêrlar kendi hayvannarını.

Ama kimi kerä **koyunnar** karışêrlar. Mälçu dädu her avşam gelärdi almaa koyunnarını. O vakıt **çayırda** vardı irmi-otuz taanä koyun sürüsü. Avşam üstü tok hayvannar yatar-dılar çayırda. Açıan Mälçu dädu geçärdi koyunnarın yanın-dan, onun koyunnarı **yavaşıcık** kalkardılar da birär-birär, biri-biri ardından gidärdilər çorbacının ardına.

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Açıın söleyişlerin maanalarını.

Düncü günü aarama.

Düş erä, da göreyim dostlarını.

Tamahlık adamı kaybeder.

Fena insandan ilik beklämä.

Çözün bilmeyceyeleri.

Pır-pır pırıltı,

Tır-tır tırıltı. (yİ)

Pır- pır dönär, ak-ak akar .

(nemreD)

§ 20. KONSONNAR ÇETİN, YIMIŞAK. ADETLÄR

156. Okuyunuz teksti. Neçin halkın oyunlarına deniler milli oyun? Neyä üüredelär uşakları milli oyunlar? Kim üürendi hem yazdı gagauz milli oyunlarının örneklerini?

Gagauz milli oyunları

Herbir halkın var kendi milli oyunu. Neçin deniler milli oyun? Neçin ani bu oyunu kurmuş kendi **millet**, halk. Haliz milli oyunlar çekilerlär eski vakıtlardan. İnsannar kendi aralarında kurarmışlar oyun. Halk oyunu gösterelär gagauzların yaşamasını, zanaatlarını, milli tradişiyalarını. Gagauzların milli oyunu üüredelär uşakları olmaa dooru insan, olmaa girgin hem kaavi, kalmamaa geeri kimseydän, olmaa yarışmada birinci. Gagauz milli oyunlarını üürendi hem yazdı onnar için rus etnografi Valentin Moşkov. Ki-

yatta „Gagauzı Benderskogo uezda” (1901–1904 yy.) bilimci toplamış folkloru da butakım korumuş gagauzlara hem dñnã kulturasına gagauz milli oyunlarının örneklerini. Halk oyunları ölä düşünölmüşlär hem kurulmuşlar, ki uşaklara onnara olsun interes hem da olsun kolay üürenmää. Milli oyunlar üürederlär uşaa düşünmää, taa kolay tanımaa do- laydaki dñnneyi, hızlı olmaa yarışmalarda, saymaklarda hem sport becermeklerindä. Bu takım uşaklar üürenerlär korumaa milli traditiyaları, sevmää kendi halkını, onun kul- turasını, olmaa patriot hem sevmää kendi ana topraanı.

Ok atmak

Çok taa eski vakitlerden gagauz çocukları, açan toplanar- mışlar bireri, sevärmışlär cenkcääz oynamaa. Yaparmışlar sopalardan kendinä kılıç, tüfek. Oynarmışlar, savaşarmışlar göstermää kendi aralarında, kim taa çemrek. Yazın çocuklar süüt dallarından yaparmışlar kendinä yay. Ok yaparmışlar uz hem kuru incä sopacıktan, ucunu yaparmışlar sivri. Sora yaparmışlar yarışmak. Kim en islää atarmış oku hem keez- çiymiş, o sayıarmış birinci okçu.

S. Bulgar

➤ „Ok atmak” oyunu için vardır mı işittiiniz? Ne- dän yaparmışlar yayı hem oku?

➤ Lafta millet angı konsonnar var? Söläyiniz onna- rı. [m] hem [I] konsonnarı nesoy söleniler? Ama [t] konsonu?

Konsonnarın taa çoyu – [b], [f], [g], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [t], [v] sölenler iki türlü: ya çetin, yada yımışak.

Açan bu konsonnarın yannarında razgeler kalın vokal sesleri – [a], [ê], [ı], [o], [u], ozaman onnar çetin söyleniler.

Örnek: *karpuz, dondurma, burada* – bu laflarda hepsi konsonnar çetin söyleniler.

Açan sa bu konsonnarın yannarında bulunêr incä vokallar – ä, e, i, ö, ü, onnar yımışak söyleniler.

Örnek: *kömür, kelebek, kertikli* – bu laflarda hepsi konsonnar yımışak söyleniler.

Kimi laflar ikili konsonnarlar yazılêr, ama ses onnarda birdir.

Örnek: *yollar, koyunnar, gittik*.

Gagauz dilindä **c, ç, ş** konsonnarı – yımışak konson sesleri.

Fonetika analizindä seslerin yımışaklığını göstermää deyni, kullanılêr apostrof.

157. Tamannayın cümleyi.

Konson seslerinin yımışaklı yazmakta gösteriler ... yardımınan.

158. Bulunuz laflara çift ölä, ani nişanı konsonnar olsunar yımışak, verilmiş örnää görä.

Sopa – sepet, tuzluk - ..., saman -..., boran -..., kaurma -..., kış - ..., vakıt -..., halk -..., horu -..., sıra -..., dallar -... .

159. Bulunuz laflara çift ölä, ani nişanı konsonnar olsunar cetin, verilmiş örnää görä.

Seläm – saalık, birinci - ..., keezçi - ..., çemrek - ..., sevmää - ..., becermek - ..., mercimek - ..., meralar - ..., verdi - ..., tek-rar - ..., gemi - ..., lüzgär - ..., meydancık -

160. İş çiftlerdä. Oyun „Kim taa tez!“. Verilmiş laflardan düzün eni laf, çıkarıp birär bukva.

Kömür-ömür

Kahır -

Kalacan -

Darı -

Keser -

Kürek -

Saman -

Deri -

Kol -

Kaz -

Bük -

Katmaa -

(ük, eri, eser, ahır, atmaa, ol, ürek, alacan, az, aman, arı, ömür)

161. **Evdeki iş.** Düzün bu laflardan cümlä hem tekst, kullanarak annatmayı „Ok atmak“. 10 lafta gösteriniz bir hem iki çiziciklärlän yımışak hem cetin konsonnarı.

Gagauz çocukları, eski vakıtlardan, cenkcäöz oynamaa, sevärmişlär. Kılıç hem tüfek, yaparmışlar, kendinä, sopalar-dan. Taa çemrek, savaşarmışlar, kendi aralarında, oynarmış-lar, göstermä, kim. Süüt dallarından, çocuklar, yazın, yay, yaparmışlar kendinä. İncä sopacıktan, uz hem kuru, yapar-mışlar, ok. Birinci okçu, o, kim, oku, hem, sayıarmış, en is-lä atarmış, keezçiymiş.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Altı kardaş biri–birini koolêer , da biri-birini etişmeer.

(ıraltanak nemreD).

§ 21. KONSON DÖNMESİ (P/B, T/D, Ç/C)

162. **Lingvistika davası "Anna lafı!".** Bu laf kurulu iki laftan.

1. a) Bilmeyseyi çözün ukrain dilindä.

Сонця й зір це хатка-дім,
Місяць теж живе на нім.
У людей завжди потреба
дотягнутися до

b) Çevirin gagauz dilinä.

c) Koyun lafı temel halına (ne?)

2. İkinci lafı annamaa deyni, verin cuvap soruşa: „Neyi sa-rardılar bellerinä gagauz adamnarı, belleri deyni acımasın?“
(kırmızı ...)

Nasıl laf oldu?

(aaşuk kög)

163. **Okuyun demekli şiiri. Tanışınız lafların maanalarinnan.**

Gök kuşaa

Renklär... edi beniz gök kuşaanda -
İncä zanaat hem tamannı resim,
Örnek kusursuzlaa yaşamanda -
Edi gercik paycaaz, edi seçim.

Sıcak canda - haşlak damnacıklar,
Gökün hem güneşin meyva suyu,
Altın hem maavicä şılacıklar
Akêlar...iliklää açıp yolu...

Üüsek Kanunnara görä - beniz,
Baalantının diveç nışannarı,
Evellerdän kalma derin bir iz -
Ölä sevdi Allah insannarı!

Evangelianın çiçää parlak,
Siiret hem al gök kuşaandan soluk,
Ürään teli - üüsek dalgalanmak,
Renklär... Sözlär... hem Allahın Kolu...

Gök kuşaa – веселка

Seçim – вибір

Baalantı – Завіт

Diveç – вічний

Tamannı – досконалий

İncä zanaat – мистецтво

Kural – правило, заповідь, закон

Renklär – benizlär

İiliklik – добро

Parlak – yalabık

Gercik – прекрасний

Kusursuz – бездоганний

Evel – давні часи, давнина

Lafı *siiret* diiştirin başka formalara ölä,
ani **t** konsonu dönsün **d** konsonuna.

164. Okuyun Bibliyadan sıraları. Tanışınız lafların maanalarinnan. Hazırlayın cuvap soruşlara „Nesoy Eni Baalantı vermiş Allah Kendi hem hepsi erdä yaşayannarın arasında? Angı nişan göktä gösterer bunu?”

Gök kuşaa hem Allahın insannan baalantısı

Noy hem onun aylesi çıktılar gemidän hem kolverdilər hepsini hayvannarı hem kuşları. Hem hayvannar daalıştılar bütün erdä, hem kuşlar uçuştular.

Allah iisözledi Noyu hem onun oollarını, deyip onnara: „Bän yapêrım Benim baalantımı sizinnän hem sizin evlatlarınızlan: er üzün-

dän başka yok edilmeyecek hepsi cannılar hem potop başka daatmayacak eri.

Benim hem erdä yaşayannarın arasında baalantının nişanı olacek bulutta kuşak. Açan bän yollayacam erä bulutları, ozaman peydalanacak kuşak, da bän aklıma getirecäm Benim hem herbir diri canın arasında diveç Baalantıyı”.

Oluş 8:18-22; 9:8-17

 Aylä Baalantı	Gemi Evlatlar	İisözlemää Nişan
--	------------------	---------------------

Lafları *evlat, bulut* diiştirin başka formalara ölä, ani **t** konsonu dönsün **d** konsonuna.

165. Okuyun hem çözün bilmeyceyi.

Yapêr o yuva saçakta,
Otçaazlan örülü kolaç.

Kıışlêer sıcak uzaklıkta,
Ona biz deeriz ...

166. İş çiftlerdä. Koyun dooru formaya lafları skobalarda:

Yaklaştı (neyä?) ... (kırlangaç);
Pişirdi (neyi?) ... (kolaç);
Gördü (neyi?) ... (dip);
İçti (neyi?) ... (süt).

Nesoy diişer bitki bukva bu laflarda?

167. Verili laflarda bilun çiftli konsonnarı.

Dut – dudu

Dolap – dolabı

Uç – ucu

Bulut – buludu

Esap – esabı

Genç – genci

Evlât – evladı

Dat – dadı

Oruç – orucu

Gagauz dilindä lafların bitkisindä bulunan **p, t, ç** konsonnar lafin başka formasında vokalların önündä dönerlär **b, d, c** konsonnarına. **Örnek konson dönmesinä:**

P – B

kap – kabın – kabım;
dip – dibi – dibinä

cöp – cöbün – cöbünä;
cuvap – cuvabın – cuvabın

T – D

git – gidecek – gidiniz;
dat – dadêr – dadında

dört – dördü – dördüncü;
şirit – şiridi – şiridä

Ç - C

piliç – pilici – pilicä;
kolaç – kolacı – kolaca

aaç – aacı– aaca;
genç – genci – gencä

Yabancı (alınma) laflarda da var kolayı olsun bölä dönmelär, ama yazmaa läüzım te butakım: *klub – kluba – klubta; zavod – zavoda – zavodlar; bank – bankın – bankta* hem başka.

168. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, bulun o lafları, angılarında konson dönmesi var, o konsonnarın altlarını çiziniz. İkinci cümleyä yapın sintaksis analizini.

1. Eni dolap kuhneyä sımadı. 2. Buz dolabına bän dondurmayı koydum. 3. Bir büyük kap verdilər bizä, üzümünän onu dolduralım deyni. 4. Biz kazannarlan getirdik üzümneri da o kabin içinä döktük. 5. Çuvalın dibi sökülmüştü. 6. O fıçıya läüzım dip erleştirilsin. 7. Aaç üstünä konmuştu sırcıklar. 8. Aacın dallarını kırmaa olmaz. 9. Biz diiliz alışık cöpsüz don taşımaa. 10. Gezinmä çok vakıt, ellerini cöbündä tutarak.

169. Cümleleri tefterlerinizä yazın, noktaların erinä koyun läüzımni konsonnarı.

Nasti yardım eder anasına ka...ları yıkamaa. Aaçların ka... uunu soymaa olmaz. Dola...ı usta yaptı. Bakırın di...i delinmiş. Bakıra läüzım di... . Kuhneyä koyduk bir dola...çık. Stadiona gi...medik. Läüzım gi...elim evä. Bu soruşa cuva... verin. Cuv...ı bekleerim. Gencecik oldum, gari... oldum.

170. Lafların formalarını diiştirin ölä, ki olsun konson dönmeleri. O lafları tefterlerä yazın, konsonnarın altlarını çizerek.

Kiyat – kiyadım;	saat – ... ;	kolaç – ... ;
kilit – kilidä;	kireç – ... ;	kanat – ... ;
çekiç – ... ;	süt – ... ;	piliç – ... ;
esap – ... ;	tokat – ... ;	armut –

171. Annatmayı „Dulap“ sesläyiniz. Ne o dulap? Kolaymış mı evelki vakıtlarda sulamaa başçeyi? Bulun konson donmelerini.

Dulap

Bucak kırlarında başçıvancı olmaa diil kolay. Su yok. Ama gagauzlar sever eşillik. Yok nicä olmasın sofrada biber, patla-

can, trup, salata hem da laana, morkva, suan, petruška, kartofi...

Herbir küüdä varmış aylelär, angıları kullanarmışlar başçıvancılık zanaatını. Eşillik büütmää deyni, başçıvancılar ayırmışlar bir bölüm toprak, angısı bulunarmış su boyunda.

Bırda kurarmışlar, eşillikleri sulamaa deyni, dulap.

Mälçu dädu toplandı gitmää sulamaa başçaya da çaardı:

– Sandi hem Girgina, isteersiniz mi görmää, nicä dulaplan sulêêrlar başçayı?

Sandi çocukak cuvap etti:

– Hadi, dädu, bän isteerim görmää!

Girgina kızçaaz da dedi:

– Bän da isteerim görmää dulabı! Uşaklar dedilär, ani tekerlää döndürärmış eşecik!

Yarım saattan sora dädu Mälçu hem unukaları Sandi hem Girgina etiştılär küüyün kenarına, neredä vardı derä. Derenin yanında kuruluydu „dulap” – su kaldırmaa maşına.

Musaafirlerä karşı çıktı Kosti dädu, Mälçu dädunun dostu.

– Zaman hayır olsun! – dedi Mälçu dädu.

– Kebetayorsun! – cuvap etti Kosti dädu.

– Geldik almaa patlacan hem biber. Hem dä istedim göstermää uşaklara „dulabı”.

Kosti dädu teklif etti:

– Gelin, uşaklar, göstereyim sizä dulabı!

Onnar yaklaştılar büük tafta tekerlään yanına. Bu büük su kaldırmaa maşınayı çevirärdi bir eşek.

Sandi çocukak sordu Kosti däduya:

– Eşeciin nasıl adı?

Kosti dädu cuvap etti:

– Marku eşek!

Marku eşek çevirärdi tekerlää, kazannar dolardılar suyulan, sora dökülärdilär holluk içinä da su akardı vadalara.

Sora Mälçu dädu aldı satın bir sepet patlacan hem biber, da onnar döndülär evä.

...Evdä Mälçu dädu koydu sofrayı, kesti patlacan, biber, suan da yaptı salata. Sandi, Girgina iyärdilär da metedärdilär salatanın dadını.

– Dädu, – dedi Sandi, – bän pek beendim dulap maşinasını!

– Ne gözäl başça kurmuşlar o insannar, – dedi Girgina. Dädu Mälçu cuvap etti:

– *Kim çalışêr, onun işleri islää olêr!*

Stepan Bulgar

172. Diıştirin aşaadakı lafları ölä, ani bitkinci konsondan sora gitsin vokal konsonu.

Pesmet – ... , piliç – ... , kolaç – ... , boboç – ... , çekiç – ... , demet – ... , sepet – ... , keremet – ... , pesmet –

173. **Evdeki iş.** Kurunuz hem yazınız cümlä laflarlan *dulap, kiyat, aaç* türlü formalarda, gösterin konson dönmesini.

Örnek. Evel insan kullanarmış dulap. – Gelin, uşaklar, göstereyim sizä dulabı! (p - b)

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Dünneyi güneş aydınadêr, insanı - bilgi.

Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası pek çok.

§22. C, Ç, Ş KONSONNARIN ARDINA VOKALLARIN DOORU YAZILMASI. GAGAUZLARIN ZANAATLARI

174. Annatmayı „Bürüncük“ sesläyiniz, izleyeräk. Neredän geler bürüncük zanaatı? Ne yazêr Valentin Moşkov bu zanaat için gagauzlarda? Neredä var nicä görmää bürüncük işlerini? Nicä bakardılar koza böceeni gagauzlar?

Bürüncük

İstoriyadan biliner, ani bürüncük zanaatı geler Kitay tarafindan. Orada yaparmışlar bürüncüktän türlü işlar taa 2500 yıl geeri.

Taa Osman imperiyasında gagauz karıları islää bilärmişlär bürüncük kulturasını. Açan gagauzlar erleşerlär yaşamaa Besarabiyada, rus zaabitleri görerlär, ani gagauzlarda var bürüncük kulturası, onnar bakêrlar koza böcää.

Etnograf Valentin Moşkov yazêr, ani gagauzlar „başçelerdä büüderlär dut **aacı** bürüncük yapmaa deyni, angısınnan zanaatlanêrlar sade karılar hem genç kızlar.

Bürüncüktän gagauzkalar yaparmışlar peşkir, perdä, gölme h.b.

Gagauziyanın muzeylerindä var nicä görmää türlü gözäl bürüncük peşkirleri. Bürüncük ipliklerini kullanêrlar, açan hazırlêrlar gelin rubasını. Bu örneklär göstererlär üüsek kulturayı gagauzkalarda.

Tutêrim aklımda, nicä bizim küüdä bakardılar koza böcää.

İnsannar kendi evlerindä, bir odada, bakardılar böcek. O böceklär gecä-gündüz iyärdilär dut yapraa. Herersi doluydu dut yapraa – çuvallarlan dut yapraa!

Bizä, uşaklara, verärdilär iş – toplamaa dut aaçlarından yaprak. Biz, on-oniki **yaşında** çocuklar, asardık omuzumuza birär torba da gidärdik küüyün kenarına, neredä büüyür dut aaçları, da toplardık yaprak. O yaprakları getirärdik bizim evdä kuhneyä, neredä büüdärdilär koza böcää. O böceklär yapraklar içindä maasuz yapılêr.

Koza böcää büütmäk için yapılêr taf-tadan stelaj – skelä, neredä büüyürler böceklär. Onnarı doyurêrlar dut yapraannan. Böceklär büüyürler bir hafta, sora dalêrlar uykuya üç günä. O skelelerä koyêrlar aaç dalları. Bu dallarda böceklär büüyürler, olêrlar kukolka da sarêrlar kendini kozaylan. O kozaları kurudulêrlar, ki böcek olmasın kelebek. Kurudulmuş kozaları doldurêrlar sıcak çuven içinä da ozaman bürüncük iplikleri ayırılêrlar kozadan. Sora karılar çekederlär sarmaa bir sopacıklan bürüncük iplikleri.

S. Bulgara görä

Nışannı lafları okuyunuz. c, ç, ş konsonnarın ardında angı vokallar işidilerlär? Ama angıları yazılêr? Yazınız lafları. Okuyunuz kuralı.

Gagauz dilindä **c, ç, ş** konsonnarı – yımışak seslär. Onun için, onnarın ardında **a, o, u, ı, ê** vokalları incä işidilerlär, nicä **ä, ö, ü, i, e**: *kızçaaz, saçak, sıcak, çorba, can, çan* h.b.

Vokal garmoniyasına görä, kalın vokallı laflarda **c, ç, ş** konsonnarın ardında herkerä yazılêr vokallar **a, o, u, ı, ê**: *çirtma, kaşık, çocuk, acaba* h.b.

175. Lafları dooru okuyun hem yazın.

Paracık – dericik, rusç(a?ä?) – türkç(a?ä?), baş(a?ä?)k – beş(a?ä?), çoc(u?ü?)k – gölc(u?ü?)k, kaş(ı?i?)k – eş(ı?i?)k, ç(o?ö?)lmek – ç(o?ö?)ban, alac(a?ä?)m – verec(a?ä?)m.

176. İş çiftlerdä. Düzün laflarlan cümlä. Yazın.

Şükür, çarşamba, balıkçı, çekmeci, kızçaaz, kaçêr, uçêr, saçak, şıra, sarmaşêr.

177. Noktaların erinä koyun läüzımnı vokalları.

Ac...ba, ac..., sıc...k, uş...k, ç...rba, gagauzç..., ç...bık, bolgarc..., turş..., alac..., ç...kmaa, uç...k.

178. İş çiftlerdä. Oyun „Kim taa tez!“ Çevirin ukrain dilinä lafları. Düzün onarlan cümlä gagauz dilindä.

Oyuncak, baca, çocukak, alacam, fıçıcık, suancık, kuancık, cuvap, ucuz, sucuk, cumaa, alacak, uçacak.

179. Sesläyiniz, izleyeräk, şiiri. Angı gagauzların zanaatı için söz gider onda? Nedä dokuyarmışlar kilimneri genç kızlar? Var mı sizdä evdä manilerinizin kilimneri? Nesoy duygular peydalanêr üreklerinizdä, bakarak o kilimnerä, dokunarak onnara? Neleri düşünersiniz? Tanışınız laflarlan, angılarını bilmeersiniz.

Ana kilimneri

Gecenin maavi kadifesi,
Pençeredä - ay hem yıldızlar,
Sade lüzgerin kaba sesi -
Eski türkülär hem masallar...

Evelki adetlerä görä,
Düzendä genç kız kilim dokuyêr,
Yapaa ipleri ömürlerä
Gercik resimnärlän döküler.

Geceyä diişer kısa günnär,
El işi başlêrlar saatları,
Karannık oda, sade mumnar
Hayırlı daadêrlar şafkları.

Ananın ihlam kilimneri,
Siz ruha verersiniz saalık,

Şükürlü diiyer sizä elim,
Ki cana baaşlêersınız raatlık.

Valentina Hacıoglo

Kilimnär – килими

Kadifä – оксамит

Şafk – світло

İzlär – сліди

İhlam – натхненний

Üüsek yaratması – висока творчість

Evelki adetlerä görä – за давніми звичаями

Gercik resimnär – прекрасні малюнки

180. **Evdeki iş.** I. Verilmiş laflarlan düzünüz cümlä.

Canä, cıvırlıgä, karşı, şafk, şıllak, çabuk, çancaaz.

İş grupalarda. Hazırlayın material proekt için grupalarda „Gagauz kilimnerin korafları“. Aarayın internettä, kiyatlarda, muzeydä informaçıya, soruşturunuz yaşlı insannarı. Prezentaçıyada gösteriniz türlü gagauz kilimnerin koraflarını fotolarda, resimnerdä. Hazırlayın cuvap soruçä: „Neçin bän severim gagauz kilimnerini?“

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Zor – zor zormantı, zor duvara tırmandı,
Açan kızım evlendi, o da duvardan indi.

(.miliK)

Saksan – saksan sakırdêêr, edi bin aaç kıpırdêêr.

(.nezüD)

Edi bin aaç kapırdar. *(nezüD)*

Daldırdım, kaldırdım,

çatlattım, patlattım,

Tokada atlattım. *(alaP)*

§23. KONSONNAR. İKİLİ KONSONNAR

181. Okuyun teksti. Ne annadilêr onda güreş için? Nesoy evelki vakıtta geçärmış horudan sora güreş? Nesoy çalımnarı gagauz güreşçileri kullanêrlar güreştä? Nezaman „pelivannar“ toplanarmışlar göstermäâ kendini? Ne annadêr etnograf Valentin Moşkov kendi kiyadında „Gagauzı Benderskogo uezda“?

Nışannı lafları okuyunuz, yazınız. Kuralı okuyup, annadın, neçin bu laflarda ikili konson yazılêr?

Güreş

Gagauz çocukları pek severlär güreşmäâ. Neredä toplanêrlar birkaç çocuk, çayırdä, açan **koyunnarı** otladêrlar, ya derenin boyunda yazın, birisi deer:

– Hadi, güreşecez!

Ozaman ortaya çıkêrlar en girgin çocuklar da çekederlär güreşmäâ. Çocuklar, elbetki, güreşerlär nasıl becererlär. Onnar tutêrlar biri-birini omuzlarından, belindän, ellerindän. Onnar savaşêrlar yıkmaa erä biri-birini. Enseer o güreşçi, angısı yıkêr öbür güreşçiyi erä. Taa büyük bir çocuk bakêr urmasınnar biri-birinä, **kanatmasınnar** biri-birinin burnularını.

Taa büyük çocuklar, **delikannılar**, güreşärmışlär horu erindä, açan bitärmış horu. Eski vakıtlarda, açan kızlar dalarmışlar horudan, kalarmışlar delikannılar. Adetä görä, **onnarın** arasından çıkarmış güreşçi çocuklar güreşmäâ deyini. Bir büyük yaşta adam çizärmış sopaylan tombarlak çizi. O erä, neredä çıkêrlar güreşçilär, deniler „geniş alay“. Gagauz güreşçileri **kullanêrlar** güreştä türlü çalımnarı. Onnarın arasında en eski çalımnar: „kırnık“ hem „yan serpisi“.

Gagauzlarda güreşçiliğin istoriyası geler eski vakıtlardan. Bük yortularda Bucakta „*pelivannar*” toplanarmışlar göstermää kendini. Açan çekedärmiş güreş, muzıkantlar çalarmışlar melodiyayı, angısının adı „güreş havası”. Etnograf Valentin Moşkov kendi kiyadında „Gagauzı Benderskogo uezda” annadêr: „Paskellenin ikinci günündä yapılêr „güreş” yarışma, angısı tekrarlanêr herbir pazar taa Ay Görgi gününä kadar, ozaman olêr bitki güreş o yılın... Güreşçilêr çıkarardılar kalpaklarını, ayak kabını hem üst rubalarını, kaldılar gölmekçä hem şarovarlan, kuşalı kırmızı kuşaklan. Güreşärkän onnar birkaç kerä çektilêr biri-birindän kuşaklarını da herbir *hareketinnän* dalgalandırardılar cümneyi.”

Bu adetlêr lääzım korunsun hem ilerlesin.

S. Bulgara görä

Gagauz dilinin laflarında var nicä peydalansın **ikili konson**, kururkan eni laf yada onnarın formalarını diıştırirkän.

İkili konson yazılêr ozaman, açan lafın **kökü** yada **temeli** konsonnan biter, afiks tã hep bu konsonnan başlanêr.

Örnek: *attı topu – at - kök, -tı - afiks; uzun kollu çocuk – kol - kök, -lu – afiks; yummaa gözlerini – yum - kök, -maa – afiks; şennik yapmaa – şen - kök, -nik - afiks; odunnuk balabandı – odun - kök, -nuk – afiks; duttan imää – dut - kök, -tan – afiks.*

Tutunuz aklınızda!

Başka dillerdän alınma lafların kökündä gagauz dilindä ikili konsonnar yazılmêr. **Örnek:** *kasa, milion, gram, ton, grupa, programa, kolona, presa, komerçiya, gramatika* hem başka.

Bu kuraldan ayırı yazılêr arab-pers dillerindän alınma laflar, angılarında yazılêr ikili konsonnar. **Örnek:** *Allaa, dünnä, millet, vallaa, maşalla* (bravo) hem başka.

182. Cümleleri tefterlerä yazın. İkili konsonnan lafları çizİN.

Annadın nişannı lafların dooru yazılmasını.

1. İlkyazın güneşli havalarda *ekinnär* kırdä tez eşerer.
2. Sport meydanında şkolacı, kaldırıp *kollarını* yukarı, topu *tuttu*.
3. Bizim *klası* izmetçilêr hergün paklêrlar.
4. Çocuklar, iki grupaya bölünüp, futbol oynamaa başladılar.
5. *Samannık* altına kedi girdi.
6. Bir *sepettä* vardı elli alma.
7. *Yallara, ballara*, keçi pindi *dallara*. (türküdän)
8. Vasi bo-

zuk radio aparatını düzdü. 9. Gezintidä bizi yollar türlü sapa erlerä götürdü. 10. Açan sän bizä gelmişin, o saatta bän yoktum evdä. 11. Kurçudan Bolgrada edi kilometra yol tutêr.

Yalak – ölä kap, angısından hayvannar su içerlär.

183. **Evdeki iş.** Cümleleri tefterlerinizä yazın, noktaların erinä koyun läüzimni afiksleri.

Nasti anası... birerdä gittilär alış-verişä. Diil dooru yaptıklara yum... gözlerini olmaz. Gözäl işlerin... usta kabarêr. Kızçaaz geldi çöşmeyä kendi küçük kazancın... . Kuhneyä koyduk masayı skemnelerin... . Stadionda pat... biz güreşi si-iredärdik. Läüzım işlerin... , yaptıkların... göstermää kendi gözäl üzünü.

HALKIN AARIFLIK DÜNNESİ

Edenecän zanaat – olacan kanaat.

Käämil beygir ahırda satılêr.

§24. H KONSONUN DOORU YAZILMASI. V KONSONUN DOORU YAZILMASI

184. I. Okuyunuz pildanın adını. Nasıl düşünersiniz, ne için söz gidecek pildada? Sesläyiniz teksti, izleyeräk. Angı zanaatlar, bilgiç adamnarın bakışına görä, en önemniymişlär? Angıları diil? Neçin musaafirlär vazgeçmişlär gelmää bu evä? Neyä üüreder bu pilda? Var mı nasıl ayırmaa hepsi zanaatlardan sade birisini, en önemnisini? Söläyiniz pildanın öz fikirini.

En önemni zanaat (*Pilda*)

Toplanmışlar bir gün bilgiç adamnarı bir aarif fikircinin evindä. Da başlamışlar aralarında lafetmää zanaatlar için. Aararmışlar cuvap soruşa: angı zanaat insanın yaşamasında en önemni?

– Herbir insan läüzım üürensın, – deermiş birisi, – onun için üüredicilik – en önemni zanaat.

– Ev düzücülersiz insan yaşayamaz gözäl evlerdä, onnarsız olamaz kismetli yaşamak, – demiş ikincisi.

Üçüncüsü baasa girärmiş:

– E nasıl muzıkantlarsız, piitçilersiz, resimcilersiz? Halizdän, onnar yapêrlar yaşamamızı gerçektän gözâl!

Bu vakıt içerdä bir tarafta durarmış çorbacının aşçısı. O da karışmış bu sözleşmeyä da söylemiş:

– Afedersiniz, ama siz hiç bişey aşçılar için demeersiniz!

Ama çorbacısı hemen susturmuş aşçıyı da demiş:

– Sän karışma akıllıların lafına! Git kuhneyä imekleri pişirmää! Hem tut aklında: aşçı zanaatı diil okadar önemni!

Çocuk susarak çıkmış içerdän. Bu gün çorbacı kendisi hazırlamış ikramnarı. Ama onun imekleri olmamışlar datlı, da çok tez hepsi musaafirlär daalışmışlar. Çorbacı çaarmış işä başka aşçıyı. Ama eni aşçının imekleri pek çirkinmişlär. Bu beterä, boşanmış bilgiç adamın evi, musaafirlär hiç uurmaazmışlar şindän sora.

Kaç vakıt geçmiş, çorbacı bulêr eski aşçısını da deer ona:

– Bän yanıldım, aşçı zanaatı – pek önemni, diil taa az läözümni başka zanaatlardan. O bir haliz incä zanaat!

Bu laflardan sora dönmüş aşçı işinä. Genä başlamış evdä peydaalanmaa türlü gözâl hem datlı imäk kokuları. Musaafirlär da enidän sıkça uurarmışlar.

Da gelmişlär bilgiç adamnarı karara: hepsi zanaatlar bu toprakta önemni hem läözümni.

En önemnisi – işini yapmaa bütün üreklän.

II. Yazınız yaratma-miniaturä „Eer kaybelärsä zanaat...” (ayırınız kendiniz).

III. Nişanni lafları yazınız. Onnarın başında angı konson kullılêr?

H KONSONUN DOORU YAZILMASI

Aklınıza getirin, ani gagauz dilindä h konson yufka işidiler. Yazmakta yannişlık olmasın deyni, läözüm bilmää te bu kuralları:

1. Lafların başlantısında h konsonunu, o yufka da işidilirsä, yazmaa mutlak läözüm. **Örnek:** hava, hayır, hatır, havez, hepsi, hızlı, hayvan, hamur, hazır, haber, hayır, hergelä, hal, hep, horoz, hem, havez, harman, haşlak, haşlama, hafta, hasta, haylak, hardal, haylaz, haram.

2. Bu kuraldan dışarı çıkêr te bu laflar, angıların çeketmesindä **h** yazılmêêr: aş, aşçı, angısı, angıç, acı, acımsı, aslı, en, engeç, eer (baalayıcı), elbet (elbetki), oloy, izmet, arpa, astar, armut, arşin, ayva, oruç.

3. Lafin ortasında **h** konsonu ya düşer, ya onu yudêr önündeki vokal da onunnan barabar düzer bir uzun vokal. **Örnek:** *pelivan, anatar, laana, raamet, yaani, raametli, maasuz, zaamet*. Ama bu kuraldan da kimi laflar ayırılêrlar: *kahir, mahkul, ahir, ahenk*.

4. Lafin sonunda **h** konsonu yazılmêêr: *sabaa, paa, islää*. Ama burada da var iki-üç laf, angıları kuraldan ayırılêrlar. Onnarı lâázım aklımızda tutmaa: *siläh, şah, günäh*.

Ahenk – şennik.

185. Yazınız tefterlerä birkaç cümlä laflarlan: *hafta, armut, kahir, horoz, anatar, yaani*. Annadınız **h** konsonun dooru yazılmasını.

186. İş çiftlerdä. Laflarlan kurun hem yazın lafbirleşmelerini, verilmiş örneklerä bakarak. Annadın **h** konsonun dooru yazılması için.

Örnek: hava – havaya sevinmäâ; hasta – hastayı dolaşmaa.

Hava, hasta, hatır, hepsi, hıyar, haşlak, hamur, haylak, anatar, laana, zaamet, maasuz, kahir, sabaa.

V KONSONUN DOORU YAZILMASI

Konson **v** adetçä dilimizdä yufka işidiler, kimär kerä dä heptän düşer. Eni kurallarımıza görä, lafların taa çoyunda **v** konsonunu yazılêr. **V** konsonu lâázım yazmaa mutlak te bu laflarda: *av, avcı, avlanmaa; suvazlamaa, suva (duvarı suva), tavşam, avşam, avşamnamaa; duvarcık, güvää, çüven, düven, hava*.

Kuraldan ayırılmak: **v** konsonu yazılmaz te bu laflarda: *suan, kuan, duak, tauk, daul, aul, kaun, sua* (diil derin), *suamaa* (paçalarını), *autmaa, aurt, kauş, kauşmaa, saurmaa, saurgun*.

187. Aşaadaki laflarlan birär cümlä kurun. Bu lafların dooru yazılması için annadın.

Tavşam, avşam, duvarcık, suannar, tauklar.

188. Aşaadaki cümlelerin laflarında kaçırılma bukvaları dooru yazın.

1. Komratta muzeydä üürenicilär görmüşlär bir eski dü...en.
2. Varlı lâázım korumaa, onu olmaz sa...rup-saçmaa.
3. Sport meydanına her a...şam toplanêrlar çocuklar.
4. Lüzgerli havada a... şammen sivri sineklär kaybelerlär.
5. Kim iki ta...samın ardına kaçêr, hiç birini da tutamêêr (söleyiş).
6. Gün ka...şunca, karannık çöküverdi.
7. Üç gün oldu ha...a

yaamurlu gider. 8. Derä su...ydı, ama balık vardı çok. 9. Küçük kardaşımı biz masallan a...durduk. 10. Bu yılın bütün a...lumuzu su...n ektik.

189. Laflarlan birär cümlä kurun. Bu lafların dooru yazılması için annadın.

Tavşam, avşam, duvarcık, suannar, tauklar

190. **Evdeki iş.** Teksti yazın, h konsonunu çizin. Annadın h konsonun dooru yazılması için.

Zanaat ayırmaa hazırlanmak

Bän *hazırlanêrim* kendimä zanaat ayırmaa. Küçüktän üürenerim yapmaa o işleri, angıları üreemä uyêr. *Her zaman hava* sıcak olduynan, ban büyük batümä yardım ederim türlü işleri yapmaa: eşil kartofilerin sıralarından *hardalları* yolmaa, harmanın boyunda otları kurutmaa, pınardan su *hızlı* getirmää. *Haftada* üç kerä biz su dökeriz patlacannarın, biberlerin, *hıyarların* köklerinä. Bizim pınarın suyu hiç diil acı. Büüyümnerä *hep* läüzım su taşımaa, ozaman onnar tez kökleşerlär. Bu işleri bän büyük havezlän yapêrim. Pek severim başça çiçeklerini otlardan kurtarmaa, fidannarın köklerini kazmaa, onnarın kimisini batümnän bilä *haşlamaa*. Sade bir iş *hiç* kalibimä uymêr – kartofilerdän böcekleri toplamaa. Bu işi canım çekmeer yapmaa diil haylazlıktan, ama çünkü bän böceklerdän sakınêrim. Gazetada okudum bir *haber*, ani bu böcekleri öldürmää deyni, eni ilaç çıkmış.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Zaametlän kismet kol-kola gezerlär.

§25. SÖZ İŞİ: OKUMAK SESLÄN. ANNATMAK TEKSTİ

191. Okuyun teksti, göstereräk logika urgularını läüzımni laflarda.

Dedal hem İkar (*evelki urum mifi*)

Evelki Greşyanın anılmış resimcisi Dedal çok yıl yaşamış bir Krit adasında, angısı onun vatanından yırak bulunmuş. Ya-

bancı bir padişah Minos bu adanın saabisiymiş. Dedal yaparmış mermer taşından Allahın hem insannarın figuralarını.

O figuraları ölä gözäl yaparmış, ani onnar benzärmiş diri canını olannara. Onuştan Dedal anılmış nasıl bir käämil hem şannı resimci. Dedalın canı sıkılırmış, o özlärmiş kendi vatanını da pek istärmiş dönmää geri, gitmää kendi ana kasabasına Afinaya.

Ama padişah Minos kolvermäzmiş bu läözümünü ustayı. O istärmiş, ki Dedal işlesin sade onun yanında hem sade ona yapsın bu çok ii monumentleri. Padişah koymuş bekçi, angılarına sımarlamış gözletsinnär, ani Dedal kaçmasın. Bunu gördüynän, Dedal çok düşünmüş, nasıl kaçmaa bu Minos padişahından kendi vatanına.

„Yolca başlarsaydık kaçmaa, bekleyicilər etişip tutarlar,“ – düşünärmiş Dedal. „Denizcä yollanıp gitmää – padişahın gemileri ardımızdan etişip tutabilecek“. Bakmış Dedal göktä uçan kuşlara da annamış – „gök var nicä bizi kurtarsın“. Da o başlamış kendi oolunnan, İkarlan birerdä kuş tüülerini toplamaa. Tezdä onnar pek çok tüü toplamışlar.

Dedal erleştirmiş tüüleri te nicä: ilkin biri-birinä yannaşık koymuş küçük tüüleri, sora büüceklerini, taa sora en büüklerini. Bu tüüleri o sıkı baalamış kalın ipliklärän, sora onnarı yapıştırmış bal mumunnan. Dedallan yannaşık işläärmiş onun oolu İkar da. Dedal işini başarmış, o yapmış ikişär kanat kendisinä hem ooluna. Baalamış kanatları omuzlarına, çeketmiş hızlı sallamaa onnarı, kalkınmış yukarı da başlamış uçmaa.

Evelki Greçiya, resimci Dedal, Krit adası, padişah Minos, läözümünü usta, käämil hem şannı resimci, bekçi, denizcä yollanıp, padişahın gemileri, göktä uçan kuşlar, oolu İkar, bal mumu, işini başarmış.

II. Bulunuz sinonim laflara „şannı“, „yukarı“, „yırak“.

III. Açıklayın yaratmanın janrasını. Argumentläyin cuvabınızı. Belli edin tekstin temasını, öz fikirini. Kurunuz planını.

Plan (örnek gibi)

1. Evelki Greçiyanın anılmış resimcisi Dedal.

2. Canı çeker vatanına.
3. Padişahın cezası.
4. „Gök var nicä bizi kurtarsın”.
5. Kurtulmak.

192. **Evdeki iş.** Plana görä hazırlanınız annatmaa teksti.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Edi kerä ölgecän – bir kerä yanılmayacan.
Aalemä kuyu kazma – kendin düşärsin orayı.

§26. Y (YOT) KONSONUN DOORU YAZILMASI. ADETLÄR

193. I. Okuyun demekli şiiri. Tanışın eni laflarlan. Nesoy pak hem eni duygular geler insannarın cannarına kış vakıdı, açan kaarlı gergeflär sarêlar bütün dolayları? Kimin izininnän tabiatta olêr bu gözäl diişilmeklär? Angı yortuları hem adetleri biz nişannêêrız kışın?
- II. Nişannı lafları ayırı okuyun hem yazın. Angı konsonnan onnar başlêêr? Bulunuz hem yazınız başka lafları, angılarında var y (yot) konsonu.

Dekoru biyaz kış yaradêr

Dekoru biyaz kış *yaradêr*,
Döşedip kaarlı gergefleri,
Taazä duyguya sesli adêêr
Tabiat geçmâz adetleri.

Soluklar diişik, dolay – paklık,
Zamanı hem havayı sarêr,
Diil adetçä – cömert nazlılık
Şiirlärlän güüsünü kaplêêr.

Sansın büük Poeziyâ söleer
Sözleri Saabi izinindän,
Cannarı açarkan, ayozlêêr
Milleti, kurtararak derttän.

Yazdırêr kaarın kalemneri
Korafi incä sıralardan,

Rifmaylan örer süretleri,
Resimä katıp Gök sırlardan.

Da duuêr şiirlerim erdä,
Yıldıza üüsek **yaklaşarak**,
Kaar sa – sade bim-biyaz perdä,
Canına – ihlam, enilenmäk...

Valentina Hacıoglo

Yaradêr – творить, створює

Diil adetçä – незвичайний

Nazlılık – ніжність

Ayozlêêr – освячує

Yazdırêr – описує

Süretlär – образи

Enilenmäk – оновлення

Gök sırları – Небесні таємниці

Kaarlı gergeflär – снігові візерунки

Taazä duygu – свіже почуття

Saabi izinindän – по волі Господа

Geçmüz adetlär – непроминаючі звичаї

Tabiat – природа

Cömert – щедрий

Sözlär – слова

Millet – нація, *тут*: народ

kalem – перо

Resim – малюнок, картина

Sesli adêêr – звучно обіцяє

1. Bukva **y (yot)** lafların başlantısında yazılêr kalın vokallarlan.

Örnek: *yardım, yımırta, yorgan, yumak, yaarin, yuurmaa, yuurt.*
Kuraldan dışarı çıkêr laflar: *yär, yärim* (sevgilim).

2. Lafların başlantısında incä vokalların önündä **yot (y)** yazılmêêr.

Örnek: *el (kol), ev, er, elek, emeni, elä, ek, elli, elleşmää, em, ekmää, ekmek, ekin, iilik, işçi, iilmää, iiri, ikona, ikram, ilaç; öbürü, ödek, öz, ördek, ölçü, örtü, ötmää; üzük, üzümä, ütü, üülen, üürenmää, üz (sura), üüsek.*

3. Vokallan bitän laflarda hem vokallan çekedän afikslerin arasında peydalanêr y, da o afiksin bir payı olêr. Bu razgeliştä **y (yotu)** mutlak läüzüm yazmaa.

Örnek: *araba – araba-yı, kasaba – kasaba-yı, kasaba-ya, seslä – seslä-yin, terekä – tereke-yi, su – su-yu, su-ya, sürü – sürü-yü.*

194. Kendibaşına iş. Düzün cümlä, kullanarak verili lafları. Üürenin bu lafları dooru yazmaa, çizirin lafların altlarını.

Ekmeç, iilik, el, ilaç, ikram, üülen, üzük, üüsek, örtü.

195. **İş çiftlerdä.** Bitirdin laflar sıralarını, verip örnek ilk laflara görä. Annadın kalın vokalların *y (yot)* konsonnan dooru yazılması için.

Yapmaa, ...
Yollamaa, ...
Yıllar, ...
Yumak, ...
Kayêr, ...

196. **İş çiftlerdä.** İncä vokalların *y (yot)* konsonnan dooru yazmasının örneklerini verin.

197. Sölayin, angı laflar ilk kuraldan dışarı çıkêlar? Düzün onnarlan cümlä, cümleleri tefterlerinizä yazın.

198. Cümleleri yazın. Bulun da annadın, angı lafların başlantısında *y(yot)* läüzim yazılsın, angılarında da - diil. O lafların altını çiziz. Nişannı cümleyä sintaksis analizini yapın.

1. Sırcıklar ev üstünä kondular. 2. **Büük yaamurdan sora sokaan orta erindän sel gitti.** 3. Kaynadılmış yaanıdan mamu çorba yaptı. 4. Yabancı tarafta insanın çoyu beenmeer yaşamaa. 5. Küçüklär her zaman yol vererlär büüklerä hem ihtärlara. 6. Kuşların yuvalarını olmaz bozmaa. 7. Yazın göldä yıkanmaa var nicä sade sıcak havalarda. 8. Gök gürlemesi yıraftan-yıraftan işidildi. 9. Ol utancak, yorganına görä uzan. 10. Dostum almış şkolaya kaynanmış yımırta. 11. Yortuda biz dinnendik hem şennendik. 12. Hepsicii çekettilər seslän okumaa tablişayı da cabuk kaldırmaa ellerini.

199. Aşaadaki laflara ekläyin läüzimni afiksleri ölä, ani onnar cuvap etsinnär soruşlara *neyi? neyä? neylän?*

Küü, deri, dizi, derä, gemi, kuzu, kumi, tarla, taliga, küpä, araba, kanara, dünnä, alma, şkola, tencerä, toloka, tenä, tepsii.

200. Okuyun teksti. Kim annatmanın personajları? Hazırlanınız dialoga çiftlerdä.

Eni yıla karşı

Eni yıla karşı iki saat kaldıydı, açan Todi uyukladıydı. Bir da düşündä onun önündä bir geniş ep-eşil daa peydalandı.

Burada gözäl-gözäl çamcaazlar büüyärdi. Daayın boyunda bir yabancı gezinärdi. O kimi sä beklärdi. Tezliyä Todinin aklısına geldi, ani var nicä olsun ki, canavar Ayaz Däduyu bekler da ondan uşakların baaşışlarını kapmaa isteer.

Şindi Todi ne yapsın? Yok kimä sorsun tüfää da şunun üstünä patladıp korkutsun. Neredän – nereyi iki tavşam peydalandı. Belliydi, ani ikisi dä bıyıklıydılar. Todi o iki bim-biyaz, nicä kaar, tavşamnarı, çaardı da dedi: „Te orada yabancı geziner - o salt Ayaz Dädusunu bekler, uşakların tatlılarını kızaktan kapmaa isteer. Lääzım olacek onu şaşırdasınız. Bunu yaparsanız, sizä ikişär laana hem morkva verecäm.” Tavsamcıklar sevinmişlär, onnar taman açmışlar da demişlär: „O kart yabancıyı biz heptän dindirecez – neredä düşecek, orada da kalacek”.

Tä işidildi incä hem kalın çancaaz sesi. Todi şupelendi, ani bu Ayaz Dädusu uşaklara alatlêr. Eni yılı onnarlan birerdä karşılamaa. Yabancı çeketti yola çıkmaa. Te o taman kızaan içinä atlayaceykan, tavsamnarı gördü. Canavar unuttu kızaa atlamaa da takıştı kıynaş gözlülerin ardına.

Tavsamnar en ilkin barabar kaçardılar hem yavaşarak kendilerini yorgun yapardılar. Ama açan Ayaz Dädu küüyün kenarına etişti, onnar ayırıldılar da iki tarafa nekadar taa hızlı kaçmaa çekettilər. Aç yabancı heptän dindi, yattı da ulumaa çeketti. Aklısına getirdi kart canavarın laflarını.

O dayma solärdi: „Bir keret ta kaçma iki tavsamın ardına, zerä birisini da tutmayacan”. Todinin gözleri açıldı... Ayaz Dädu televizorun içinä girmişti da hepsini Eni yıllan kutlardı. O pek benzärdi ona, angısını o düşündä gördüydü.

T. Marinogluya görä

 201. İş çiftlerdä. Düzün dialog tekstä görä aralarınızda, kullanarak soruşlarda hem cuvaplarda annatmanın içindeliini.

 202. Evdeki iş. Annatmadan „Eni yıla karşı” ayırın hem yazın lafları, angılarında var y konsonu.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Ana topraan tozu yabancılın altınından paalı.
Fena laf adamın üreeni yaralêr, ama sevda ilaçlêr.

Hem izmet edir
Hem kendi kendini iyir. (*muM*)

§27. KONSON GARMONİYASI. LEGENDALAR HEM ANNATMALAR GAGAUZLAR İÇİN

203. I. Okuyunuz demekli şiiri. Neçin ayın şılacıkları portakallı?
Neçin Koladanın saadı taynalı? Nesoy Hayırlı Haber zamanı
hem geceyi sardı? Neçin kış küüyü eniyçä diriler? Neçin
küçüün-büüyün üzü aydinnêêr? Annadınız, nesoy sizin
ayleniz tutêr Kolada yortusunu?

Koladanın şılaa

Biyazıdı sokak sayfaları,
Nokta-nokta kaarcaazlar yaayêr,
Portakallı şılacıkları
Ay erä yortuycası yollêêr.

Koladanın taynalı saadı...
Hayırlı Haber „Hristos duudu!”
Zamanı hem geceyi **sardı**,
Havalar da ayozlu **oldu**.

Diriler eniyçä kış küüyü,
Hastalık salgınnan çekiler,
Koca Yılın oolların Büüyü
Yortuyu kolaçlan karşılêêr.

Aydinnêêr üzü küçüün-büüyün,
Fikirlär, cannar, düşünmeklär,
Günnerni tuttuynan orucun,
Paklanêr ruhlar hem üreklär.

Yıldızın Üüsek duumasına
Seviner bütün diri dünnä,
İnsannarın kurtulmasına –
Yukardan nişan-minuniya.

Donaklı çamcaaz yalabıyêr,
Adet türküsü – çancaazında,
Uzak *yıldızda* resimnener
Küçücük İsus *sallangaçta*.

Kaba *kaarlarda* dolu izlär,
Tokatlar açık hem kapular,
İkramnar: ceviz hem kooriklär,
Gelin, gelin, koladacılar!

V. Bujilova

Koladanın şılaa – світло Різдва

III. İş grupalarda. Bakınız resimneri. Onnara görä hazırlayınız kısa annatma.

III. Nişannı lafları yazınız. Gösterin afiksleri onnarda.

Örnek: biyazı-dı, sar-dı. Okuyun kuralı.

Gagauz dilinin laf diişilmesindä hem kurulmasında işleer **konson garmoniyası**.

Te onun özü: açan lafın kökü biter sesli konsonnan ya vokallan, ona eklenän afiks hep sesli konsondan çekeder.

Örneklär: fidan - fidan-cık, hava - hava-da, ev - ev-dä, ver - ver-di, koy - koy-du, masal - masal-cı, kural - kural-dan, peşkir - peşkir-dä h.b.

Açan lafın kökü biter sessiz konsonnan, ona yamanêr afiks, angısı çekeder hep sessiz konsondan. Kiyat - kiyat-tan, kaç - kaçtı, aaç - aaç-tan, top - top-ta, pat - pat-ta, kalk - kalk-tı, ses - ses-tä, leh - leh-tä, geç - geç-ti h.b.

204. Konson garmoniyasına görä kullanın afiksleri laflarda.

Örnek: Yap – yaptı, çiz – çizdi, saat – saatla.

Dat- ... , kat- ..., al- ..., ver- ..., koy- ..., gir- ..., kay- ..., bul- ..., iç- ..., geç- ..., sar- ..., gül- ..., siiret- ..., bak- ..., yollan- ...

savaş- ..., peydalan - ..., sarmaş- ..., i- ..., gez- ..., üüren- ..., oku- ..., sucuk..., köftä..., portakal... .

205. Kullanın lääzımını afiksleri laflarda, diiştirip lafların formasını örneklerä görä.

Örnek: Dädu – däducuk, saat – saatçaaz, diiren – diirencik.

Yıldız, kuş, kiyat, güneş, kaar, aaç, dal, duvar, ikram, kapu, hava, sokak, yol, yıl, kız, çocuk, insan, meydan, pali, kart, fistan, yaamur, bulut, kolaç, sincir.

206. İş tekstlän. I. Okuyun teksti. Kim annatmanın personajları? Belli edin tekstin temasını, öz fikirini.

Kolada yıldızı

Yasabaşların evindä Kolada hazırlıkları bütün güçlän gi-därdi. Hepsi nesä yapardı: Maşu babu suan kıyardı suannı

için, onun gelini Lida, sudan çıkarıp, pişmiş yımirtaları soyardı, Panti, Lidanın kocası, köftä için yaanıyı kıymaa maşınasından geçirärdi, büyük uşaklar içerdä tozları silärdilär, salt küçük Bori kalmıştı işsiz. O büyükleri siire-därdi hem sesläärdi.

– Mamo, datsana, paçanın tuzu var mı, – dedi Borinin mamusu malisinä. Da bir küçük aradan sora hemen ekledi, – of, unuttum, sän imeersin. Yıldız taa yok mu?

Bobası yolladı Boriyi, çıkıp dışarı, baksın, var mı göktä yıldız.

– Ama neçin lääzım oruç tutmaa ilk yıldız kadar?

– Neçin deyni o ilk yıldız Hristosun yıldızı, o saalık verer.

– Nasıl yıldız var nicä versin saalık? – boşlamardı küçük unuka.

– Açan Hristos duumuş koyunnarın damında, göktä gözäl şılayan bir yıldız peydalanmış. Persiyada da taman bu vakıt üç yıldızçı varmış, göktä yıldızları sayıp, gelecää savaşarmışlar esaplamaa. Gördüynän o büyük yıldız, angısının aydınını sansın güneşinmiş, onnar annamışlar, ani duudu bir büyük padişah. Da, alıp baaşışlarını, onnar yollanêrlar baş iiltmää o padişaha.

– Male, bän bilerim o yıldızçılarn adlarını – Melhior, Gaspar hem Valtasar. Bizä yaslada söledilär.

– İsläa, ama seslä ötää dooru. Gitmiş o yıldızçılar bir gün, iki gün, üç gün, aylar geçmiş, açan onnar gelmişlär Palestina-ya. Yolca da hep onnarı yıldız götürer, ani yolu şaşırmasınnar.

– Male ma, sän söyleyeceydin, neçin imeersin ilk yıldız kadar..

– Dooru dedin. Açan bu yıldızçılar taa yoldaymışlar, onların biri hastalanmış da yokmuş nicä ötää dooru gitsin. Onnar bulmuşlar bir konak, neredä kalsınnar, dostları alışınca. Bir gün, iki gün, üç gün geçer, hasta olan birtürlü alışmêêr. Bir yandan yangını var, öbür yandan kemiklerini kırêr – ne isin, ne gezsın. O zaman ev saabisi demiş bu yıldızçılara, oruç tutsunnar, da o zaman kafadarlarının saalı gelecek. Ertesi günü üçü dä oruç tutacaklar. Sabaa ekmää yok, üülen ekmää yok, bişey imemişlär, bişey içmemişlär. Avşam olduynan, göktä ilk peydalanêr Hristosun yıldızı, da hasta onu görür-görmöz, o saat geçer hastalı. Ondan sora çıkêrlar yola yıldızçılar da gelerlär küçük Hristosa. O gencecik Mariyanın kucaanda, plänalarda, Onun önündä dä diz çöker üç adam.

Koyunnarın erindän kuzu sesi işidildi. Pantinin elleri bulanıktı, onun için genä Boriyi yolladılar dışarı. Kürkünü hem takesini giyip, çıktı, o läözımdı baksın, eni kuzucuk mu duumuş osa öbürlär mi baardı.

Tokatçı açıp, Bori girdi sırlık auluna, kaloşların altında yaş kaar kıtırdardı, nicä kiyat. Hayvannardan korkmayan küçük çocuk dama girdi, koyunnarın burnularından buu çıkardı. Bir kıpım onun gözleri kaldı ahırda, angısı otları doluydu. Sansın orada bir küçük uşacık yatardı, plänalarları sarılı. Bori saydı kuzuları, enisi yoktu. O kaçarak içeri dooru gitti, köpeklär salardılar, olmalı, koladacılar geldi.

Viktor Kopuşçu

207. İş çiftlerdä. Hazırlayın dialog annatmaya görä.

208. Evdeki iş. I. Noktaların erinä laflarda koyun läözımnı konsonnarı. Laflarları düzün cümlä.

Örnek: Dışar...a (d), sokak...an (t).

İhtâr...an, patlacan...a, armut...an, aarif fikirci...än, doktor...a.

209. Hazırlayın cevap soruşa „Neçin lâazım oruç tutmaa ilk yıldıza kadar?“ annatmaya görä „Kolada yıldızı“.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Kuşlar belli uçmakta, insannar da – dostlukta.
Neredä paklık – orada saalık.

§28. GAGAUZLARIN HEM UKRAİNANIN ANILMIŞ İNSANNARI

210. I. Sesläyiniz, izleyeräk, gagauz yazıcının Stepan Bulgarın biografiyasını.

Herbir halkın var kendi anılmış insannarı, ruh liderleri, aydınadıcıları. Gagauz halkın da var ölä insannarı, angıları ömür boyu izmet ederlär halkına, aaraştırêrlar halkın istoriyasını, açêrlar şindiyä kadar bilinmeyän onun sayfalarını, kiyatlarında annadêrlar halkın kahramannarı için. Bölä insannarın arasında – Stepan Stepanoviç Bulgar, istoriya doktoru, yazıcı.

Stepan Bulgar

İstoriya doktoru hem yazıcı

Stepan Bulgar duudu kirez (iyun) ayın 10-da 1953 yılda Vinogradovka (Kurçu) küüyündä Bolgrad dolayında Odesa bölgesindä Ukraynada. Vinogradovka küüyü bulunêr Yalpy gölün boyunda Bolgrad kasabanın karşısında. Stepan Bulgarın anası – Bulgar (Çeban) Mariya Mihaylovna (1929-1986), bobası – Bulgar Stepan Georgieviç (1927-1953).

Stepan Bulgar büüdü bir gagauz aylesindä, neredä korunnardı gagauzların halk adetleri, islää bilärdilär gagauz folklorunu. Onun dädusu Çeban Mihail Nikolaeviç (1907-1986) bilärdi çok söyleyiş, bilmeycä, masal, legenda. Kendi dädusun dan Stepan Bulgar üürendi halk kulturasının çok gözäl ör-

neklerini. Ozamannardan çekiler onun ilgiyesi gagauzların dilinä, adetlerinä, istoriyasına. 1982-ci yılda Stepan Bulgar bitirdi Kişinöv devlet universitetindä istoriya fakultetini.

Stepan Bulgarın ilk kiyadı – „Can pazarı” – çıktı 1988-ci yılda. Bu kiyatta toplu yazıcının dokumental annatmaları gagauz halkın geroyları için. O geroyların arasında: Pavel Nikolaev, Nikolay Tukan, Pötr Genov, Emelyan Stoykov, Vasiliy Margarit, Anton Buyuklı h. b. Hep o yıllarda Stepan Bulgar çalışardı artistik proza annatmaları kiyadını hazırlamaa. 1988-ci yılda çıktı toplum „İlkyaz türküsü”, neredä tiparlandı yazıcının on annatması. Onnarın arasında: povest (uzun annatma) „Kaurma”, annatmalar „Trakalı öküz”, „Bitki avşam”, „Annadılmadık istoriya” h. b.

Literatura kritii İvan Dyaçuk kendi kiyadında „İzbrannie proizvedeniya o gagauzskoy literature” (Komrat, 2003) annadêr, nicä sormuş D. Kara Çobana, kimi o belli eder yazıcılardan, angıları yazêr proza. Kara Çoban söleer: „Genç gagauz prozaiklerdän en becerikli hem talantlı Stepan Bulgar. O serioz çalışêr gagauz prozasında. Onun annatmaları üüsek artistik uurunda yazılı...”.

Stepan Bulgarın kiyatları: „Can pazarı” (1988); „Kaurma” (1989); „Canavar yortuları” (1990); „Dev adamın oolu”(1990); „Гагаузские судьбы. Деятели культуры и науки: 200 лет истории» (2003); „История и культура гагаузов”; „Gagauz halkın istoriyası, kulturası hem adetleri” (2007); „Gagauz ustası” (2009); „Виноградовка. Курчи. История села (1811-2011 гг.)” (2011); „Gagauziyanın hem gagauz halkın istoriyası için annatmalar” (2016); Булгар С. С., Димчогло Ю. Д. „История гагаузов Украины” (Одесса, 2017); „Anılmış gagauz yazıcısı Dmitriy Kara Çoban (1933-1986)” (2018); „Gagauzların ruh bobası popaz Mihail Çakir için annatmalar” (2018); „Gagauz milli oyunna-rı” (2018) hem taa çok başka kiyatlar.

Stepan Bulgar tiparladı çok artistik annatmalarını hem publiştika yazılarını „SABAA YILDIZI” jurnalında. Bükünü gün çalışêr Gagauziya M.V. Maruneviç adına

Bilim Araştırma Merkezində istoriya-etnologiya Bölümü başkanı. Stepan Bulgar nişannandı: „Gagauziyanın saygılı vatandaşısı” (2003), orden „Mihail Çakir” (2011), orden „Gagauz Yeri” (2018).

211. **İş çiftlerdä.** Hazırlayın dialog iki kişi arasında, kullanım tekstin içindekilerini.

212. Okuyun teksti. Hazırlayın cevap soruşlara:

1. Kimin için Stepan Bulgarın annatmaları?
2. Angı annatma - en islää annatmaların birisi?
3. Ne için söz gider annatmada „Trakalı öküz”?

Stepan Bulgarın annatmaları halkın arasından insannar için. Gagauz literaturasında en islää annatmaların birisi – „Trakalı öküz”.

Bir çocukak sever seslemää masal. Kış avşamnarı Masal-cı annadêr çocucaa çok masal. Trakalı öküz için masal kalêr çocucaa aklısında. Bu masal annadêr, nicä dooruluk düüşer zulumnuklan. En zor durumda, açan annatmanın geroyu kalêr karşı-karşıya ölümün, ona geler, ani masaldan Trakalı öküz, çocuu kurtarmaa deyni, alacak onu arkasına da uçacak-gidecek, kurtaracak onu ölümdän.

213. Tanışın ukrain şairin Lina Kostenko biografiyasınan.

Lina Kostenko – anılmış ukrain şairi

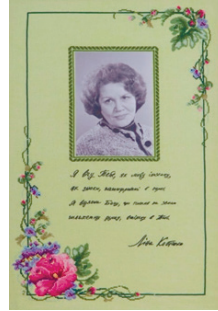
Lina Kostenko duudu mart ayın 19-da 1930-cu yılda Rjişçevi kasabasında Kiev bölgesindä. Anası hem bobası üüredicilik edärdilär. Onnardan Lina Kostenko kabletti büyük havezi yaradıcılık işinä, sevgiyi halkın literaturasına, folkloruna, istoriyasına. 1956-cı yılda çıktı tipardan ilk şiir kiyadı „Проміння землі”. İkinci şiir toplumu „Вітрила” tiparlandı 1958-ci yılda, birazdana da – toplum „Мандрівки серця” (1961).

„Над берегами вічної ріки” (1977), şiir romanı „Маруся Чурай” (1979), toplum „Неповторність” (1980), toplum „Сад нетанучих скульптур” (1987) – kiyatlar, angılarını okuyucular kabletilär büyük sevgiyän hem sıcaklıklan. Lina Kostenko kableder Ukraina Devlet premiyasını Taras Şevçenko adına, birkaç vakıttan sora: 1994-cü yılda – Françesko Pet-

rarki premiyasını, 1998-ci yılda – Ayozlu Vladimir medaliyasını, 2000-ci yılda – literatura premiyasını Olena Teliga adına, ordeni Yaroslav Mudryy adına.

Vergili hem girgin şairin Lina Kostenkonun yaratmaları - gözəl örnek diri ukrain sözünə. Poeziya, angısı soluyêr sevgiylän başka insannara, angısı annadêr eniyçä gerçek şair üreeni, – bölä poeziya kaldırêr eni uura bütün ukrain literaturasını. Lina Kostenko yazdı uşaklar için da çok kiyat, angıları oldular çoyun uşakların en sevgili kiyatları.

214. **İş çiftlerdä.** Hazırlayın dialog iki kişi arasında, kulanıp tekstin içindekilerini.

215. **Evdeki iş.** Hazırlayın annatma „Gagauzların hem Ukrainanın anılmış insannarı“.

HALKIN AARİFLİK DÜNNEŞİ

İnsanın gözellii – onun yaptıklarında.
Sofra gözellii – tuz-ekmek, halkın gözellii – adetlerdä.
Dünneyi gözellik kurtarar.

§29. KISIM. URGU. GAGAUZLARIN LEGENDALARI

216. **I.** Okuyun teksti. Kim o pelivannar? Nesoy pelivannar varmış gagauzların arasında?

Pelivan

Gagauzlarda pelivan sayılêr o adam, kim pek kaavi. İnsannar söleerlär kaavi adam için: „pelivan kuvetli“! Var nicä işitmää ihtâr gagauzlardan, ani küülerdä varmış adamnar,

angıları kaldırmış arkasında taligayı üklü çuvallan. Varmış pelivan adamnarı, angıları kaldırmışlar beygiri omuzlarında. Annadêlar o adamnar için, angıları işlärmiş hamal, ani ükledärmişlär arkasına üç çuval dolu boodaylan. Cenktä dä kim ensärmiş duşmannarı düüşmektä, ona da deerlär „pelivan adam”.

S. Bulgar

II. Okuyun lafları ayırı-ayırı, belliederäk onnarda urguyu. Angı kısım a u r g u t a a s ı k d ü ſ e r ? O k u y u n k u r a l ı .

Kısım – lafın bir paycaazı: *ma-kaz, ma-kaz-lar, tuz-luk, tuz-luk-lar, lüz-ger-lär.*

Kısımnar olur olsunnar bir vokal sestän hem birkaç sestän. Vokallar var nicä bir sestän düzsünnär kısmı, konsonnar yalnız kısım düzämeer. Herbir kısımda mutlak läüzüm olsun bir vokal sesi: *o-tur.*

Çokkısımna laflarda kısmın birisi taa sesli hem taa hızlı sölenir, bölä kısım a deniler urgulu ya deeriz - o kısım a u r g u d ü ſ e r .

Gagauz dilindä u r g u t a a s ı k d ü ſ e r l a f ı n b i t k i k ı s ı m ı n a .

Örnek: *a-kıl-lı, üü-re-di-ci, kır-mı-zı, bu-lut, kı-zak, ca-na-var, a-rı, beş, yol, süt, gül, ses.*

Kimi laflarda u r g u d ü ſ e r b a ſ k a k ı s ı m n a r a d a : *ma-mu, ma-şa, le-lek.*

Uzun vokallar düzerlar bir kısım: *aaç, baar-maa, büyük-lär.*

Alınma laflarda u r g u k a l ê r o k ı s ı m d a , a n g ı s ı n a o d ü ſ e r ö z d i l d ä .

Örnek: *şko-la, a-rif-me-ti-ka, ta-li-ga, le-lü, ba-tü* hem başka.

Katlı laflarda u r g u b i t k i k ı s ı m a d ü ſ m e e r .

Örnek: *ne-za-man, ne-çin, ne-re-yi, ne-re-li, ne-çin-ki, ne-tür-lü, herke-rä, ne-ta-kım, beş-kat-lı.*

217. Lafları tefterlerä yazın, koyarak onnara u r g u n ı ſ a n n a r ı n ı .

Taşımaa, taşlık, yaamur, taraşlamaa, sızıntı, süpürücü, sallanmaa, sabunnaaa, raatlanmaa, pişman, piinir, nışanamaa, samannık, maalä, meci, meşä, memleket, kuytulanmaa, körpä, koşmaa, köken, saman, korunmaa.

218. Lafların urgularını diiştirin. Alın esaba, ani onnarın maanaları da bu üzerä diişerlä. Annadın bu lafların maanaları için, düzerak lafbirleşmelerini.

Örnek: haşlama – haşlama.

Alma – alma, koyun – koyun, kimsey – kimsey, kalın – kalın, bişey – bişey, birerdä – bir erdä, bireri – bir eri, sabaa – sabaa, attı – attı.

219. Teksti okuyun, dooru nişannayarak urguları laflarda. Annadın.

Bucakta „pelivannar”

Gagauzların arasından çıktı diil bir anılmış güreşçi, pelivan XX-ci asirin çeketmesindä.

Besarabiyada yaşarmış pelivan Uzunov Semön Panteleymonoviç (1883-1908), angısının duuması Balboka (Kotlovina) küüyündä. Bu pelivan için annadêrlar legendalar... O kaldırmış beygiri omuzlarında,

taligayı h. b. Bir kerä Balbokanın zengini deer pelivana:
– E sän ölä kaaviysin, ozaman kaldır taligayı üklü çuval-larlan dolu boodaylan.

Küüyün meydanında insannarın önündä üklederlä taligayı çuval-larlan. Uzunov girer taliga altına da kaldırêr o aarlı.

– Taliga hem ne var taligada senin, – deer zengin.

Açan işidiler Uzunovun kaavilii için, onu teklif ederlär güreş yarışmalarına Bolgradta, Odesada, Moskvada.

Legendaya görä, Uzunov güreşer çok pelivannan da enseer-hepsini. Bitkidä güreşer bir araplan da onu da enseer. Moskva-yaya getirerlär Uzunovu trennän maasuz bir vagonda. Uzunov almış yanına hısımnarını da. O güreştän sora o kableder islää priz, da o paraylan açêr Bolgradta ev hem bir boynä (kasapçılık).

S. Bulgara görä

220. Hazırlanêrız testlerä.

1-ci test. Verilmiş laf sıralarında bulun o sırayı, angısında laflar ikili konsonnan yazılmêêrlar.

1. Çobannar, kollar, tellär, çamı, aullar, yıllık.
2. Ekinnär, göllär, duttan, dallar, hayvannar.

3. Gömmää, yarmış, koyunnar, sessiz, nişanni.
4. Klas, aparat, miliard, komersant, presa.

2-ci test. „Hasta olmayan saaliin paasını bilmáz“ cümleinin laflarında bulun sesli hem sessiz konsonnarı. Ayırın da yazın lafları te butürlü:

- a) Bu laflarda sade sessiz konsonnar var:
- ä) Bu laflarda sade sesli konsonnar var:
- b) Bu laflarda sesli hem sessiz konsonnar var:

3-cü test. Lafların angısı dooru yazılı, angıları da - yanniş?

1. Yekmek.
2. Eşil.
3. Yerik.
4. Yördek.

221. Evdeki iş. Teksttän „Bucakta „pelivannar“ cümlelerin laflarını kısmnara pay edin. İki cümleyi yazın, göstererek kısmnarı hem urguları laflarda.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Karımcadan örnek al – kışa yazdan hazırlan.
Alatlama dilinnän, alatla işinnän.

§30. LAFLARIN SIRADAN SIRAYA GEÇİRİLMESİ. PİLDA İİLİK HEM FENALIK İÇİN

222. Pildayı okuyun. Angı canavar enseer bitkidä?

Çoktan, taa evelki vakıtlarda, ihtär indeeť açmıştı unukasına bir yaşamanın dooruluunu.

Herbir insanın içindä gider düüş, angısı benzeer iki canavarın düüşmesinä. Bir canavar o fenalık – çok görmäk, haseetlik, yalannar, acıtmaklar, üfkelär...

İkinci canavar o iilik – sevgi, umut, dooruluk, cana yakınnık, cömertlik, inan...

Bu laflar dokundular uşaan üreenä. Düşünüp, o sordu:

– E, angı canavar enseer bitkidä?

İhtär indeeť gülümsedi da cuvap etti:

– Herzaman enseer o canavar, angısını sän doyurêrsın.

Bir sıradan başka sıraya laflar olur geçirilsin sade kısım-kısım.

Örnek: *ga-ga-uz, el-di-ven, çe-kir-gä, ba-lık-çı, ka-ra-göz, beş-gram-nık, çok-yıl-lık.*

II. Birkısımnnı lafları olmaz bölmäa da geçirmää başka sıraya.

Birkısımnnı laflar kalır bütün ya o sırada, ya öbürünä bütün geçirili.

Örnek: *kurt, kuş, ad, sırt, sür, saa, suuk, zeet, uur, diil, çii, süüt, saa, kaar.*

III. Kimi ikikısımnnı lafları da olmaz bölüp-geçirmää sıradan sıraya, eer o lafın ilk kısmı sade bir vokal sestän düzülüysä. **Örnek:** *adım, akıl, ateş, aul, ani, açan, ayak, ocak, oya, aalem, üülen* hem başka.

IV. Laflarda bulunursa ikili konson, onnarın birisi kalêr, öbürü geçiriler eni sıraya. **Örnek:** *an-na-maa, dat-tım, kes-sin, tüt-sün-när, ör-sün-när.*

V. Olmaz bölmäa da geçirmää sıradan sıraya abreviaturaları, kısaltmaa ölçü laflarını hem annaşılmış kısaltmaları.

Örnek: *BMO (Birleşik Milletlär Organizaşiyası), 30 km, 10 sm, 1999 yıl* hem başka.

VI. Sıradan sıraya lafları yazmakta geçirärkän, uzun vokalları olmaz ayırmaa biri-birindän.

Örnek: *maa-za (diil ma-aza), maa-vi (diil ma-avi), laa-lä (diil la-alä), mu-saa-fir (diil mu-sa-afir)* hem başka.

223. Lafları yazın, çizgiçiklän ayırarak onnarı ölä, nicä olur geçirmää onnarı sıradan sıraya.

Patlangaç, süpürmäa, bilmeycä, etiştirmää, karanfil, çiçek, papşoy, puluk, anatar, kitlemäa, üürenmäa, kesä, para, dooru, kaavi, ölçü, taliga, lüzgär, yımırta, kiyat, kollar, şennik, samannık, kolaylık, onnar, tellär.

224. Lafları tefterlerinizä yazın. Annadın, var mı nicä onnarı sıradan sıraya yazmakta geçirmää? Eer olmazsa, söläyin – neçin?

Adam, erik, gül, tuz, kırk, hamur, aalem, kaç, git, gez, otur, koor, kaar, kaaz, göl, üç, uşak, üülen, üüsek, iinä, inek, inan, inat, imää, iiri, iki, işi, aaz, aaç, acı, azar, auç, aurt, oya, olak, ödek, öküz, ömür, ot, 50 kg.

225. Lafları bölün kısımnnara ölä, nicä olur onnarı sıradan sıraya geçirmää. O laflarlan yazın lafbirleşmelerini, örnää kullanarak.

Örnek: *Sarmısaklamaa – sar-mı-sak-la-maa paçayı.*

Sarsalamaa, saurtturmaa, çekettirmää, seslettirmää, oku-
maa, kollamaa, siiretmää, tamannamaa, annaşabilmää, hal-
lamaa, üünmää, üüseltmää.

226. İş grupalarda. Bilgi proekti "İilik dünneyi kurtarêr".

Hazırlayın yaratma işlerini iilik için (annatma, şiir, foto, resim
hem başka).

227. Pildayı sesläyin. Neyä o üüreder? İlk cümledä lafları kısımnara
bölün.

Üç elek

Bir kerä geler aarif fikirciyä Sokrata bir adam da söleer:

– Sän bilersin mi, ne işittim bän senin üürenicin için?

Sokrat, durgudup adamı, cuvap eder ona:

– Durgun! Taa bişey demedään, geçir hepsi laflarını üç
elektän. İlk elek – DOORULUK elää. Sän gerçektän mi biler-
sin, ani hepsi, neyi hazırlanêrsın bana annatmaa, – dooru?

Adam deer:

– Bilmeerim, bän sade işittim bir kafadarımdan.

– Annadım, sän bilmeersin, ama annatmaa isteersin, – sö-
leer Sokrat, – ozaman elä laflarını İİLİK eleendän. Tä o, ne
için sän sölemää isteersin, islää mi bişey?

– Diil islää, – deer adam.

– İsteersin kötülemää insanı, bilmeyeräk, dooru mu bun-
nar? Ozaman geçir laflarını FAYDALIK eleendän. Bu laflar
getirecek mi fayda birinä?

– Getirmeyecek, – söleer adam.

Sokrat cuvap eder bitkidä:

– Ozaman, neçin sölemää?

Sonuçlar: Çok kerä olêr ölä, ani insanın başına düşer türlü
problemler. Ama düşmeer verilmää hem durgunmaa. Silkinip,
läözüm savaşmaa kalkmaa hendän yukarı da çıkmaa türlü, en
derin pınarlardan da.

Laflara fonetika analizi

1. Bölmää lafı kısımına da sölemää, kaç kısımınıdır bu laf.
2. Bulmaa urgulu kısmı.
3. Herbir sesä vermää karakteristik.
4. Sölemää, kaç bukva hem kaç ses var lafta.

Yazılı fonetika analizi

Dışarda işidildi yaamur sesi.

Yaa - mur

Y – [y'] – kon., sesli, yımışak;

a\

[a] – vok., kalın, uzun, urgusuz;

a/

m – [m] – kon., sesli, çetin;

u – [u] – vok., kalın, urgulu;

r – [r] – kon, sesli, çetin.

6 bukva, 5 ses, 2 kısım.

Söz yalpaksa, canını ilaçlêêr.

Söz – söz

S – [s'] – kon., sessiz, yımışak;

ö – [ö] – vok, incä, urgulu;

z – [z] – kon., sessiz, yımışak.

3 bukva, 3 ses, 1 kısım.

228. **Evdeki iş.** Şiiri okuyun. **Yazın cevap soruşa:** "Neleri avtor isteer diıştirmää, ani hepsinä olsun islää?". E siz neyi isteersiniz diıştirmää bu dünnedä?

Ayozun eli konsa bana...

Ayozun eli konsa bana,
En paalı laflarlan danışıp:
„Neleri isteersin diıştirmää
Bu topraamızda, pek karışık?”
İlkin düzeceydım büyük bir ev -
Kim dilenici, evsizlerä,
Fukaaraları, küsmüşleri,
Çaaracêydım o kuytu erä.
Ocakta sıcak yısınsınar,
Sarmaşarkan biri-birinä,
Da, sevgi dolup, raatlansınar,
Allahın girip aylesinä.

Valentina Hacıoglo

Ayoz – ангел
Kuytu – затишок

Dilenici – злидар
Aylä – сім'я

§ 31. SÖZ İŞİ. DİL BİLGİLERİ HEM BECERMEKLERİ

TESTLÄR

1-ci test. Aşaadakilaf ların angısında var sade sesli konsonnar?

1. Çukur. 2. Tekerlek. 3. Keçi. 4. Garaj.

2-ci test. İslää düşünüp, bulun o lafı, angısında var sade sessiz konsonnar.

1. Danacık. 2. Süt 3. Becerikli. 4. Otuzuncu.

3-cü test. Bulun o laf sırasını, neredä uzun vokallar lafların maanasını diiştirerlä. Açıklayın o lafların maanalarını cümlä örneklerinnän.

1. Piinir, neet, zeet, zaamet, kaarä, geeri.
2. Sat – saat, kar – kaar, az – aaz, bük – büük, aç – aaç.
3. Baala, baar, maavi, kaavi, maana, laalä.

4-cü test. Bulun o laf sırasını, angısında laflar yazılı sade yımışak söylenän konsonnarlar. Yazın, neçin onnar yımışaktır?

1. Sülük, çölmek, imää, işlemää, çizdik, eşil, içindä.
2. Hızlandı, alatladı, zanaat, dostlar, çarık.
3. Doorutmaa, duruk, dışarsı, mutlak, uşaklar.

5-ci test. Bulun o laf sırasını, angısında laflar yazılı sade çetin söylenän konsonnarlar. Yazın, neçin onnar çetindir?

1. Üklü, üklük, örüyüş, ürek, üzmaa, düzmaa.
2. Parmak, okunmuş, samannık, oynamaa, kumnuk, aullar.
3. İplik, siiretmää, seslemää, geçtik, süpürdük, süündürdük.

6-ci test. Aklınıza getirip öğrenilmiş kuralı, bulun laf sırasını, angısının laflarını yok nicä yazmakta geçirmää sıradan sıraya?

1. Nemni, kuru, keskin, testerä, kurgaf, yanniş.
2. Daa, kurt, eşil, elek, olak, ona, oloy, baa, hem, baar.
3. Diri, derin, denemää, demirli, etişmää, korkuluk.

7-ci test. "Aaç tauk bir booday ambarında bulunmasını düşündä görärmış" cümlädä angı laflar cümleinin gramatika temelidir?

- a) tauk görärmış b) booday ambarında

ä) bir aaç

c) düşündä görärmış

8-ci test. Lafların angısında h konsonu dooru yazılı? Yannişlıkları doorudun.

1. Sabah. 2. Anahtar. 3. Yahnı. 4. Hamur.

9-cu test. Lafların angısında v konsonu dooru yazılı? Yannişlıkları doorudun.

1. Suvan. 2. Kavun. 3. Tavuk. 4. Avşam.

10-cu test. Lafların angısında y (yot) konsonu yanniş yazılı?

1. Yıldız. 2. Yardımcı. 3. Yınsan. 4. Yolcu.

11-ci test. Lafların angısı dooru yazılı?

1. Yüzüm. 2. Ördek. 3. Yüklük. 4. Yer.

12-ci test. "İki karpuz koltaa sımaz" söyleyişin angı laflarında yımışak konsonları var? Angılarında – çetin konsonları yazılı? Neçin? Açın söyleyişin maanasını.

229. Evdeki iş. Ürenin ayların adlarını gagauz dilindä.

Büük ayı – січень

Küçük (Gücük) ayı – лютий

Baba Marta ayı – березень

Çiçek ayı – квітень

Hederlez (Pipiruda) ayı – травень

Kirez (Ay Petri) ayı – червень

Orak (Ay İliye) ayı – липень

Harman ayı – серпень

Ceviz (Panaya) ayı – вересень

Canavar ayı – жовтень

Kasım ayı – листопад

Kış ayı – грудень

§ 32. LAFETMÄK İLERLEMESİ. HAYVANNARI YAZDIRMAK

230. Teksti okuyun. Gösterin onun temasını, öz fikirini. Sölayın, angı tiptän bu tekst. Angı tipin elementleri onda var? Bulun hayvannarı yazdırmak elementlerini. Ayırđ okuyup, annadın, nesoy aslan yazdırılı. Pildanın içindeliini sıradan annadın.

Aslanın uçması

(Pritça)

Bir gür daada, nereyi insanın bacaa bilä basmamış, yaşarmış bişeydän hem kimseydän korkmayan, büük hem kuvetli Aslan. Bir keret görmüş Aslan üüsektä uçan Kartalı. Uzun hem hasretli bakışlan siiredärmış o pek kıvrak hem çemrek Kartal

uçmasını. Da oynamış bu girgin hayvanın kanı içindä. Brakıp daayı, piner o üüsek taşlı bayırlara. Eniyçä istemiş yaşaması aksın, başka türlü. Danışarmış, durarak üüsekliktä, kuşa:

– Sölä, Kartal, serbestliktä uçan kuş, sän var mı nasıl üüredäsin beni uçmaa? İsteerim bän annamaa aydınnadıcıların en üüsek aarif fikirliini hem onnarın bilgi kuvetlerini kapmaa.

– Denä, – cuvap etmiş Kartal, – ama bunun için sän läözüm brakaysın öndercili hem kuvedini daa içindä. Küllän bu padişaa kafanı ekeleyasin, bitki olaysın büüyün-küçüün arasında, hayvannarın hem kuşların, istemeyeräk şannamak hem izmet onnardan. Läözüm daada yaşayannarın üreklerindä ekäysin hem büüdäysin sevgi hem sevinmelik. Bölä iş bekleer seni!

Gitmiş Aslan taşlık içindä yaşamaa. Vazgeçmiş kendi adetçä imeklerinden da iyärmış ot, yaprak, kemirärmış kuru aaçların kabunu. Da pek kanaatmış kendi-kendisindän. İşlerdä geçer bir yıl, iki... Aslan zabunnamış, hayırsızlamış, incelenmiş. Derisi onun solumuş, kim erdä yapaası soyulmuş. Padişaa süreti diişmiş. Ama o dayanardı – pek büüktü istedii uçmaa. Bitkidä, demiş: „Artık geldi vakıt!“ Aslan inmiş üüsek taşlıklardan daaya. Toplamış hepsi kuşları, hayvannarı – küçüünü-büünü – hepsini. Sarsıdarak ortalı kuvetli aslan güürldemesinnän, hepsinä annatmış, ani şindän sora aydınnadıcı olmuş. Kartal sa hepsini siiredärmış göklerden: nasıl „aydınnadıcı“, terleyeräk, pinmiş üüsek meşä aacına, isteyeräk bütün daa halkını şaştırmaa.

– İki yıl bän hepsindän atıldım, vazgeçtim, kendimi uslandırdım. Ama şindi geldi benim vakıdım. Hepsi artık bana izmet edecek. Bakın: bän boşuna zeeetlenmedim.

Aslan, erindän oynayıp, yukarı atlamış da ... düşmüş! Bütün daa kopmuş gülmektän! Bu büyük utanmaktan Aslan, iildip başını, gitmiş kendi yuvasına. Üfkäylän hem küsüylän baarmış o Kartala:

– Yalancı! Aldadıcı! Çalıcı! Sän, tülü şeytan, beklä, bu bet yalanı bölä brakmayacam. Bana sän nasıl söz verdin! Da şindi bän kaldım mindarlıkta, çamurlukta!

Bir kıpıma dura kalmış Kartal da, taş gibi, düşmüş Aslanın yuvasına.

– Sän, Aslan, açtan düşmedin, ama o üüsek trondan, anğısını düzdün kendinä bu iki yılın içindä. Sän salt dışandaki işlär için düşünürdin. İsteyeräk kuş olmaa, sän kaldın hayvan. Ama läázımdı, gururluu brakıp, hepsini prostetmää hem ürektän sevmää, – söledi Kartal da uçtu üüsek bulutlara.

Baalantılı sözün tipleri hem stilleri.

Yazılı baalantılı sözä **tekst** deniler. **Kuruluşuna görä** sözün var üç **tipi: annatma, yazdırma, fikirlemä.**

Onnar kullanılêrlar ayırı-ayırı, ama kimi tekstlerdä var nicä olsun hem annatma, hem yazdırma, hem fikirlemä elementleri. Ozaman bu tiplerin birisi baş alêr, kalan tipleri – yardımcı.

Söz stilleri: lafetmäk stili, artistik stili, publiştistik stili, bilim stili.

Hayvannarı yazdırmakta annadêrız, nesoy onnarın: *görümü, güüdesi, gözleri, bakışı, burnusu (kala), kulakları, bacakları, kuyruu, derisi (tüüsü) hem onun benizi, tabeeti, hareketleri* hem başka.

- 231.** Teksti „Fillär“ okuyun. Söläyin, olur mu demää, ani bu tekst yazdırma hem publiştistik stillindä. Neçin? İnadırın. Tekstin içindeliini sıradan annadın, yazdırıp fili. Gösterin onun temasını, öz fikirini.

Fillär

Fil – dünneyin en büyük hayvanı. Fillär yaşêrlar Afrikanın hem Aziyanın eşil tropik daalarında. Fillerin güüdeleri, bacakları pek büyük hem kaavi, onuştan onnar kolay aralêrlar daalarda pek sık büyüän kalın aaçları, onnarın dallarını.

Bölä fillär bu yolsuz daalarda gezinerlär. Fillerin kalın derisi koruyêr onnarı kuru dalların hem çalıların batmasından. Filin ensesi pek kısa, bu üzerä imäk kendinä erdän hem üüsek aaçlardan o alêr pek uzun kalaannan. Su içer fil genä uzun kalaan yardımınnan, anğısına o bir kerettä çeker on litra su.

- 232.** **Evdeki iş.** Yazın annatma-yazdırma kendi sevgili hayvanınız için.

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Aslanın yanında kedi kuyruu kıpırdamaz.
Az olsun, ama uz olsun.

§ 33. GAGAUZ DİLİNİN LEKSİKASI. YAZDIRMAK. ŞKOLA

233. Teksti okuyun. Onun söz stilini hem tipini söyleyin. Neçin annatmanın bölä adı? Nişannı lafları yazın, maanalarını annadın. Sizin aylenezdä bu laflar kullanılêr mı? Aranızda?

Düş mü, osa aslı mı? (Annatma)

Gagauzlar – pek işçi, **namuzlu**, sıralıkça hepsi işleri yapan insannar. Bunu herkezi bilêr. Bän dä, gagauz uşaa olarak, savaşêrim olmaa **zaameti** sevän insan, çalışkan, dooru. Buna üürederlär beni **ana-bobam** da. Bu yaşta (artık onüçüncüyü kaptım) benim en büyük, en **önemni** işim, **borcum** – hergün şkolaya gitmää, savaşmaa olmaa ii üürenici, hepsini vakıdınnan yapmaa...

Bu sabaa mamu uyandırdı beni **adetçä** saat altı buçukta da söledi: „Oolum, kalk da hazırlan şkolaya”. Bän açtım gözlerimi, söledim: „İslää, mamucuum“ da düşündüm, biraz taa yuvarlanıp döşektä, bitirdeyim görmää tatlı kış uykumu. Uykum sa ölä tatlıydı, nasıl da benim pek **meraklı** dostlarımla oynamam kaarlar içindä. Bu yıl kış gerçektän başladı bizä biyaz, bulutlar gibi, çok hem kaba kaarlar. Oyna da oyn! Gözelliin da yoktu bitkisi. Herersi – aydınnık, bütün dünnää kaplı taazä, yalabık, yıldızçıklı kaarlan. Şilêêr sokaklar, şilêêr bizim da üreklerimiz. Ama suuktan hem uzun oynunnardan sora ölä yorgunnuk basêr üstünä, ani sabaalen pek zor kalkmaa...

Açan baktım saada mobil telefonumda, saat artık sekizdi. Bän tez kalktım, giindim. Yıkadım suratımı, pakladım dişlerimi ötä-beeri. Sora aldım çantamı da kaçarak çıktım evdän. Yol şkolaya çok uzun gözüktü bana. Minut aşırısı bakardım saada. Aykırılıp kulaan sol tarafını, kayarak, indim aşaa dooru. İçim titirärdi, ani geç kalêrim. Yaklaştım şkolaya, dışarda kimsey yoktu. Çan da işidilmärdi. „Urok başladı,” – düşündüm bän da, korkuyulan, girdim şkolaya. Utanarak, açtım kabinetin kapusunu, da „Prost edin geç kalmam için“ söyleyip, oturdum erimä.

Bütün gün uroklarda bän **cuvap edärdim** üüredicilerä, evdeki işlerini annadardım, **şiir** için da üüsek nota kablet-

tim. Bük aralıkta klastan ürenicilärlän kaar topalakla-
rinnan oynadık, ter-su pak olduyduk. Bir da duyêrim, kim
sa annıma yavaşıcık elinnän dokunêr. Bu ansızlıktan sıkı
yumdum gözlerimi. Açan açtım onnarı, görerim: mamu –
yanımda, bän – döşektä.

– Ne bu? Düş mü, osa aslı mı? Bän şkolaya hiç gitmemişim,
hepsi – düştü.

Mamu söledi bana: „Çocuum, sendä – temperatura. Lääzım
ilaçlanmaa...”

Te bölä iş geçirdim bän bu kış. Gülmää mi, aalamaa mı?

Leksika – dilin söz zenginnii, zebillii. Herbir lafin var **leksika**
maanası.

Leksikaya girer **eni** laflar da (neologizmalar), başka dillerdän **alın-**
ma laflar da.

Arab hem **pers** dillerindän alınma laflar: *ateş, adam, adet, aalem,*
asker, vatan, dünnä, zaamet, insan, kurban, laap, maalä, haber, hava,
şarap, maavi, sabaa, memleket, millet, milli, serbest hem başka.

Bulgar dilindän geçmiş gagauz dilinä te bu laflar: *mamu, tätü,*
baka, batü, uyçu, çiçu, kaku, bulü, lelü, kiraşa, dädu, babu, unuka.

Roman dilindän alınma laflar: *plaçinta, hırleşt, mamaliga, papşoy,*
furkulişa, guşa, paraliya hem başka.

Grek dilindän alınma laflar: **ayazma, klisä, yortu, vaatiz, stavroz,**
panaya, karanfil hem başka.

Rus dilindän geçmiş gagauz dilinä te bu laflar: *taliga, svatu, kloçka,*
krivat, kuhnä, dever hem başka.

Bundan başka, gagauz dilindä düz ara peydalanêr eni laflar, on-
nar literatūra dilini tamannêr eni terminnârlän.

Örnek: *kosmos, uçak, sayfa, şiir, televizor, radio, buz dolabı, gimna-*
ziya, okul, kompyüter, internet, milli, halk, serbest, girgin, kahraman,
personaj, şanni hem başka.

Gagauz dilindä kullanılêr **arhaizma** (eski) hem **dialekt** lafları. **Ör-**
nek: eski laflar: *ahenk, düven, gözer, oka, arşın, mih.*

Tutunuz aklınızda!

Kahraman – geroy;

girgin – *kaavi, kuvetli, korkmaz; şanni* – *tanınmış, anılmış;*

serbest – *bol, kendibaşına;*

gözer – *kalbur;*

arşin – ölä ölçü;
mih – odun enser;
urum – grek.

234. Lafları yazın, annadın, angıları kendi gagauz dilinin lafları, angıları da – başka dillerdän alınma laflar.

Urum, ikram, gün, dün, demokratiya, telefon, film, kır, daa, gök, oruç, vaatiz, devlet, torba, teklif, musaafir, diş, kaş, baş, yıldız, dök, çöz, kes, koy, al, git, ekmek, tuz, buz, taş, su, süt, puluk, ot, ateş.

235. **İş çiftlerdä.** Lafları okuyun. Eni hem eski laflara nesoy deniler? Çıkarın hem yazın tefterlerä onnarı iki grupaya.

Gün, üülen, üklü, avaz, gömeç, sebep, tamah, hamel, brigada, traktorcu, buz dolabı, şoför, mehanik, at, kara, sarı, eşil, dut, tokat, varmaa, gitmää, uçakçı, agronom, arkadaş (kafadar), archeolog, astragan, kosmonavt, astar, aşçı, fren.

Avaz – eho

sebeb – priçina

at – beygir

arkadaş – kafadar

fren – tormoz

gömeç – kuan(arı) yuvası

hamel – pek sıkı, doymaz almaa

varmaa – gitmää

aşçı – imekleri yapmaa bilän

astragan – karakul

236. Laflarlarlan *avaz, sebep, hamel, at, varmaa, arkadaş, aşçı, astragan, fren* düzün lafbirleşmelerini, yazın onnarı tefterlerä, bakarak örnä. **Örnek:** avaz – avazı işitmää.

237. **İş çiftlerdä.** Oyun "Bul lafı!"

1. O resimcinin yaratması.
2. Onnan tablada yazêrız.
3. Booday unundan Paskellä yortusunda onu pişireriz.
4. Topaçık deyni kalmasın, ondan unu geçireriz.
5. O üürenmâk kiyadında lafların maanalarını bulêrız.

238. **Evdaki iş.** Aşaadaki başka dillerdän alınma lafların hem katlı lafların urgularını koyun.

Kızkardaş, biblioteka, bomboni, her zaman, o saat, otakım, otürlü, busoy, nesoy, butürlü, herbir, birkaç, biraz, ötäända, ötüögün, soba, baka, tatü, kaku, draginku, unuka, daskal,

devlet, aylä, sayfa, asker, zaamet, insan, hava, cendem, eniştä, kaynata, kaynana, kardaş.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Uyku baldan da tatlıymış.

Büünkü işi yaarina brakma.

Cumaanın halı perşembedän çekeder.

§ 34. DİALEKT LAFLARI

239. İş tekstlän. Okuyun, tekstin temasını, öz fikirini söläyin. Belli edin onun stilini hem tipini. İlk abzağı okuyun, kullanıp nişanni lafların erinä o lafları hem formaları, angıları var sizin küüyünüzde.

Gün duuması yazın, bekleerim seni!

Gök sabaalen – soluk maavi benizdä. O taa uyanmamış da kabletmemiş parlak boyaları. Ama, birazdana, uyanarak, o başlêêr kabletmää kendi haliz maavi benizini. Bu bir nişan, ani geldi sabaa. Güneş, hızlanıp, çıkêr yukarı. Şılaması onun ölä keskin, ani artık bakamêêrsın ona. Herersi şılêêr hem yalabıyêr güneşin kuvetli şafkınnan. Otların üstündä – çii damnacıkları. Onnar taa kurumadılar sabaalenki koyu dumanından sora. Kamış yavaşıcık fişirdêêr, sansın lafederäk ilin lüzgercıklän. Şansora olêr sıcak.

Her zaman, geçireräk aklımdan bu büülü sabaalenki güneş duumasını, taa hem taa çok severim tabiatı. Gelsä taa tez yaz, da gideyim orayı, neredä okadar islää canıma, neredä duyêrım kendimi kısmetli. Gün duuması yazın, bekleerim seni!

Dialekt sayılêr o laflar, angılarını toplu yaşayan insannar sözündä kullanêrlar.

Bu türlü başkalıklar olur olsunnar tarafın bir dolayında ya birkaç küülerdä. **Örnek:** literaturayca – yazêrım, oturêrım, durêrım, bän, sän, soba. Valkaneş, Avdırma küülerindä deerlär: yazıym, oturıym, durıym, ben, sen, camal, kümbet. Gagauz dili çok zamanar yanniş sayılırdı, ki o kendisi da bir başka dilin dialektiymiş, ama bu yannişlık şindi dooruldu.

Şindiki zamanda gagauz dili – kendibaşına bir dildir, onun var kendi gramatikası, yazı kuralları hem kendi dialektleri. Te nasıl

yukarda örnektä da gösterildi. Valkaneş dolayın hem Avdırma küüyün kimi lafları kendiyä söleler: *gidiy, yazıy, oturiy, evde, size, bahçe, buura, sırça* hem başka.

Çadır hem Komrat dolaylan hep bu lafları söleler başka türlü: *gider, yazêr, oturêr, sän, bän, evdä, soba, başça, kurkan* hem başka.

Bu iş paalı, ki her tarafta gagauzlar, angı dialekttä da lafetselär, biri-birini gözäl annêrlar. Onuştan olur demää, ki ana dilimiz – bir bütün dildir, angısının var kendi yazısı, dooru yazması hem okumak kuralları. Hem o git-gidä hep taa zenginnee da girer literatüralı dillerin arasına.

Büünkü gagauz dilimizin literatür formanın temelinä koyuldu Komrat hem Çadırdı yaşayannarın lafetmesi.

Hep dialekt formasına yaklaşêrlar kimi profesional zanaat lafları da, ama onnara dialekt olmaz demää. Zanaat lafları kullanılêrlar bir dar kişilik arasında. **Örnek: muzıkada:** *forte, alegro, opera, süita, portativ; hayvancılıkta:* *kuli, koyun, toklu, tırla; tehnikada:* *raketa, robot, kompyuter.*

Örnek: (Literatür lafı – dialekt lafı): *buura* – kurkan; *sırça* – pençerä şışesi; *eteklik* – yubka; *baht* – kısmet; *salata* – hıyar; *morkva* – morkova; *canial* – soba.

240. Cümlelerdä dialekt laflarını bulun da diıştirin literatür formalarına, yazın, o lafların altlarını çiziniz.

1. Mani alıy yaş abayı da koyıy onu camalın üstüne kurutmaa.
2. Bir aucu, sazlıkların içinde gezerkene, görüy bir yaban ördeciklerinnen.
3. Ben size gitmee büün istemiyim.
4. Bu adam gücülä topallayarak gideyor.
5. Acı salata imää olmaz.
6. Auldan sarı morkuli hem eşil suan çıkardık.
7. Balaban, biyaz kartoli çiçeklerini böceklär etiştirämemiş imää.
8. Eni eteklik bana diktirdilər.

241. İş çiftlerdä. I. „Sözleşin biri-birinizlän!“ temaya görä „Şkola verer bilgileri ona, kim kayıl o bilgileri almaa“. Kullanın lafları literatür formalarında.

II. Okuyun aşıadaki düşünmekleri. Kayılısınız mı? Neçin?

Kaybetmää dialekt laflarını – o kaybetmää dilimizin bir önemni payını. Halkın diri sözü – tekrarlanmaz dilin zenginii. Koruyarak dialekt laflarını, koruyêrız halkın istoriyasını.

242. Cümleleri yazın, dialekt laflarını bulun, onların altlarını çizin; dialekt lafın literatüra formasını söläyin.

1. Anam sofrayı kaldırdı, çinileri sıcak suylan yıkadı.
2. Küçüräk görünmüz camal büyük içersini islää yısıdırdı.
3. Pençerenin sırçasından güneş urdu içeri. 4. O kırmızı almayı alıy elinä da veriy dostuna. 5. Komuşuların uşakları dar sokacıktan gidıy şkolaya. 6. Sen bize böön gelecän mi?
7. Salata toomnarı aprel ayında erä ekiler. 8. Oriy olmaz gitmä! 9. Küçük kızcaaz anasının kucaanda oturuyor.

243. Evdeki iş. Sizin küüyünüzde lafetmenin dialektlerinnän beşär cümlä yazın, sora, onnarı okuyup, doorudun literatüra formasına.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

İhtärlärin sözü – bilgi, söleyişlerin – nasaat.
Laf acısı yaradan beter.

§35. LAFLARIN MAANALARI. BİRMAANALI HEM ÇOKMAANALI LAFLAR

244. Teksti okuyun. Öz fikirini söläyin. Nişannı lafların maanalarını annadin. Var mı onnarın başka maanaları?

Pamucak pınarı

Yaz ortasıydı. Kızgın pişmiş üülen sıcaa kaynadardı ortalı, sansın onu cingil etmää istärdi.

Bir **dik** yoldan bayıra **dooru** taliga tırmaşardı. Beygırlär artık köpük içində kaldıydılar, zerä taliga taşlan üklüydü.

Birdä-ikidä İvançu sölenmää başladıydı:

– Tätü, taa çok mu var, va? Beygırlär susadılar artık, – so-rardı İvançu.

Yaklaştıynan pınara, adamın **başına** İvançu soruşları patlatmaa çekettiydi.

– Tätü! Benim adım İvançu. Tä beygırin dä adı var. Ama tä bu pınarın adı var mı?

– Var, oolum! Bu pınara Pamucak pınarı deerlär.

– Ama neyä bu ad geler? – uslanamadı genç olan.

– Bilersin, – çeketti annatmaa adam, – birkaç ihtâr olanar deerlär, ani bu pınardan altmışıncı yıllarda pamuk tarlalarını yıslarmışlar. Bu üzerä ad kalmış – pamuk, Pamucak pınarı. Kalanı annadêrlar, ani bu pınarı kazan adamın Pamucak dâdu adıymış. Sansın, insannar iilii unutmasınnar deyni, usta adını diveçlederlär. Pamucak dâdunun pınarı deerlär.

Nikolay Gotışan, „Sızıntılar”

Laf neyi gösterirsä – o onun **leksika maanasıdır**. Laflar bir maanaylan hem birkaç maanaaylan olur.

Çok maanaylan olan laflara deniler **çokmaanalı** laflar.

Bir maanaylan olan laflara deniler **birmaanalı** laflar.

Örnek: Çokmaanalı laflar: *aaç – imemiş; aaç – fidan; dooru – diil yannış; dooru – uz; kaç – hızlı git; kaç? – nekadar?, acı – diil tatlı, acı – acımak; sulu – derenin çok suyu var; sulu – ahmaksı; sulu – yımışak; taramaa – saçları; taramaa – üstelemää.*

Birmaanalı laflar: *ev, diiren, uşak, tefter, skemnä.* Kendi maanasında başka lafların olur olsun **diişili** maanası da. **Örnek:** *kuru – çetin, kuru – cöbüm kuru, yok hiç bişey; kırkmaa – saçlarını kesmää; kırkmaa – aldatmaa, soymaa, almaa, nesi var; soymaa – derisini almaa, kartofi soymaa* hem başka.

245. Yazın, aşağıdaki lafbirleşmelerinde hem cümlelerde çokmaanalı, diişili maanalı hem birmaanalı lafları bulun, o lafların altlarını çiziniz, maanalarını annadin.

1. Pirinci ayırmaa, zanaat ayırmaa. 2. Tez alışmaa hastalıktan. Gölün suuk suyuna alışmaa. 3. Ay şılardı, gün gibi. Bir ay geçti artık. 4. Dostum gün aşırı gelärdi bizä. Aşırı küüdän musaafirlär yortuda yoktular. 5. Suuklar bastı. Çocuk ot üstünä bastı. 6. Bu kiyatta kaç annatma var? Kaç benim yanımdan! 7. Dik bayır. "Fidannarı ilkyazın dik!" 8. Fistana en diktilär. En gözäl çiçecik. 9. Diş bıyaz. Sarmısak dişi. 10. Doorulmaa hastalıktan sora. İşä dooru doorulmaa. 11. İiri aaç. İiri tenä. 12. İişi manca. İişi alma.

Ak – biyaz;
tenä – booday tenesi;

iiri aaç – buruk aaç;
iiri tenä – büyük tenä.

- **246.** **İş çiftlerdä.** I. Laf larlan kurun lafbirleşmesi yada cümlä, ama ölä, ani onnarın maanaları başka türlü olsun: diişili, kıynaş. Lafbirleşmelerini yazın, kullanarak örnää.

Örnek: taş – Yol taş döşeli. O hiç bir taş ta annamadı.

Taş, acı, derin, gülmaa, ateş, bozuk, bulmaa, taşımaa, uçmaa.

II. Oyun „Anna lafı!“

Bir üürenici çifttä soruşları koyêr, öbürü cuvapları verer, kafadarı bulmayıncak lafı-cuvabı.

O neredä bulunêr?

O tombarlak? Dörtköşeli?

O büük? Küçük? hem başka.

- **247.** Teksti „Fidan dikmektä“ yazın, cümlelerdä subyektləri hem predikatları bulun, onnarın altlarını çizın. Nışanı lafların maanalarını annadı.

Fidan dikmektä

Biz üüreneriz beşinci klasta. Bu ilkyazın biz bütün klasımızlan **fidan** diktik. Üüredicimiz hazırlamış küçük fidancıkları.

O günü hava sıcağı. Bän hem **kafadarım** Radi kuyu kazdık. Kızlar **pınardan** su taşıdılar. Sora hepsimiz kuyucuklara fidancıkları gömdük. Klasımızda herbir kişiyä diktik birär fidan. Hepsi tutulsunnar deyni, biz onnarı koruyacez, köklerinä dayma su dökecez.

- **248.** Teksti „Olacıklar“ yazın, birmaanalı hem kimi çokmaanalı lafları bulun, onnarın altlarını çizın. Noktaların erinä koyun läüzimni bukvaları.

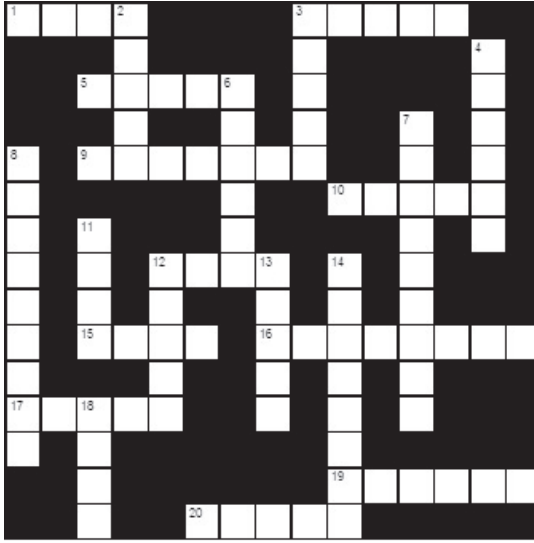
Olacıklar

Bizim keçi bu ilkyazın enikledi iki olac...k. Onnar küçük-tül...r, ama pek gözäldilär hem yavaştlar. Birkaç gün bizim içerin köşesinde... durdular. Benim kızkardaş...m Soni ikinci klasta üürener. Geldii gibi şkoladan, o olac...kları doyurêr, aç durmasınar deyni, sora o bu küç...k keçiciklärlän oynêr.

Gezdirer onnarı, alıp kucaana, sever. Soni pek istardı alsın olac...kları şkolaya, ama mamu dedi, ani olmaz, neçinki keçiciklärlär şkolada engel edär üürenmää! „Uşaklar ist...rsä, – sımarladı mamu, – gelsinn...r da bizd... evdä olac...kları gorsün-när, sevsinnär“. – „Acaba, kaç kişi gelecek bizä?“ – sordu Soni.

Yatıkça

1. Kemeñeyä benzeyän 3-strunalı çalgı instrumenti.

3. Horozun hem tauun yavrusu.

5. Tauun kocası.

9. Büük bir meydanda alış-veriş eri.

10. Haftanın beşinci günü.

12. Koyun derisindän mintan.

15. Sıçannarın duşmanı.

16. Haftanın dördüncü günü.

17. Uzun enseli kabak.

19. Boodaydan ufak, undan iiri.

20. 3-ayaklı tombarlak masacık.

Dikinä

2. Ev, nereyi uşaklar giderlär üürenmää.

3. Haftanın edinci günü.

4. Uzun kulaklı, yımışak tüülü, korkak bir hayvancık.

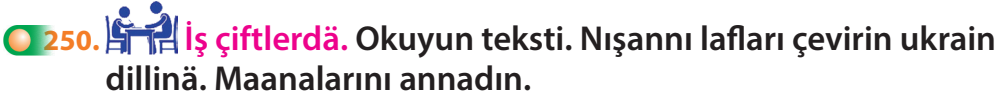
6. Gagauzlarda en çok bilinir üzüm soyu hem şarap.

7. Bu günün ardına gider pazar.

8. Haftanın başlantısı.

11. Horozun karısı.

12. Eşek yavrusu.

Kara Çoban eni **epoha** gagauzlara açtı, **baaşladı** hepsimizä **sevda ana tarafımıza**, yamadı insannara **bilgiyi** hem interesi istoriyaya. Kara Çoban – yaradıcılık hem kultura adamıydı. Bütün dünnä ona renkli görünärdi, o savaşardı herbir kıpımı kıstırmaa **resimdä**, fotoda, videoda, skulpturada – herbir iştä Dimitri profesionaldı. Yaşamasını onun sardıydı folklor. Kendi ana küüyündä açtı gagauz etnografik

muzeyini, angısı gibi yok ne Moldovada, ne bütün dünne-
dä. Muzejdä onunnan hem şindiki orada çalışannarlan toplu
binnärlän eksponatlar. Beşalma – Gagauziyanın baş kultura
eri oldu.

Beşalmada muzeyin önündä Kara Çobanın büstu durêr...
Her gün insannar aklına getirer şanni **vatandaşını**, angısı
vakıtsız sonsuzlaa vardı...

G. Yalancı

- **251. Evdeki iş.** Yazınız kısıdan tekst ana tarafı için, açıklayın
te bu temaları: „Anaya hem Vatana canımı da kâr verärim”,
„Vatandan gözäl er dünne-dä hiç yoktur”. Tekstlerdä kullanınız
kimi çokmaanalı hem birmaanalı lafları.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Yolcu yolunu bulur.

Yolcuya yol yakışêr.

Trak girdi, trak çıkar, kuru girdi, yaş çıkar.

(ısafok ranıP)

§ 36. NEOLOGİZMALAR HEM ARHAİZMALAR

- **252. İş çiftlerdä.** Düzün dialog, ilerledip temayı „Laflar
yaşêêrlar!”

– Laflar diil insan, diil kuş hem hayvan, diil büüyümnär,
ama onnar yaşêêrlar! Nasıl sän düşünersin, neçin?

– Onnar gerçektän yaşêêrlar! Onnar – diri!..

- **253. Okuyun teksti.**

Eni laflar

Laflar – istoriyanın, kulturanın, tehnikanın, bilginin, yaşa-
manın hergünkü diişilmeklerin diri izleyicileri. Duuêrlar, pey-
dalanêrlar eni laflar, nasıl mantarcıklar yaamurdan sora. Baş-
ka türlü dä yok nasıl olsun! Deyelim, tehnika büünkü gündä
gerçektän etişti fantastika uuruna... Mobil telefonnar, kompyu-
terlär, tehnika aparatları yaşamanın türlü sferalarında – inan-
maa bilä zor, angı uurlara geldi. Bakêrsın da şaşêrsın!

Çıkêr eni işlâr – peydalanêr onnarın adları – eni laflar.

En incä kalkulâtor dünnedä – 8 milimetralık CASIO SL-800 hem en komfortlu seslemäk için audiopleer!!!

Ayfonnar, angılarını açêrsın bir laflan, ilin dokunmaklan yada sade bir bakışlan!!!

Pleer
“Walkman”

İphone X -
Apple

Hızlı trennâr, uçaklar hem maşinalar!!!

Hızlı tren „Sinkansen”

254. İş çiftlerdä. Düzün dialog tekstä hem resimnerä görä „Eni laflar”. Angı eni lafları siz bılırsiniz?

Herbir dil erindä durmêr, o genişlener, enilener, yaşêr ölä, nicä yaşêr o dili kullanan halk. En pek belli olêr diişilmeklâr dilin leksikasında, laf zebilliindä. Bilim hem tehnik gelişme-sinnän girer dilä eni obyektlerin adları da. Deyelim, *televizor, traktör, kosmos, kompyuter, internet* – onnara koyuldu ad da peydalandı eni laflar.

Dildä eni peydalanan laflara deniler **neologizma**.

Gagauz dilindä neologizmalar: *uçak, buz dolabı, ders, borna, Vatan, bilim, şair, lişey, şiiir*.

Neologizmalar var nasıl gelsinnär yabancı dillerdän yada kendi dilin laflarınnan düzülsünnär. Te nasıl geldi gagauz dilinä **aeroplan** – o uçêr, dedilär ona – **uçak**. Motoşikla patirdêêr, dedilär – **patirdak** hem başka.

Yabancı dillerdän bizim dilimizä geldi çok laflar rus dilin yardımınnan, ama rus dilinä dä onnar geldilär taa başka dillerdän, onuştan oldular internatşonal lafları. **Örnek:** *atom, raketa, şkola, klas, isto-riya, telefon, faks, politehnik, aviaşıya*. Şindiki vakıtlarda gagauz dilinä türk dilindän laflar geçer.

Örnek: *aylä, devlet, memleket, millet, serbest, sayfa, kanon, okul, tekrar*. Türk dilinä dä bu laflar arab hem pers dillerindän yamanmışlar. Ama dilimizdä var ölä laflar da, ani eskimişlär da artık lafetmektä siirek kullanêrlar, onnara deniler **arhaizma**.

Örnek: *yurtluk – duuma er, dargın – üfkeli, ipek – bürüncük, varmaa – gitmää* hem başka.

Bilim – bilgi; **şair** – peetçi, peet yazan; **devlet** – derjava; **memleket** – taraf, yurtluk; **millet** – naşıya; **kanon** – zakon; **okul** – şkola.

➤ **Angı laflara neologizma deniler?**

➤ **Neçin kimi laflar dildä siirek kullanılêrlar? Ne üzerä onnar eskiyerlär?**

➤ **Neçin hem neredän dilimizä eni laflar geler? Verin örnek.**

➤ **Üürenin, neydir o neologizma hem arhaizma lafları.**

256. **İş çiftlerdä.** Düşünün da yazın tefterlerinizä beşär neologizma laflarını da düzünüz onnarlan birär cümlä.

257. Dilimizdä neologizmaların yolunu annadın, neredän taa çok neologizmalar gagauz dilinä gelerlar? Nasıl dil kendisi eni peydalanan obyektlerä eni ad düzer? Verin örnek.

258. Yazınız verili cümleleri da bulunuz onnarda neologizmaları.

1. Radar tertipleri kosmostan sesleri işitmişlär. 2. Biz düzdük birkaç cümlä, koyduk virgülleri da sora bulduk subyektlari hem predikatları. 3. Maşinanın motoru vazgeçärsä, kötü olur. 4. Bän aldım beş dondurma da koydum onnarı buz dolabına. 5. Dumannı havada uçaklar kalkmadılar.

259. **Evdeki iş.** Yazınız cümleleri da bulunuz onlarda arhaizmaları.

1. Varna gibi kalâ yoktur, içindâ tımarı çoktur (*Eski türküdân*). 2. Biz küçükkân düvendâ çekinirdik. 3. İsakçadan çıktı bir gemi eni, sırma dümeni (*Eski türküdân*). 4. Muzeydâ gördük aaç kaşık hem bir eski güveç.

Tımarı – temizlii
eserlär – yaratma işlär
İsakça – kasabanın adı

dümen – rul';
haramlar – büyük kaplar;
sırma – yalabık tel

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Arkadaşın islää, açan buluşêrsın, kiyat – açan okuyêrsın.
Bilân bilsin, bilmeyän üürensın.
Bilân desin, bilmeyän sussun.

Lün-lün deredä,
Lün-lün tepedä,
Sülüksüz bir kemiksiz. (kebeleK)
Yaalı kaşık
Duvarda yapışık. (kaluK)

§ 37. PROFESİONAL LAFLARIN HEM TERMİNNERİN KULLANILMASI

260. Okuyun. Annadın mardın gelmesini Bucak topraklarına. Nesoy vakıt başlêr çiftçilär için? Bulun teksttä lafları, angıları baalı çiftçiliklän, hayvancılıklan.

Eni umutlar

Geldi mart ayı. Mardın ilk günnerindâ Bucaa geler ilkyaz. Kızgın vakıt başlanêr çiftçilär için. Toprak kurumadaan läözüm etiştirmää sürmää hem ekmää. Gün-gündän güneş verer taa çok sıcak, cannandırêr suuk topraa. Bir-iki haftadan sora çekeder açmaa aaçlar. O gözäl zamannarda onnar benzeer utangaç gelinä, ani örtmüş biyaz fataylan üzünü, görmesin yabancı gözlär, nasıl kızarêr o güveenin ateşli bakışlarından. Herbir saçakta işidiler kuşların sevinçli cıvıldaşması. Onnar hazırlêrlar kendilerine mutluluk yuvasını.

Hayvannar duyêrlar kırlardan gelän körpä çimennerin kokusunu. Onnar uzun baarêrlar kotaralarında, damnarda, isteerlär çıkmaa geniş çayırlara, tatlı eşil otlara. Git-gidä ilk yaz sarêr bütün dünnäyı, insannarın fikirlerini, üreklerini.

M. Köse

Gagauz dilindä ölä laflar var, angılarını bir zanaatta, izmetçilär kullanêrlar.

Deyelim, doktorlar, kompyutercilär, muzıkacılar, çobannar, çilingirlär, matematikacılar, uçakçılar hem başkaları kendi izmetindä ayırı lafları kullanêrlar. Gagauz dilindä hepsi profesional lafları hem terminnär taa aaraştırılmadı, onnarın kimisi kullanılêr taa çok rus dilindä. Aazdan sözdä da onnar siirek kullanılêrlar.

Gagauz dilinin literafura formasında profesional izmetçileri te bu profesional lafları hem terminneri kullanêrlar:

1. Çilingirlär: *körük, örs, topuz, nal, mıh, demir, ateş* hem başka.
2. Çobannar: *tırla, çendelä, kamçı, kırlıga, toyaga, saamal, toklu, şişek, bobana*.
3. Matematikacılar: *plüs, minus, sayı, azaltmaa, çoklatmaa, paylaş-tırmaa, denk, katlamaa* hem başka.

Ama matematikada, algebrada, geometriyada, trigonometriyada, geografiyada, istoriyada, himiyada, uçaklıkta, yapıcılıkta, tehnikada hem başka sferalarda gagauz dilindä terminnär hepsi taa yoktur, onnarı bilgi izmetçileri üüredicilerin hem üürenicilerin yardımınan läüzım aaraştırıp-düzsünnär.

Aaraştırmaa – izlemää.

261. Düşünün da kendibaşınıza yazın, angı profesional lafları hem terminneri var nicä kullansınar te bu izmetçilär.

1. Kompyutercilär:
2. Yazıcılar:
3. Peetçilär
3. Balıkçılar:
4. Çiftçilär:

262. Profesional laflarını yazın, söläyin, angı zanaattan bu laflar:

1. Solumaa, bulaşmaa, terlemää, termometra, hasta, zabun, saa-sem.
2. Gül, laalä, zurna, zümbül, lüläka, zambak.
3. Sırlık aulu, koyun piiniri, inek südü, iişimik, taazä nur, genç sırtmaç.

263. **İŞ GRUPALARDA.** Düzün da sora yazın bir küçüräk tekst, verilmiş lafları kullanarak.

1. **Çiftçilik zanaatı için:** *traktorcu, booday, papşoy, kombayna, uzun başaklar, kırdä, çayırda, sarı koçannar, getirmää, saurmaa, ükletmää* hem başka.

2. **Sintaksistä durguçluk nişannarı için:** *cümlä, virgül, çizgi, nokta, soruş nişanı, şaşma nişanı, koymaa, cümlelerin içindeki maanası.*

3. **İnterneti kullanmakta:** *internet sayfası, kaldırma, kaynak gösterilmesi, aaramaa, açmaa, açıklamaa, bulmaa, tema, iş, dava, kullanmaa, kompyuter, araştırmaa, annamaa, incelemää, prezentaşıya, gubl, yutüb* hem başka.

İncelemää – вивчити

Araştırmaa – досліджувати

Açıklamaa – розкрити

Kaldırma – посилання

Kaynak gösterilmesi – вказівка, зазначення джерела

264. Aşaada verili annatmayı okuyun. Profesional laflarını teksttän çıkarın da yazın.

Yalpu deresindä

Biz aldık tükendän leska ipi hem gegä da gittik Yalpu gölünä balık tutmaa. Biz dizdik gegälara dadamıkları da atık oltaları suya. Ama bizim kırmızı başlı dalmazlarımız hiç oynamazdılar. Yanımızda bir dädu atmıştı suya aayı da sık-sık çıkarırdı iiri-iiri sazannarı. Biz sade açık aazlarlan mayıl olardık komşumuza.

265. **İş çiftlerdä.** Oyun „Anna lafı!“ O bir lingvistika termini. Cuvap var nasıl olsun iki laftan biri: „Da!“ hem „Diil!“

Soruşlar:

– O laf leksikadan? Fonetikadan? Sintaksistän? Laf kuruluşundan? h.b.

– O lafta üç? Dört? Beş? Altı? ... bukva var?

– O lafin payı? Hem taa başka soruşlar cuvaplara „Da!“ hem „Diil!“ görä.

266. **Evdeki iş.** Aşaadaki cümleleri yazın, zanaatçıların profesional laflarını bulun, onnarın altlarını çiziz.

1. Çobannar saamal koyunnarı başka sürüyä geçirdilär.

2. Aptekadan şpriţ aldım.

3. Kara denizdän Türkiyeyä, gemidä üzeräk, etiştik.
4. Biz kompyuterdä üürendik yazmaa.
5. Trendä çok pasajir vardı.
6. Kosmosta soluk yoktur.
7. Bän bobamnan seftä Kiev kasabasına uçaklan uçtum.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Tarla istämeer dua, tarla isteer kazma.

Yaz kışı besleer.

Şükürlän tarla kazılmaz.

Acız toprak,

Kırk marat yaprak.

Ya onu bilmeli,

Ya sabaada ölmeli. (*tayiK*)

Ev üstündä deri – ayakları geri. (*zakaM*).

Arşin ayaklı – tavşam bıyıklı. (*rännikE*)

§ 38. FRAZEOLOGİZMALAR

267. **İŞ GRUPALARDA.** Düşününüz, uşaklar, bir minuda, ani siz läüzim ev düzäsınız... Ev olsun gözäl, kaavi... Angi taşları ayıraceniz ev için?

„Ayırınız!”

- İiri hem kaavi.
- Ufak, türlü formalarda.
- Gözäl, ama diil pek kaavi.

Belliki, ayırêrıız en kaavi hem kaliteli materiialları islää ev için! Ama bizim sözümüz diil ev için, ama insannar için.

268. **İŞ GRUPALARDA.** „Saalık – en paalı insanın yaşamasının payı”.

1. Angi „taşcaazlardan” toplu insanın saalıı?

2. Ne lääzim yapmaa, ani uşaklar büsünnär kaavi hem saalık-
lı, gözäl, saçları sık olsunar, suratları - pak hem pembä, yalabık
gözleri?

269. İŞ GRUPLARDA. Fotolara görä kurun kısa annatma „En faydalı sabaalenki imäk“.

270. Okuyun. Annadın, angı imeklär en faydalı sabaalen?

En faydalı sabaalenki imäk

İsteersiniz mi gününüz gözäl geçsin? Uyanınız dooru! İlkin duaylan şükür edin Allaha hepsi isläähıklar için, ani var sizin yaşamanızda, ani siz varsınız. Yollayınız fikircä hepsinä hem herkezinä bu dünnedä gülüşünüzü. Sora gözäl selämnaşınız aylenezlän.

İi havezlän kalkmaktan sora paklayınız dişlerinizi, sora içiniz bir filcan pak hem taazä sucaaz. Şindi geldi vakıt sabaalenki imeyä. Ne imää sabaalen, da bütün gün duymaa kendini saalık, kuvetli hem dolu energiyaylan?

En dooru hem balanslı imeklär – meyvalar hem zarzavatlar, iişimik, yımırta, saaya (diil çok), pirinç, yulaf, booday hem karabooday, arpa, manka hem başka kaşalar, taazä meyva suyu (freş) yada maasus mikserlerdä yapılı meyva koktelleri (şeyk).

İnsannara, angıları işleerlär intelektual sferalarda yada üü-
renerlär, te bölä imäk porçiyası isinnär yakışêr:

- İlkin bir-iki filcan taazä pak sucaaz.
- Yulaf kaşası taazä almaylan, banannan, arı balınnan hem cevizlän (müsli).
- Sendviç saayaylan hem piinirlän.
- Patlacan, salata, zeytin.
- Bir kaynanmış yımırta.

271. Hazırlayın cuvap, nesoy annêersınız gagauz halk söleyişini „Saa insanın işi bitmâz”.

Frazeologizmalar ölä bir türlü lafbirleşmeleri, angıların var maanası, sade toplu birerdä sölenirkän.

Frazeologizmaların laflarını biri-birindän yok nasıl ayırmaa, onnar artık kaluplanmış gibi birerdä. Herbir lafı ayırı-ayırı alırsak, onların bütün maanası kaybeler. Frazeologizmalar pek yaklaşêrlar söleyişlerä, ama herbir söleyiş frazeologizma olmaz, neçinki kimi söleyişlerin ayırı-ayırı da var annamaları. Frazeologizmayı sa bölärsäk laflaf, başlankı maanaları bozulêr.

Örnek: *Yola-izä gelmeer* – sayılêr, uymêêr, yakışmêêr.

Yıldıza kement atêr – sayılêr, pek büyük zoru var bişey için.

Urdum-duymaz – demäk, pek zor annêêr, kalın kafalı.

Baklayı aazımdan kaçırdım – söledim bir zeedä laf, yanıldın laflan.

272. Frazeologizmaları yazın. Onnarın maanalarını annadın.

Kesemdä lüzgär eser. O kendinä kuyu kazêr. Peti, görüp ateşi, dona kalmış. Keskin fikirli adam. Başladım enser kesmää. O insan ooluna hiç toz kondurmêêr.

273. Annatmayı okuyun. Temasını, öz fikirini belli edin. Hazırlanın annatmaa teksti. Açıklayın sözlerin maanasını „İilik demir kapuyu açêr”.

Karayka

Vasil üürener dördüncü klasta. Sondakı uroon ona geler gelmeyecek bitkisi. O sabaalen, açan dolaştı koyunnarı, benzetti, ani sarı suratlı läázım tezdä kuzulasın.

Urdu çan. Kalpaa elindä, palto iliklenmedik, bölä, kaçarak o etişti evä. Kalpaanı koymadı başına, ama astı koyun aulun kazına, açan gördü sarı suratlının altında bir kara kuzucuk. Açıverdi tokatçı, tuttu kuzucuu, aldı kucaana, çeketti sevmää. Kuzucuun annısında vardı bir biyazçık, angısı benzardı topçaaza. Sevärkän kuzucuu, çocuk daymaca deyardı: „Karayka, karaykacık.” Olä da adı kaldı kuzunun.

Karayka hem Vasil tez dostlaştılar. Kuzucuk üürendiydi, angı günü, nezaman dostu gelecek şkoladan da verecek ona emcäöz.

Güz yaklaştıydı heptän. Karayka oldu kıvrak güüdeli bir koçcaaz.

Buynuzları büüdülär, kıvrıldılar. Hepsi mayıl olardı bu hayvancaa.

Bir sabaa Vasilä amucası dedi getirsin kuzuları evä taa karannıcak olmadıyanan. Neçin sa çocuk büün kefsiz duyardı kendisini. Başu da acımazdı, yorgun da diildi, ama aar gelärdi ona. Çocuk esap aldı, ani Karayka otlamêêr tatlı, su da may içmedi.

Hava bozarmaa başladıyanan, Vasil etişti evä, kapadı kuzuları. Karaykayı suvazlayıp, girdi hızlı içeri, yattı. Din-nenärkän aklına geldi, ani maazanın setindä gördü bilenik bıçaa, uşak şüveli fırladı, çıktı dışarı. Amucası tutmuştu Karaykayı, taman erleşärdi kesmää. Çocuk o saat tuttu amucasının elini, yalvardı: „Kesmä amucacım!”

– Brak elimi, – dedi amucası.

– Brakmayacam – yaşlar gözlerindä dedi çocuk. Karayka bu vakıt ansızdan darttı da kaçırıldı. Vasil etiştirdi dostunu da yattı üstünä. Amucası yaklaştı da üfkeli baardı:

– Yok ol onun üstündän, brak keseyim! Bana boban sımarladı, gideceykän kazanca, keseyim bir erkek kuzu kurban olsun. Sızdä erkek başka yok...

Bu zaman işidildi Aleksı dädunun sesi. O nasaatladı: „Brak, zeetlämä bu dostlu cannarı. Getir bana bir dişi. Verecäm erkek da kes onu”. Ozaman Vasilin amucası urdu erä bıçaa da dedi: „Dädu Aleksı, sän büük yaşta adamsın, ama uşak aklındaysın. Allahtan diil mi verili hayvannar kesilsin... Biraz sora o döndü da sesledi däduyu.

T. Marinogluya görä

 274. **Evdeki iş.** Aşaadaki frazeologizmaları annadın verili örnää görä.

Örnek: *Dilli düdük – sayılêr, çok boşuna lafeder.*

Ateş almaa gelmiş –

Urdum toyu sopasız –

Bol elli –

Dili çözüldü –

Eli altın keser –

Geeri beş para yapmêêr –

İçerleri – arabaylan dön –

Gittim dostuma gam daatmaa –

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Tuz-biber, hızlı gider.
Süda maya koymadıynan, yuurt olmazmış.
Netakım çoban, otakım da sürücü.
Karımcanın da kardaşı varmış.
Kafa yapêr, ama güüda çeker.
Fenalık olmadıynan, ilik olmaz.
Uzun, eşil, datlı, saplı. (*rayıH*)

§ 39. SİNONİMNÄR. ANTONİMNÄR. OMONİMNÄR

275. Okuyun demekli teksti. Neydi o ikinci kügü? Nişannı lafları yazın, bulun onnara yakın maanalı lafları.

Örnek: *illtti – indirdi.*

Kügü

Yıl zamannarın en yalpak hem sıcak vakı-
dında, açan güneşli günnär baaşlêrlar insa-
na, topraa, sulara sevinmelik, hoşluk, raatlık,
gölün duruk aynasında yavaşıcık üzardı biyaz
kügü. O uzatmıştı yukarı levent, sarp, boylu ensesini da ma-
yıllıklan bakardı üüsek gökün maaviliinä. Sora **illtti** başını
aşaa, büktü ensesini suya dooru da gördü orada şaştıran re-
sim – kâr ona karşı hep bölä gözäl, girgin, kıvrak, nasıl o
kendisi, üzardı taa bir kügü. Gözlerini alamaazdı o bu **ger-
cikliktän**, büülenmiş gibi, siiredärdi eni **kafadarın** ilin üz-
mesini suda. Onnar, sıkı sarmaşıp biri-birinä, sansı ikidän
bir olmuşular. Dönärdi birisi – öbürü dä ardından, hızlanar-
dı birisi – öbürü dä ölä. **Baş**-baş, can-cana, iki gözellik gi-
därdi suda, yapışarak hem yalpak **dokunarak** biri-birinä,
sevineräk kısmetli **yaşamaya**, cennet raatlına...

Birtakım yada yakın-yakın maanalı laflara **sinonim** deniler.

Örnek: *taş– kanara; gezmää – örümää; sölemää – demää; kan-
tar – çeki; pak – temiz; girgin – ürekli, kıyak; işçi – çalışkan.*

Birtürlü yazılan laflara, angıların maanaları başka-başka, deniler **omonim**. **Örnek:** *aaç (fidan), aaç (imemiş); gül (çiçek), gül (sevin);*

kör (görmöz), kör (kesmeer); dil (gagauz dili), dil (aazında).

Karşı maanalı laflara **antonim** deniler.

Örnek: kara – biyaz; yavaş – hızlı; küçük – büyük; gecä – gündüz; yaz – kış; açmaa – kapamaa; üşümää – yısınmaa; yaş – kuru; derin – sua; buruk – uz.

276. Laflara bulunuz sinonim da onnarı çiftlän yannaşık yazınız tefterlerinizä.

Kaavi –	beygir –	direk –
varlıklı –	dart –	üşümää –
gitmää –	sus –	taş –
yaşlı –	yaşamak –	çıbık –
çendelä –	dooru –	kıyak –

277. Beendiiniz sinonim laflarınnan düzün cümlä. Cümleleri tefterlerinizä yazınız.

278. İş çiftlerdä. Okuyun cümleleri, angı laflara uyacak, bulun sinonim, omonim hem antonim, sora onnarı yazınız, aşıadaki örnekleri kullanarak.

Örneklär: Yalpu yamacında çobannar düzmüş bir perdä koyunnara.

Perdä – koyunnara aul; *perdä* – pençereyä asmaa (omonimnär). *Söz* – *laf* (sinonimnär). *Kuru* – *yaş* (antonimnär).

1. Bizim pençeredä var bir tantela perdä. 2. Kurunun yanında yaş ta yanêr. 3. Kim söz verer, o lafinda läüzüm dursun. 4. Aulun direkleri uz koyuluydular. 5. Daalar bizim büyük zenginimizdir. 6. Yaz vakıdını hepsi sever. 7. Duvar da saat hiç durmêêr, gider, bizim ömürümüzü ölçer. 8. Yavaş işleyecän, az kazanacan. 9. İlkyazın havalar yısındı, günnär uzadı. 10. Ak kavak. Çöşmedän yavaş akan suya dedim: „Ak, sucaazım, ak!”

279. Evdeki iş. Yazın cümleleri, çizeräk maanayca benzeyän lafların altlarını hem açıklayarak, neylän benzeşerlär hem neylän başkalanêrlar o laflar.

1. Katinin bakası işleer kırda, ama mamusu çalışêr başçada.
2. İnsannar toplanardılar küüyün meydanına.
3. Küülülär läüzümdü ayırsınnar kendilerine çoban hem sırtmaç.

4. Gdclerdn istenrdi sade alışknk hem hayvan-
narı sevmk.
5. Uşaan kesin batmış kelek, da o başlamış aalamaa.
6. Biraz sızladıktan sora uşak uslanmış.

HALKIN AARIFLİK DNNESİ

Trknn hem masalın saabisi yokmuş.
Nasaadın saadı vakıdında.

Fil – ensesind dil.

Ya sn onu bil,

Ya sabaadan l. (*ike*)

Edi delikli tokmak,

Onu bilmeyn ahmak. (*afak ,şaB*)

§ 40. LAFETMK İLERLEMESİ. ANNATMA – YAZDIRMA İNSANIN İşLEMESİNİ

- 280. Okuyun teksti. Angı sz stilind yazılı tekst? Ne iin sz gider
annatmada? Kim onun baş geroyları?

Sandi hem Girgina renerlr lmek yapmaa

O kd, nered yaşrlar Sandi hem Girgina, vardı bir
lmei, onun adıydı Altınparmak Simu. Kimsey bilmrdi,
neredn hem kim vermiş ona bu adı. Ama slrdilr, ani ona
deerlr Altınparmak onun iin, ani o pek fentli bir kişi, elle-
ri altın keser. Ama onun talantı ıkmıştı lmeilikt. Simu
Altınparmaan lmeklerini gelrdilr almaa dolay klerdn.

Sandi hem Girgina giderlr bakmaa, nic usta yapr l-
mek.

lmei Simu sol kolunnan evirer tekerl, saa kolun-
nan doorudr mur topunu, onun ellerind diiştirrdi for-
masını. Ki yapışmasın eli mura, lmei yıslardı elini
suda. Onun yanında vardı bir kap, dolu suyulan.

Simu lmei verer Sandiy hem Girginaya birr para
kırmızı mur da deer:

– Hadi, uşaklar, yapın, bakalım, birr lmeik.

Sandi deer:

– Bän yapacam!

Girgina cuvap eder:

– Bän da yapacam!

Simu usta deer:

– Kim taa islää yapacek, tekerlää çevirecek!

Simu Altınparmak verdi Sandi çocucuaa tutsun çölmecii da kendisi çevirdi tekerlää. Açan Sandi savaşardı yapmaa çölmek kendi ellerinnän, Simu Altınparmak annadardı uşaklara, nicä läözüm dooru çalışmaa, yaparkan çölmek. O annadardı:

– Tä çölmään başı, ensesi, omuzu, güüdesi, temeli...

Girgina sevineräk bakardı, nicä Sandinin ellerindä bir topcaaz kırmızı çamur döner, yalabıyarak da olêr gözäl bir çölmecik.

Simu Altınparmak dedi:

– Şindi biz koyacez çölmekleri fırına, çölmeklär läözüm kurusunnar.

Sandi hem Girgina yardım edärdilär usta Simu Altınparmaa doldurmaa fırını çii çölmeklärlän.

İki saattan sora usta Simu Altınparmak çıkardı fırından çölmekleri da dizdi onnarı sergendä.

Açan çölmeklär piştilär fırında da suudular, Simu Altınparmak çıkardı dolaptan küçücük kaplarda boyaları, iki taane sürgüç, verdi birisini Sandiyä, öbürünü – Girginaya da dedi:

– Hadi, resimneyin, gözelledin çölmekleri. Bakalım, kim taa islää gözelleyecek çölmekleri.

Sandi dedi:

– Bän resim edecäm kuzu.

Girgina dedi:

– Bän resim edecäm çiçek!

Bundan sora en gözäl çölmeklär sayıldılar Simu Altınparmak ustanın çölmekleri, angılarını boyardılar hem resim edärdilär üstündä çiçek, kuzu, bulut, deniz, tekerlek, beygir hem taa gözäl işlär.

S. Bulgar

➤ *Neçin Simuya sölärdilär Altınparmak?*

➤ *Nedä adamın talantı çıkmıştı?*

➤ *Bulun teksttä da okuyun, nesoy Altınparmak yaparmış çölmää?*

➤ *Ne teklif etmiş çölmekçi Simu uşaklara?*

➤ *Ne annadardı Simu Altınparmak uşaklara, yaparkan çölmek?*

➤ *Nicä lääzım dooru çalışmaa?*

➤ *Oldu mu Sandidä çölmek? E Girginada?*

➤ *Ne lääzımdı yapmaa, çölmeklär kurusunnar deyni?*

➤ *Ne resimnedilär uşaklar gözelletmäk için çölmekleri?*

➤ *Okuyun bitki abzañtan, kimin çölmekleri çıktılar en gözäl?*

➤ *Yazın annatma – yazdırma insanın işlemesinä görä.*

281. **Evdeki iş.** Şiiri okuyun.

Ananın incä zanaatı

Dikmäk – diil kolay ustalık,
Seçmişti onu anacım,
Diimişti eli Allahın
İşä hayırlı anamın.

Dikärdi gercik fistannar
İhlam aydınını saadında,
Gözäl olsunnar kadinnar
Evdä hem yortu günündä.

Käämil giimnär, çeşitli,
Terziyka – altın ellär,
Rubalar yaradıldardı,
Sansın paalı şiirlär.

Resimci gibi, bakışı
Ayırdardı dooru benizlär,
İlkyazdan, çiçekli başçadan
Dökülmüş kumaca boyalar.

Kadinnar – жінки

Sonuç – результат

Kumaç – тканина

Süret – образ

Sefa – радість, радісний

Şeremet ellär – спритні руки

Terziyka – майстриня-швачка

Kusursuz – досконало, досконалий

Giimnär – одяг

Resimci – художник

Yaratıcı – Творець

İncä zanaat – мистецтво

Paalı şiirlär – цінні вірші

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Zanaatı kapacan – kismetli olacan.

İplik en incä erdän koparmış.

Datmadıynan pelindän – bal dadını annamazsın.

Gemi – suda üzmeer,

Nändan geçer, düzelder. (ütÜ)

§ 41. LAFIN MORFEMALARI – KÖK HEM AFIKSLÄR

282. Okuyun teksti. Annadın „Pırıldak” oyunu için. Nişanı laflarda bulun kökleri. Onnara birköklü lafları bulun.

Pırıldak

Gagauzlarda eskidän vardı pırıldaklan oynnar. Valkaneş kasabasında yaparmışlar yarışma „Pırıldaa kamçıylan çevirmäk”. Toplanarmış çocuklar, hepsinin elindä birär kamçı. Çocuklar bir küçük alay, ortada bir kişi çevirder pırıldaa. Sora bir çocuk kamçıyı patladacak gibi,

kamçının ucunu sardırêr pırıladaan dingilinä aşağı ucundan da, hızlı çekip, döndürer pırıldaa. Kurallara görä – angı yarışmacı taa çok çevirdecek pırıldaa, o da sayılêr ensemiş.

S. Bulgar

Gagauz dilindä laflar bölüner iki paya: kök hem afiks. Türk dillerindä afikslär biri-biri ardı sora eklenilerlär lafa (kokä). Ön afiksleri (prefikslär) türk dillerindä hem gagauzçada yoktur.

Kök – lafın öz morfeması hem diişilmöz payı. Kök var nicä yalnız bir laf olsun. **Örnek:** *ev, aul, baş, taş, kış, al, git, gez, er, gök, su, dur, kaç.*

Gagauz dilindä var nicä olsun birkısımnı, ikikısımnı ya üçkısımnı köklär. **Örnek:** *a-yak, doo-ru, bu-lut, yıl-dız, e-di, se-kiz, kır-mı-zı, ba-la-ban.*

Afiks – lafın yardımcı payı, angısı eklener kök. Afikslär diişilerlär. Onnarın taa çoyuna urgu düşer.

Örnek: *kız-lar, kız-ın, kız-a, kız-ı, kız-da, kız-dan; ver-mää, ver-er, ver-di, ver-ecek, ver-miş* hem başka. Burada laf paylarına *-lar, -in, -a, -ı, -da, -dan, -mää, -er, -di, -ecek, -miş* afiks deniler.

Birköklü -o laflar, angıların kökü birdir (senselä laflar). **Örnek:** *iş, iş-le-mää, iş-çi; yaz, yaz-ı, yaz-ıcı, yaz-dır-maa.* Bu laflar senselä, onnarın kökleri *iş-, yaz-*.

Gagauz dilindä lafın temeli var nicä olsun afiksiz, ozaman o denk olêr köklän. **Örnek:** *dün, ev, geç, sus, otur, al, bak, süt, çek.*

Temel var nicä olsun afiksli. Bir lafta olur olsun birkaç afiks, ama lafların temelinä girer sade laf kuran afikslär. **Örnek:** *yolcu-lar, bekçi-yä, kiyatçık-lan.*

Morfema – lafin payı, parçası.

283. Laflarda bulunuz afiksleri da ayırın onnarı köklerden bir çizgiylän, lafları yazın.

Aaçlar, insannık, oturdu, geldi, otladı, üstündä, başlêêr, başta, başsız, şkolada, baalar, kıra, deredä, sayêr, çözdür-müştü, getirdi, annamaa, lüzgerdän.

284. Lafları yazınız, noktaların erinä uyar afiksleri koyunuz.

Üüren..., oku..., yaz..., kiyat..., tefter..., şirit..., iş..., köpük..., baş..., çekerdek..., seslä..., ger..., gör..., kalk..., annat... .

285. Cümleleri yazınız, noktaların erinä uyar afiksleri koyunuz.

1. Bän yaz... bir şiir, onu okudum bütün dostlar... .
2. Yaz – yıl... bir zamanıdır.
3. Çok gezän, çok iş bil... .
4. Kim çalışkan hem çalışêr, o çok yaş... .

286. İş çiftlerdä. Verili örneklerdä bulunuz kökleri hem afiksleri, onnarı çizgicik aşırı yazınız (taş-tan köprü).

1. Taştan köprü.	8. Avcıların cümbüşleri.
2. Derin derä.	9. Oturdular okumaa.
3. Tarlalarda ekinnär.	10. Almadı almayı.
4. Altın kaşıklar.	11. Geçti sokaktan.
5. Parçadan oyuncaklar.	12. Gözdän geçirdi.
6. Masalın kahramannarı.	13. Kiyadı resimnedi.
7. Petrinin fıkraları.	14. Taştan aullar.

287. Evdeki iş. Aşaadaki söyleyişlerdä noktaların erinä uyar afiksleri koyunuz. Bulunuz onnara birköklü lafları, yazınız.

Kim ne yaparsa, kendisinä yap... .
Kimin arabasına pinärsin, onun türkü... çalar... .
Kedi yokkana ev..., sıçannar horu oynêêr... .
Kalpaan... taa yukarı atlayamayacan.
Herbir tava... kendi kapaa var.
Horudan tutundun, oyna başa... .

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Çizmeçi çizmesiz gezârmiş.

Gecä-gündüz örüyer,
Ne içer, ne iyer. (taaS)

§ 42. LAF DÜZÄN HEM LAF DİİŞTİRÄN AFİKSLÄR

288. I. Okuyun anılmış gagauz yazıcının Dmitri Kara Çobanın yaratmasını. Söläyin tekstin stilini, tipini. Annadın öz fikirini hem temasını. Annadın baş geroyun karakterini, tabeetini.

Otuz ley

Küüdä Karannık – Fakirlerdä yaşardı bir kırkın üstünä yaşta adam Sema Petan. Semenın vardı çok kapulu evleri, büyük damnarı, iki demirli puluklar, sekiz çift öküzü, bir hergelä beygiri, çok kuşu. Onun baaları hem ekinnikleri kaplardılar küüyün merasının taa zeedesini. O her yıl satardı çok ekin, şarap, piinir, yımırta da hep toplardı para. Kendisi sa o herkerä benizsizdi, sırtında taşıyardı bir hurda anteri. Anılmış sıkı adamdı.

Sema Petannan bir sokakta yasardı bir oftikalı, yalnız karı, angısında hiç biseycik yoktu, da o toplardı sokaktan herbir çırpıcı. Da te bu karıya Sema dört yıl geeri verdiydi ödünç otuz ley. Zor inanmaa da, nesoy gıcırtıylan üreendä verdiydi o parayı.

– Ama bak da getir! – sımarladı Sema karıya. – Otuz ley – diil şaka. Ačan binnää etişmeer otuz ley, ona demeerlär binnik.

D. Kara Çobana görä

- II. Lafların ekinnikleri, puluklar, merasının bulun köklerini nem afikslerini. Okuyun kuralı da hazırlanın vermää cuvap, nesoy afikslär bu laflarda.

1. Laf düzän afikslär sayılêrlar leksika maanalı. Onnar düzerlär eni lafları. **Örnek:** *daa – daa-lık, odun – odun-nuk; ot – ot-luk; tuz – tuz-luk.* Bu örneklerdä afikslär *-lık, -nuk, -luk* eni lafları kurêrlar.

2. Laf diiştirän afikslär sayılêrlar gramatika maanalı. Onnar dü-

zerlär lafların gramatika formalarını (sayısını, halını, zamanını hem başka). **Örnek:** taş – taş-ın, taş-tan, taş-lar; göz – göz-ün, göz-dän, göz-lär; kol – kol-um, kolum-da, kol-lar.

Bu lafların afiksleri düzerlär onnarın türlü gramatika formalarını. Lafın gramatika formasını diiştirän afikslerä laf diiştirici deniler. Laflar diiştiriler, ki onnar cümledä biri-birinä gramatikayca uygun baalaşinnar da annaşılı söz düzsünnär. **Örnek:** Tarlayı işlemää lää-zım. Tarlanın içi başaklan dolu. Biz tarlaya gideriz. Tarladan biz imeelik kazanêriz.

Bu cümlelerdä laf **tarla** diişildi, onun başka morfemaları gösterildi hal afikslerinnän (-yı, -nın, -ya, -dan).

289. Şiiri demekli okuyun. Laflarda bulun afiksleri. Söläyin, onnar laf düzän osa laf diiştirän afiksleri?

Resim

Bak! Göklär devirilmiş Yalpuğun arkasına,
Çalkalanması suyun donmuş diveç resimdä,
Buruşukları lüzgär doorudêr dostçasına:
Ya köpücää dalgada, ya saçları sazında.

Halk içindän resimci – soyları buradakı,
Püskülünnän ustalı katêr türlü renkleri,
Braz dandan, braz altından, azıcık – aradakı,
Bal benizdä kumnarı, sedeftän – öteleri...

Renklär – кольори

Dandan – від зорі

Halk içindän resimci – художник з народу

290. **Yaratma işi.** Düşünün da yaradın annatma „Benim sevgili Yalpuğ gölüm on yıldan sora“.

291. Lafların arasından laf düzän afiksleri ayırın da onnarı bir tarafa yazın. Afiksleri köklerden bir çizgiciklän ayırın.

İştä, şkolada, bozuk, bendä, doldur, demirdän, demirci, kuşcaaz, kuşu, kuşku, evci, evä, taşlar, taşçı, taşlık, adamnar, adamnik.

292. Aşaadaki köklere laf düzän afiksleri ekläyin, lafları yazın:

Yol – yolcu, odun, kat, kiyat, duvar, baa, say, kürk, baş, ya-amur, süt, su, tuz.

293. Cümleleri ana tarafı için yaradın hem yazın, laf diiştirän afiksli lafları kullanın, afikslerin altını çizin.

1. Bizim bir ana tarafımız var.
2. Ana tarafımızın tabiat resimleri diri benizli.

NİCÄ LÄÄZİM LAFIN MORFEMALARINI GÖSTERMÄÄ

Schema

1. Lafın kökü
2. Lafın temeli
3. Lafın afiksi

294. Laflara ekläyin laf düzän morfemaları, morfemaları gösterin.

Masal – masalcı, peet – ... , türkü – ... , yol – ... , odun – ... , kiyat – ... , baa –

295. Cümleleri yazın, herbir lafın morfema strukturasını gösterin, yukarkı shemayı kullanarak.

Bizim ana tarafımız – Bucak. Burayı gagauzlar erleşmişlär çoktan. Bucak kırlarında büük ekin bereketleri olêr. Ana tarafım gözäl.

296. Teksti tefterlerä geçirin. Noktaların erinä laf diiştirän afiksleri koyun.

Kış gel... . Şkola... başça... kaarlan örtülü. Güzün orada biz paktêêrız, kaz... . Şindi başça... fidannarın yaprak... yok. Onnarın dal... kaarlı. İlkyaz geldiynän, biz genä başça... işleyecek. Bu vakıt aaçlar çiçek... açêr... . Dalcaaz... düşmeer koparmaa. Aaçlar... köklerine lääzım sucaaz dökmeä.

297. Köklerä hem temellerä laf diiştirän afikslerini koyun da yazın onnarlan cümleleri.

1. Bän beş... klas... üürener... . 2. Biz... klas... var çok üürenici. 3. Vani... boba... geldi şkola... . 4. Bän yaz... tafta... beş cümlä, yannış... yapmadım. 5. Bizim başça... büüyer çok tür-lü çiçek... .

298. İş çiftlerdä. Bulunuz hem yazınız çok afiksli lafları, düzünüz onnarlan beşär cümlä.

Örnek: *Boy-lar-ın-a.*

Satıcı dizmişti merdivenleri boylarına görä.

299. Aşaadaki cümleleri yazın, lafların afikslerini bulun da ayırın onnarı köklerden bir çizgiciklän.

1. Olanın içersi aaç taftaylan döşeliydi. 2. Kaazlar baarışla-
rınnan uşakları erken uyandırdılar. 3. Gün aşırı eni haberlär
Kievdän gelärdi. 4. İlk kaardan sora yollar oldular pek kay-
gınç. 5. Gün urmuştu pençerenin şişesinä (sırçasına).

300. Evdeki iş. Aşaadaki lafların morfema strukturasını
gösterin yukarkı shemaya görä.

Otlarda, piliçlerin, samannık, dalcaazlarında, yazmaa,
bakmıştılar, alaceydı, sesleer, oturmuştu, gidip, almıştı,
kumnuklarda.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Dokuz popaz lokması

Geeridän da sokması. (*rebib amlöD*)

Baalêersın-gezer, çözersın-durêr. (*kıraÇ*)

Var üç öküzüm:

Biri iyir doymaz,

Biri gidär – gelmäz,

Biri yatır – kalkmaz. (*nütüt ,nırıF*)

Altı kardaş yatır, ikisi

da ayakça durur. (*nevidreM*)

§ 43. LAF KURULUŞU

301. Şiiri demekli okuyun. Lafları geçirin laflıklarınıza. Nişanı
lafları yazın tefterlerä. Angı laflardan onnar kurulu?

Yalpak vatanım

Eh, canım benim, *daymalı yolcu*,

Hep uçêrsın sän havada-bulutta,

Resimci-güneşin püsküllü ucu,

Boyası pembä – *tüülü* kavakta.

Kismetliydim bän Yalpi boyunda,

Neredä kaldı geçmişin izi?

Nallanmış beygir – *gök kuşacında*,

Yıllarmız gibi, durgunmaz gezi.

Kurçu kırları – üzüm tenesi,

Baa yapracında – filiz şırası,

Kudretli aaçlar – **raatlık** avası,
Halk türkülerin sesli avazı.

Neredä kaldı **çöşmeli** koraf?
Suların senin – sızıntılar pak...
Ne aalêersın sän, turnalı taraf?
Canımaysın sän – bir gülüş yalpak.

V. Hacıoglo

Filiz – паросток

Püskül – пензлик

Kudretli – кучерявий

Üzüm tenesi – виноградинка

Nallanmış beygir – підкований кінь

Halk türküleri – народні пісні

Raatlık avası – спокійна мелодія

Sesli avaz – дзвінке відлуння

Çöşmeli koraf – джерельний візерунок

Sızıntılar pak – чисті джерела

Turnalı taraf – журавлиний край

Gagauz dilindä laflar kurulêrlar laf düzän afikslerin yardımınan yada lafları katlamak esabınnan.

Örnek: *balık* – *balık-çı*, *hayvan* – *hayvan-cı*, *yazı* – *yazı-cı*, *kay* – *kay-ık*, *kızkardeş* – (*kız+kardaş*); *karagöz* – (*kara+göz*); *lafetmää* – (*laf+etmää*).

Lafın kuruluşça analizi

1. Temelleri, kökleri hem afiksleri bulmaa, temeldän laf düzücü afiksini çizgicik aşırı dooru ayırmaa: *saalık*– *saa-lık*; *dostluk* – *dost-luk*.
2. Bulmaa birköklü lafları: *çalgıcı*, *çalmaa*, *çalar*.
3. Bulmaa lafların kökünü: *saa*, *dost*, *çal*.
4. Bulmaa laf diiştirän afiksleri: *-maa*, *-ar*, *-cı*.
5. Sölemää lafın leksika maanasını: *çalgıcı* – *te o, kim biler çalmaa*.
6. Katlı laftan sadä laflara dooru bölmää: *ilkyaz* – (*ilk+yaz*), *kırkayak* – (*kırk+ayak*), *metetmää* – (*met+etmää*).

302. Temel laflardan eni lafları düzünüz.

Baa, demir, iş, şkola, üüren, çizi, pak, eşil, soy, taş, saat, saman, ot, ürek, genç, göz, kasaba, küü, ev, tuz, yol.

303. Lafları yazın, annadın, angı laflardan onnar düzülü:

İlkyaz, karakuş, körsinek, ayakkabı, göktaş, çayotu, açık-göz, kırkayak, delikanni, günbatısı, butürlü, birkaç, bir-kimsey, herbiri, herkez, afetmää, zapetmää, siiretmää, razgelmää, yazabilmää, tutabilmää, alabilmää, pazertesi, cü-mertesi.

- **304. Yaratma işi.** Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä. Üç lafa yapın kuruluşça analizini.

Яка стежка найкраща

Засперечалися дітки, яка стежка найкраща.

- До крамнички, бо там є цукерки.
- Ні, до школи, бо там є дітки.
- Ні, до річки, бо там можна скупатися.
- Ні, в садок, бо там є груші, яблука.
- Ні, в поле, бо там просторо...

Аж тут приспіла мама.

Дітки й питають, яка стежка найкраща?

- Додому, дітки. До рідної хати.

(Дмитро Чередниченко)

- **305. Laflara analiz yapın, onların kuruluşuna görä, shemayı kullanarak.**

Günduusu, daalık, düüncü, üçkatlı, yakalık, üülennik, yolca, ayakça, dörtköşeli, yaşamak, kurtulmak, birtakım, kaynana, kaynata, kardaşlık, alıvermää, kayıkçı.

Kayık – човен.

- **306. Evdeki iş.** Lafları, angılarında laf düzän hem laf diiştirän afiksleri var, iki bölümä pay ediniz.

Onnuk, başlık, çalgıcı, demirdän, kilimnär, adamnık, lüzgerlär, güneşli, almayı, armuttan, çölmekçi, kazına, kazmak, kazmada, küllük, oturdu, kalktı, sustu, işän, yaamurluk, auldan, pınara, tokatçık, beygiri, topladı, gösterdi, gözelmä.

HALKIN AARIFLİK DÜNNESİ

Edi delikli susak

Onu bilmeyän ahmak. (*afaK*)

Kız-gelin gitti çiydemä,

Sän taa bıradamıysın? (*raaK*)

§ 44. AFİKSLERİN DOORU YAZILMASI

307. I. Okuyun. Angi eski adetlär için söz gider annatmada?
II. Yazınız onar adlık, nişannık hem işlik teksttän, gösterin kökleri hem afiksleri. III. iş çiftlerdä. Hazırlayın dialog annatmanın içindeliinä görä.

Hederlez sallangacı

Açan geldi Hederlez yortusu, Mälçu dädu çardı Sandi çocuaa hem Girgina kızçaazı da dedi:

– Büün Hederlez, Ay Görgi yortusu. Gelin, unukalarım, yapacam sizä sallangaç.

Mälçu dädu erleştirdi iki aaçın çatal dalların arasında bir direk, sora baaladı ona sallangacın çatılarını.

– Hadi, Sandi, Girgina, oturun sallangaca!

Sevineräk, uşaklar çekertilär sallanmaa.

Açan uşaklar sallandılar doyunca, Mälçu dädu dedi:

– Sabaa sabaalen koyunnarı uracez sürüyä, verecez koyunnarı çobana, otlatsın onnarı. O da verecek bizä süt hem piinir.

Ertesi günü Sandicik hem Girgina giidilär pak rubalarını, Sandi çocucak sorêr:

– Dädu, neçin büün läüzım koyunnarı çobana vermää? Mälçu dädu annadêr:

– Ölä dedelerdän kalmış adet, ani Hederlez günü, Ay Görgi günü, koyunnar läüzım çıksınnar küüdän.

Mälçu dädu açtı ahırın tokatçını da koyunnar hem kuzucuklar kaçarak çıktılar sokaa. Küüyün herbir sokaandan, nicä derecik, akardılar koyun sürücükleri. İlerdä atlayarak, süseräk biri-birini, kaçardılar kuzucuklar. Yavaş-yavaş onnar etiştirilär küüyün kenarına da verdilär koyunnarı çobana.

Açan Mälçu dädu hem uşaklar döndülär evä, dädu çekti kantarda Sandiyi, sora da Girginayı.

– Osoy adet bizdä, läüzım bakalım, kaç kila zeedelendiniz. Nekadar büüdünüz!

Sora Mälçu dädu çardı Nasti babuyu, angısı çıktı kapu önünä da çeketti dolanmaa aulda, alıp aucuna darı tenesi da daadarak onnarı erä.

– Ko alsın cadı kendi manasını sade ozaman, nezaman toplayacak bitki teneyä kadar darıyı!

Sandi sordu dädusuna:

– Dädu, ne o mana?

Mälçu dädu annattı:

– „Mana” o topraan özü, südün özü, o en paalı iş dünnedä.

Mälçu dädu verdi Sandiyä hem Girginaya para, da uşaklar gittilər almaa kendilerinä bomboni hem taa başka tatlılık.

Bu vakıt sa küüdä herbir evdä kesärdilər seçilmiş kuzuları. Hederlez yortunun birinci sıralı adeti – „kurban” kesmää.

(S. Bulgar)

Afikslerin dooru yazılması baalı ses garmoniyasına: *ana-lar, tepe-lär, kuzu-yu, sürü-yü, adam-ı, sincir-i, tuz-u, köprü-dä* hem başka. Bu örneklerdä görünür, ani afikslerin vokalları kökün vokallarına görə olêrlar kalın yada incä. Köktä kalın vokallar varsa, afikstä da kalın vokallar olacek. Kокtä incä vokal varsa, afikstä da incä vokal olacek. Bundan başka, afikslerin vokalları sıralanêrlar kökün bitki vokallına görə. **Örnek:** *boba-lar, ev-lär; adam-nar, aul-da, gün-när, ev-dä, toprak-lan, beş-län, al-êr, ver-er.*

308. Lafları yazınız, noktalar erinä -lar yada -lär afikslerini koyun.

Demir..., tırtıl..., daa..., ayak..., deniz..., saat..., tefter..., tene..., orak..., aaç..., elek..., söz..., fabrika..., gazeta..., traktor..., ürek..., direk..., aul..., kiyat..., çiçek..., enser..., duvar..., çocuk... .

309. Hep o yukarda lafları yazınız enidän da koyun onnara soruş „neyin?”, kullanarak -in, -yın, -ın, -un, -ün, -an, -än afikslerini.

Örnek: *demir-in, tırtıl-ın, daa-yın, aya-an* hem başka.

310. Evdeki iş. Lafları kimä? hem neyä? soruşlara görə diiştirin, uyan afiksleri ekläyin.

Darı, iinä, işçi, kişi, sancı, kamçı, aşçı, kaşık, lüzgär, kuytu, sıcak, çocuk, kızak, bekçi, üüredici, iz, raatlık, insan, köprü, kompyuterci, annadıcı, çorbacı, satıcı, kiyatçı.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Gidersin, gidersin –

İzlerin diil belli,

Kesersin, kesersin,

Kan çıkmêr. (*kemke, uS*)

Allah yapar yapısını,

Demir açar kapusunu. (*zurpaK*)

§ 45. SESLİ HEM SESSİZ KONSONNARLAN BAŞLANAN AFİKSLERİN DOORU YAZILMASI

311. Şiiri demekli okuyun. Angı çiçeklerin açması hederlez ayın gelmesini haberleer? Nişannı lafı yazın. Gösterin lafın kökünü hem afiksini. Sesli yada sessiz konsonnan biter lafın kökü? E afiksi? Kuralı okuyun.

Açan hederlez Topraa geler...

Güneşçik benzeer portokala,
Turuncu-altınnan birleşmiş,
Gök sofrasında şiladarak,
Kär ortasında o erleşmiş.

Şırası taşêr maavı bezä,
Sevinçli koraflan donadıp,
Serpider damnaları erä,
Hepsinä birazıcık daadıp.

Nekadar datlı damnacıklar,
Ergivan doyamêêr, hep içer,
Da birdän-birä tomrucaklar,
Fırladıp çiçekleri, patlêêr.

Ah, bu ergivan benizleri!..
Hepsicii artık islää annêêr,
Ani uzadıp ellerini,
Hederlez ayı Topraa geler.

(Valentina Hacıoglo)

Portokal – апельсин
Koraflar - візерунки

Turuncu – помаранчевий

Konson garmoniyasına görä, afikslär var ikişär variantlı: a) sesli konsonnan başlanan afikslär, ä) sessiz (tutnuk) konsonnan başlanan afikslär.

a) Lafın kökü vokallan yada sesli konsonnan bitärsä, afiks sesli konsonnan başlanêr. **Örnek:** boba-da, kedi-dä, köprü-dä, adam-da, kır-da, göz-dä, av-cı, ev-ci hem başka.

ä) Lafın kökü sessiz konsonnan bitärsä, afiks sessiz konsonnan başlanêr. **Örnek:** kuş-ta, erik-tä, dip-tä, şkof-ta, iş-çi, rus-ça, kürk-çü hem başka.

Ama var razgeliş kuraldan dıŖarı: kökün sonunda varsa sesli z konson, onun ardına yazılêr sessiz konsonnu afikslêr **-ça, -çu** hem başka: *kız-çaaz, göz-çü, tuz-çu, gagauz-ça*.

312. Laflara -da, -ta, -dä, -tä afiksleri ekläyin.

Başçalar- , masa- , ses-, dolap- , dam- , gün- , küü- , klas- , kapu- , dal- , tel- , kirpi- , buz- , biz- , siz- , karannık- , elek- , taş- , dip- , diş- , kuru- , laf- , sundurma- , eşillik- , salkımnık- .

313. Laflara -ca, -ça, -cä, -çä, -cı, -çı, -ci, -çi, -cu, -çu, -cü, -çü afikslerini koyup, yazınız.

Roman- , kadın- , demir- , türk- , izmet- , saat- , odun- , türkmen- , dermen- , yaban- , karpuz- , kürk- , yol- , süt- , ekmek- , karpuz- .

314. Cuvap verin laflara soruŖların yardımınnan.

Kimä? Neyä?

Çiçek, ördek, ekmek, çölmek, araba, tarak, çotuk, köprü.

İneklêr, ördeklêr, ekmeklêr, çölmeklêr, arabalar, taraklar, çotuklar, köprülêr.

315. AŖadaki lafları tefterlerinizä yazınız, noktaların erinä -er, -êr afiksleri koyunuz. Afikslerin önündä y-tu dooru yazınız:

Al... , ver... , tut... , git... , gül... , aç... , koy... , del... , taşı... , koru... , kaç... , gii... , duu... , say... , solu... , iç... , i... , yarıŖ... , geç... , otur... .

316. Yazın yaratma-miniatüra „Nesoy geçer bizim küüdä Hederlez (Ay-Yorgi) yortusu. Yaratmada kullanın lafları laflıktan.

317. Evdeki iş. Afikslerä uyar kökleri bulun, lafları yazınız: -dı, -di, -du, -dü, -lık, -lik, -luk, -lük, -acek, -ecek, -êr, -er. Morfemaları belli edin.

HALKIN AARIFLIK DÜNNESİ

Er altında kum kaynar. (*acmıraK*)

Kat-kat döşek,

Onu bilmeyän eşek. (*anaaL*)

§ 46. AFİKSLERDÄ L KONSONUN N KONSONUNA GEÇMESİ

318. Okuyun Bibliya istoriyasını. Annadın içindeliini. Neçin daaldı Vavilon külesi? Nişanni laflarda angı afikslär var? Kuralı okuyun.

Vavilon külesi

Noyun varmış çok evladı, da dünneyn hepsi halkları çekilerlär potoptan sora onnardan. Ama üzä çıktı, ani potoptan sora insannar taa ii olmamışlar.

O vakıt bütün erdä varmış bir dil, da hepsi lafedärmiş onda. Bir kerä insannar toplanmışlar bilä da demişlär biri-birinä: „Kuralım kendimizä bir kasaba hem bir kulä taa gökä kadar üüsek da bununnan anılalım, aniki daalmayalım erdä izsiz”. Da indi Saabi bakmaa o kasabaya hem kuleyä, angılarını düzmüşlär insannar, da demiş: „Hepsi onnar bir halktır, hem hepsinin dili birdir, onnar yaparlar neetlerinä koyduklarını. İnelim dä karıştıralım onnarın dilini, aniki onnar annayamasınnar biri-birini”.

Saabi daatmış insannarı bütün erdä, da onnar ölä dä düzämemişlär bitkiyädän kendi kasabasını.

Oluş 11:1- 9

Lafın kökü bitärsä **m** yada **n** konsonunnan, ozaman afikslerdä: *-lar, -lär, -lı, -li, -lu, -lü, -lık, -lik, -luk, -lük* **m** konsonu **n** konsonuna geçer. **Örnek:** *adam – adamnar (diil adamlar), suan – suanni (diil suanlı), üzüm – üzümñär (diil üzümlär), kan – kannı (diil kanlı), un – unnu (diil unlu), kurum – kurumnu (diil kurumlu), dam – damnar (diil damlar), gün – günñär (diil günlär), taman – tamanna (diil tamanla).*

319. Aşaadakı *-lar, -nar, -lär, -när* afiksleri ekläyin verili laflara da onnarı tefterlerinizä yazınız:

Aaç – aaçlar, alma – ... , kuş – ... , cam – ... , kır – ... , un – ... , köken – ... , er – ... , altın – ... , üzüm – ... , genç – ... , ihtär – ... , olan – ... , el – ... , kaşık – ... , çan – ... , kilit – ... , keremet – ... , göz – ... , gün – ... , kol – ... , tavşam – ... , ördek – ... , keçi – ... , koyun – ... , erik – ... , aul – ... , başça – ... , dan – ... , resim –

320. **Evdeki iş.** Aşaadakı laflara *-lık, -lik, -luk, -lük, -nık, -nik, -nuk, -nük* afikslerini ekläyin da tefterlerinizä yazın.

Var- , buz- , bin- , kısım- , üç- , iki- , on- , dokuz- , don- , üzüm- , bez- , ay- , yudum- , adam- , kül- , tiken- , düün- , adam- , kuan- , kum- , tütün- , seren- .

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Er altında bir yaalı kayış. (*nalıY*)

Er altında kara bakır. (*purT*)

§ 47. ALINMA LAFLARIN AFİKSLERİ

321. **İŞ GRUPALARDA.** 1. Okuyun teksti. Koyun onun adını. 2. Düşününüz da koyunuz tekstä soruşları. 3. Hazırlayınız soruşlara cuvapları. Kullanın, teksttän kaarä, resimneri da. 4. Nişannı lafları yazınız. Nasıl düşünersiniz, bu laflar gagauz lafları mı? Neçin? Angı dildän onnar geldi gagauz dilinä? 5. Sizä görä, bu laflar haliz rus lafları mı osa alınma mı? Bakınız „Alınma laflar sözlüündä“, angı dillerdän onnar gelmişlär. 6. Okuyunuz kuralı. Angı başka dillerdän gelmişlär laflar gagauz dilinä?

Var mı nasıl insan geçsin şindiki zamandan geçmiş vakıtlara? „Yok nasıl!“– kısa bir cuvap. Yok nasıl, çünkü yok dününedä ölä bir „zaman arabası“, angısı yapabilir yolculuu evelki günnerä. Ama kasabaların, küülerin çoyunda var ölä bir er, düştüynän angısına, siz duyêrsınız kendinizi bölä „yolculukta geçmişlerä“. O erin var adı – „muzey“.

Bolgrad kasabasında da var Devlet istoriya hem etnografiya muzeyi, angısına deerlär „Besarabiyanın sedefi“. Burada toplu dört buçuk bindän yukarı eksponat, angıları baalı bu topraan istoriyasınnan.

Muzeyin ilk zalında var nasıl tanışmaa büük arheologiya kolektiyasınnan. Onun içindä en meraklı eksponat - evelki filin (mamontun) kemikleri. İkinci zalda annadılêr Bolgrad kasaba-

nın istoriyası hem ilerlemesi. İ. N. İnzov, general-gubernator, anılmış bulgarların hem gagauzların „popeçiteli” hem başka adlar, baalı kasabanın çoktankı istoriya sayfalarinnan. Üçünçü zalda toplu türlü etnografiya eksponatları, angıları gösterlerlär halkların, ani yaşêêrlar Besarabiyada, yaşamasını evelki vakıtlarda. Bu halklar becermişlär korumaa kendi adetlerini, dilini, inanını, zanaatlarını, kulturasını. Altından dizili sedef, boncuk, kayış, kuşak hem taa başka karı hem adam millet rubaları, iş avadannıkları, kilimnär, fotolar hem başka işlär donaklêêrlar bu içersini. Bitki zal annadêr tarafın büünkü yaşamasını, angısı birkaç vakıttan sora olacek istoriya.

Biter ekspozitiya zamandaş resimcinin A. İ. Popovanın yaratmalarinnan. Resimnerdä – paalı Bolgradta yaşayannara süretlär. Örnek gibi, o evlär, angıları artık yok, onnarın arhitekturası.

Buyurun, gelin ekskursiyaya evelki günnerä, angılarına kimsey dönämöz... Angıları ama var muzeydä hem insanın akılında.

İnsanın akılı – людська пам’ять

Gagauz dilindä başka dillerdän alınma lafların kökleri yada temelleri başka-başka olmaz, ama diişilmektä yada düzülmektä onnar gagauz afikslerini kabul ederlär. Bu afiksleri var nicä görmää haliz bulgar, rus, moldovan hem internaşional laflarında:

- a) bulgar hem rus laflarında: *dädu-nun, batü-ya, çiçu-dan, tali-ga-nın, toloka-dan*;
- ä) moldovan laflarında: *mamaliga-ya, slanina-dan, plaçinta-cı*;
- b) internaşional laflarında: *republika-nın, klas-ta, progres-in, istori-ya-da, ekonomika-dan, sayt-tan* hem başka.

Alınma lafların afiksleri vokal garmoniyasına görä eklenerlär, uydurarak kendilerini kökün yada temelin bitki kısmın vokalına.

Örnek: *ilaç-çı, läázım-nı, ateş-tä, gramatika-da, personaj-lar, karanfillär, insan-dan, mali-nin, dädu-nun, çiçu-dan.*

322. Cümleleri okuyun, ayırın iki grupa laf:

1. Lafları – dünnä paylarının hem kontinentlerin adlarını.
2. Kalan alınma lafları. Onnarlan düzün kendi cümlelerinizi, yazın. Afiksleri belli edin.

1. Evropada yaşêêr 700 milion insan. Evelki urum dilindän

Evropanın adın maanası – „genişgözlü”. Bu dünnä payının en küçük devleti – Vatikan. Orada yaşêêr 836 insan. (2012) 2. Aziya – dünneyn en büyük payı, angısı Evropaylan birerdä düzer Evraziyayı. Yaşayannarı – 4,2 miliard insan. 3. Afrikanın en poyraz noktası – mıs Blanko, en üülen noktası – mıs İgolniy. Bu iki noktanın aralı – 8 000 kilometra. 4. Avstraliyanın merkez kasabası – Kanbera, en büyük kasabaları – Sidney hem Melburn. 5. Antarktida – dünneyn en suuk kontinenti, onun yaz vakıdın en sıcak günneri başlêêrlar gücük (fevral) ayında. En aşadaki temperaturası – minus 89,2 gradus. Antarktidada yok devlet, ama var kendi telefon kodu – +682,6. 6. Dünneyn en uzun deresi Amazonka akêr Üülen Amerikanın teritoriyasında, onun uzunnuu – 7 000 kilometra.

323. Alınma lafların afikslerini bulun, onnarı çizgicik aşırısı yazın, annadın afikslerin dooru yazılmasını.

Miliondan, miligramı, adetlär, profesorlar, aalemdän, Vatanım, zaametın, arheologu, kaledän, laaplar, kurbanar, maalelär, haberlär, memleketin, milletlär, serbesttir, adamdır, tütüdän, bakamın, bulünun, uçudan, unukamın, kiratanın, ayazmayı, klisedä, yortuya, vaatizlik, keremettän, panayıra, suvatular, metralar, kuhnedän, ayozlar, anatarlar, paraliyadan, orkestralar, teatruya, kumidä.

324. Cümleleri yazın, onnarda alınma lafların altlarını çizim, afikslerin dooru yazılması için annadın.

1. Şkolacının gün rejimi läüzüm olsun sıralı. 2. Kufnedä masa üstündä şen durardı biyaz sepet, içindä da vardı alma, limon, banan, armut, mandarin hem bir büyük ananas. 3. İlk yaz kanikullarında biz klasımızlan gittik ekskursiyaya Kurçuda bulunan Gagauz kultura merkezinä. 4. Bibliotekanın en meraklı kiyatlarından stend yortu için yapıldı. 5. Bän dä-dumnan manimi her zaman dolaşêrim.

325. İş çiftlerdä. Sözleşiniz biri-birinizlän! Düzün dialog temaya görä "En sevgili sport oyunu (çeşidi)".

Laflık: sport çeşidi, güreş, kaçmak, voleybol, futbol, basketbol, atlamak, ensemää, yarışmak, sınaşmaa, yorulmaa, dayanmaa, kaavileşmä.

 326. Evdeki iş. Aşağıdaki alınma laflara soruşları „näända?“, „nedä?“, „kimdä?“ koyup, afikslerini dooru yazın.

Örnek: *lelü – lelü-da.*

Kaku, batü, mamu, tätü, draginku, unuka, adet, lelü, babu, muzıka, Allaa, asker, kurban, esap, haber, dünnä, zaa-met, aylä, devlet, klisä, oruç, sayfa.

HALKIN AARİFLİK DÜNNESİ

Çiçektän çiçää geçer,
Bizä tatlı bal verer. (*ırA*).

§ 48. SADÄ HEM KATLI LAFLAR

 327. Okuyun şiiri. Nesoy diişer tabiat, açan yaz yaklaşêr? Angı laflardan düzülü laf *ilkyaz*?

İlkyazdan kaldı pek azıcık...

İlkyazdan kaldı pek azıcık –
Çölmek dibindä birkaç damna,
Düşecek onnar yavaşıcık
Hederlez ayın otlarına.

Diiyecek yalpak güneş erä,
Özlemiş bu sıcaklı toprak,
Sábaa kesinniklän dünneyä
Kırmızıca yaz fırlayacék.

Süünecek laalä mumcaazları,
Onnarı eni ilkyaz bekleer,
Ergivan süünän koorcaazları
Gümüşlü külü erä serper.

Hederlez, omuzlarını kısıp,
Ömürü kolayca kableder,
Ay gecesinä adımnaıyp,
Sade paraliyayı sallêr...

V. Bujilova

Kesinniklän – обов'язково

Ergivan – бузок

Laalä mumcaazları – свічки тюльпанів

Gümüşlü kül – сріблястий попіл

Sadä laflar kurulu bir koktän.

Gagauz dilindä sadä laflar iki türlü var:

1. **Afiksiz** (sadä köktän) laflar: *süt, su, taş, kış, bir, on, saa, soy, dat*;
2. **Afiksli** (yada düzülü) laflar: *lafçı, gülüş, bakış, görüş, taşlık*.

Katlı laflar türlü-türlü düzüler. Onnar var nicä kurulsun:

1. İki birleşik yazılan laftan: *tepägöz, kırkayak, avtobaza, üçtonnuk, çıkabilmää; açıkgöz*.

2. İki ayırı laftan: *kayıl olmaa, esap almaa, mayıl olmaa, hatır güt-mää, izmet etmäa*.

Açan busoy katlı lafların birinci payı birkısımnı, onnar birleşik yazılêrlar: *saletmäa, afetmäa, kaybetmäa, metetmäa*.

3. Antonim laflarından: *ana-boba, alış-veriş, gecä-gündüz, karı-koca, düşä-kalka*. Bu laflar çizgicik aşırı yazılêr.

4. Maanalı hem maanasız laflardan: *ufak-tefek, çürük-mürük, iiri-büürü, dadak-madak*. Bu laflar çizgicik aşırı yazılêr.

5. Birkısımnı yada bütünnä lafı ikileyeräk: *sap-sarı, kıp-kırmızı, bim-biyaz, mos-mor, adım-adım, tenä-tenä, sıra-sıra, uzun-uzun*. Bu laflar da çizgicik aşırı yazılêr.

328. Laflardan sadä hem katlı lafları ayırın, onnarın düzülmesi için hem dooru yazılması için annadın.

Çiçeklik, köprü, başlık, buyıl, dooruluk, beşlik, üzlük, buz-kıran, razgelmää, dur, kaç, nası-nicä, imdat vermää, tür-lütürlü, kat-kat, çaarış-baarış, kendibaşına, dörtköşelik, yazıverdi, sıra, çoban, işlä, alçak, parça-parça, yavaş-yavaş, azar-azar, siiretmää, aul, kol, can, başka-başka, hergün, o saat, dop-dolu, lafetmäk.

329. Lafları dooru yazınız, açarak parantezaları:

Gülä (gülä), gün (döndü), beş (altı), soruş (cuvap), kendi (gelän), küçüü (büü), sapa (saa), el (ayak), çanak (çölmek), zar (zor), üç (köşelik), balaban (balaban), kap (kara), bayır (çayır), kurt (kuş), trak (trak), ufak (tefek), kup (kuru), kız (kardaş), yardım (etmäa), seläm (vermäa), af (etmäa), ses (etmäa), tuta (bilmää), kalkı (vermäa).

330. Afikslerä uyar kökleri bulun, onnarlan eni laflar kurun. Yazın, örnää kullanarak.

Örnek: *laf – laf-çı.*

-çı	-lık	-nık	-lı	-nı
-çi	-lik	-nik	-li	-ni
-çu	-luk	-nuk	-lu	-nu
-çü	-lük	-nük	-lü	-nü

Köklär: süt, izmet, saa, yaamur, göz, iş, domuz, cümbüş hem başka.

331. **Evdeki iş.** Aşağıdaki cümleleri yazın, katlı lafları bulun, onların altlarını çizip, annadın, nicä onnar düzülü.

1. Beşalma küüyü Komrat dolayında bulunêr. 2. Biz Dimitri Karaçobanın annatmalarını pek beeneriz. 3. Bir büyük kazanda bobam su içinä göktaşu hem kireç koydu. Sora, o suyu karıştırtıp, çotuklara serpti. 4. Beşgöz küüyündä hısımnarımız var. 5. Kubey küüyündä yaşayan dostuma kiyat yazdım. 6. Kasa-bada gördük beşkatlı evleri. 7. Kızkardaşım ilkyazın evin yanında çiçek dikti. 8. Kazayak – bir büyük gagauz küüsüydür.

§ 49. AAZDAN ARTİSTİK ANNATMASI NATURA İŞLERİNÄ GÖRA

332. Okuyunuz, koyunuz uygun soruşları aşağıdaki teoriyâ bilgilerinä tekst için.

TEKST İÇİN

 Tekst – o bir cümlä grupası, angısında var maana hem da gramatika baalantıları.

Tekstin var bölä nişannarı:

1. Tekst bir cümledän yok nicä düzülü olsun, o düzüler en az iki yada taa çok cümlelerdän, angıları baalı biri-birinnän onnarın maanalarına hem strukturalarına görä.
2. Tekst – o bir yazılı baalantılı söz.
3. Teksttä gösteriler lafedenın *neeti*, *öz fikiri*, *oluşlar*.
4. Tekstä var nicä koymaa ad, angısı açıklêêr onun *temasını* yada öz fikirini.
5. Dooru kurulmuş tekstin herkerä bütünnüü var – *başlantısı*, *temel payı* hem *bitkisi*.

333. Okuyunuz söz stilleri için materialı. Nesoy söz stilleri var.

SÖZ STİLLERİ

 Sözleşmâk neetinä görä, var iki söz stili: *lafetmâk* stili hem *kiyat* stili.

Lafetmâk stili – o hergünkü lafetmâk insannarın arasında evdä, sokaktara, başka erlerdä.

Kiyat stilin birkaç çeşidi var.

1. **Bilim stili** kullanılır bilim sferasında (*aaştırmalar, öğrenmek kiyatları* h.b.). Bu tekstlerde kullanılır bilim termineri: *klasifikasiya, gramatika, gipotenuza, metafora, konson* h.b.

2. **Ofițial izmet stili** kullanılır ofițial devlet izmetinde (*dokumentlär, instruktiyalar, kanunnar (zakonnar)*).

3. **Publiŕistik stili** kullanılır cümnä, politika sferasında (*gazetalarda, jurnallarda, radio hem televizion kolverimnerindä – haberlär, diskusiyalar, danışmaklar*).

4. **Artistik stili** kullanılır artistik literaturasında. Bu stilde yazılır literatüra yaratmaları türlü janralarda: *roman, uzun annatma, kısa annatma, poema, peet* h.b.

Artistik tekstlerindä avtor türlü dil kolaylıklarınnan okuyucuları duygulandırır, onları düşündürer, milletlik hem patriotik duygularını oluşturur.

334. Okuyunuz teksti. İnanırsınız, ani bu cümlä grupası – tekst.

Güz yaprakların fıŕırtısı

Bir sabaaya karşı kış biyazıtmıştı geniş kırları bizim Bucakta. Ama gün, hep taa ŕen açıp gözlerini, erkenki ŕilaklarınnan toplattı o biyaz bezleri erlerdän. O genä açtı eşil güzlük kilimneri, brakıp kirpiklerindä yalabık su damnacıklarını. Sade aaçların dallarında kalmıştı kimi erlerdä biyaz kaar izleri.

Siiredip gökleri altın yapraklı aaçların aralarından, zor annamaa, ne olür dolaylarda. Ne o fıŕırdür? Lüzgär mi üfleer yaprakları, osa kuşlar mı toplanmışlar annamaa başka erlerä gidecää zaman?

O yapraklar, düşürkän, söleerlär bışey, ayırılarak biri-birindän, saalıcaklaşarak. Ölä da düşür: ayırılarken kendi pa-diŕaalından, läüzüm demää: "Saalıcaklan!"

M. Priŕvinä görä

DAVALAR:

- ***Tekstin temasını hem ideyasını belli ediniz.***
- ***Angı söz stili kullanılmış bu teksttä?***
- ***Bu tekstä bir plan yazınız.***
- ***Ne duygular bu tekst uyandırür?***

GRAMATIKA İŞLERİ:

➤ *Teksttän ayırın o lafları, angıllarında uzun vokal sesleri var, çizin uzun vokal seslerinin altlarını. Dü-zün o laflarlan birär cümlä da tefterlerä yazın.*

➤ *Bucakta, aaçların lafların fonetika analizini yapın.*

➤ *Hazırlayın tekstin annatmasını plana görä.*

PLAN.

1. Kış biyazıttı geniş kırları.
2. Altın yapraklı güz.
3. Yaprakların fişirtısı.
4. „Saalcaklan, yapracıklar!”

Şılak – світло

fişirtı – шушукання, шепіт

bez – паперова домоткана матерія, бавовняна біла тканина, бязь

§ 50. YAZMAK ARTİSTİK ANNATMASINI NATURA İŞLERİNÄ GÖRÄ

335. Okuyun teksti. Bir yaratma-takrir yazın (diil sade tekstä görä, ama kendi bakışınızı da açıklarak). Bu teksttä nesoy söz tipleri kullanılmış? İlkyaz zamanı için kendinizdän da yazınız.

İlkyaz

Mart, april hem may ayları bizdä ilkyazdır. Gün başlêêr ölä yısıtmaa, ani suuklar, kaarlar yımışêêrlar, buzlar çözülerlär. Derelär boşanêrlar. Nekadar taa çok yaklaşêr ilkyaz, okadar gün taa çok çıkêr yukarı gökâ da taa pek yalabıyêr. Günnär uzanêr. Biz hazırlanêrız karşılamaa ilkyaz musaa-firlerini: kırlangaçları, karakuşları, lelekleri, turnaları. Taa sora gelir kuku kuşu da. Onnar dönerlär sıcak erlerdän, bulêrlar kendi bıldırkı yuvalarını, gümelerini, aaçlarını, ev örtülerini, tanıyıp onnarı taa yıraktan, hiç şaşırmayarak. Küüyä dönän gezici kuşlara biz da hazırlêêrız yuva – kafes, haliz karakuşlara.

Açan gelir ilkyaz, sansın bütün yaşamak enidän diriler. Mart ayın ilk günündä biz baalêêrız kollarımıza birär mar-

tacık – kırmızı hem beyaz kıvrışık ipliklerdän. Sora, bu ayın bitkisindä, atêriz onnarı leleklerä kısmet için.

Karakuş (sıırcık) – шпак

Turna – журавель

kafes - клітка

Gezici kuşlar - перелітні птахи

Lelek – лелека

Gümelär – куці

yuva-kafes - шпаківня

TEKSTÄ ANALİZ

Bir tekstä analiz yapmaa deyni, onu okuyup, läüzım sölemää: Onun temasını, öz fikirini, tipini (annatma mı, yazdırma mı, fikirlemä mi).

Eer teksttä varsa üçü da tipleri, ozaman läüzım bulmaa, angı tip baş olêr, angı tip taa çok kullanılmış.

Bulmaa tekstin stilini: lafetmäk mi, bilgilik mi, artistik mi, publişistik mi, ofițial-izmetçilik mi.

Göstremää, eer varsa teksttä, monologu ya dialogu.

Bulmaa tekstin olaylarını, personajlarını, sölemää, uyêr mı tekstin adı onun içindeliinä.

336. Okuyun tekstlerin tipleri için. Neylän onnar ayrılêr biri-birindän?

Annatma teksttä annadılêr işlemnerin hem oluşların sıradan sıraya açıklanması için, onnarın örüyüşü için. İşlemnerin, oluşların ilermesi var nicä etişsin konflikt erinä (dartışmak, düş, uzlaşmak erinä), angısına deniler *kulminaşıya*. Bölä tekstlerdä kullanılêr uygun laflar, demeklär, laf çevirtmeleri, söyleyişlär, *ürük* fikirlär, angıları göstererlär dilinin zenginini.

Yazdırma tekstlerindä annadılêr türlü obyektlerin, tabiatta kartınaların nişannarı için, adamın, personajların patretleri ya karakteristikası için hem oluşların türlü *özellikleri* için. Yazdırma tekstä koyulêr soruş *nicä?*

Fikirlemä teksti taa sık gösterer sebepleri, ne için hem ne üzerä yaratmada, teksttä personajlar türlü-türlü kendilerini kullandılar hem başka. Fikirlemä payları taa sık tekstin bitkisindä bulunêr da işlemin çıkışını yapêr. Fikirlemä tekstä koyulêr soruş *neçin?*

Özelliklär – особливості

§ 51. AAZDAN ARTİSTİK ANNATMASI HAYVANNARA GÖRÄ

338. Aşaadaki teksti „Kirpicik“ okuyun, onu birkaç parçaya bölün maanalarına görä, parçalara ad kurun, sora uydurun sizin planınızı aşağıdaki düzülmüş plannan. Hazırlanın annatmaa aazdan bu teksti.

Kirpicik

Çin sabaalen benim yancaazımda kim sä kıpırdattı açlar-
dan erä düşan yaprakları. Çatırdadı bir kuru dalcaaz. İşidil-
di fişirtı.

Bän bakındım da gördüm, ani iki adım aşırı bendän kaçar-
dı küçüräk, boz bir kirpi. Onun iinelerindä vardı birkaç eşil
tombarlak almıcık.

Kirpi girdi büyük otlar altına da çokça vakıt orada eşindi,
erleştirdi almıcıkları. Birazdana o çıktı otlar içindän da git-
ti nereyi sä kendi işinä. Tezdä geeri döndü, getireräk bu se-
fer küçüräk daa armutçuklarını. Bir minut kadar kirpi baktı
şüveli bana dooru, dürüp kaşlarını, sora girdi kendi deliina.
Açan çıktı oradan, o genä baktı bana kendi küçük gözçeezle-
rinnän. Açan dübüdüz aydınnandı, kirpicik geldi üç almay-
lan, yaklaştı bana pek yakın da sansın pufurdadı. Bölä o tek-
lif etti beni gideyim alma imää. Almalar durardı saplı onun
iinelerindä.

Ertesi günü hepsi enidän tekrarlandı. Kirpicik sansın yan-
naşmıştı taşımaa bana deyni imeelik – getirirdi ba alma, ba
armut.

Ü. Zbanatskiyä görä

Tekstin planını düzmää deyni läüzim:

- bölmää teksti birkaç paya, onnarın maanasına görä,
- bulmaa o payların baş fikirlerini,
- o baş fikirlerä koymaa birär kısıdan cümläylän ad (yada teks-
ttä bulmaa cümleleri, nicä planın punktlarını).

➤ ***Bu teksttä var üç maana payı, üç mikrotema, onuş-
tan, onnara ad koyduynan, tekstin planı te butürlü olur:***

1. Otlar üstündä yaprakların fişirtısı.
2. Nasıl kirpicik imeelik kendinä hazırlardı.
3. Ertesi günü.

339. Okuyunuz yazdırma tekstleri için. Neleri lâazım esaba almaa, yazdırarak hayvannarı? 336-cı iştä bulun, nesoy avtor yazdırêr kirpicii.

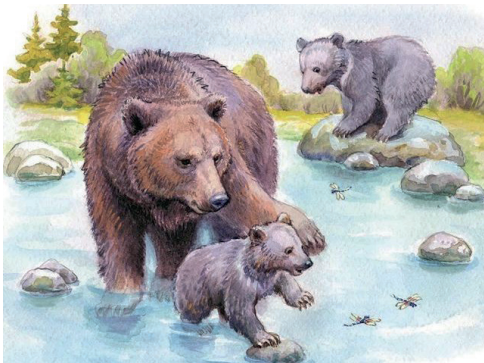
YAZDIRMA TEKSTİ

1. HAYVANNARI YAZDIRMAK – görümü, güüdesi, gözleri, bur-nusu (kala), derisi (tüüsü), tabeeti, hareketleri h.b.
2. İNSANI YAZDIRMAK – siması (üzü, suratı), gözleri, saçları, sözü, giiyimneri, karakteri (tabeeti), ürää, boyu, örüyüşü h.b.
3. PREDMETLERİ YAZDIRMAK – görüşü, material, rengi (benizi), forması (tombarlak, köşeli, uzun), yapılması (konstruktıyası), fay-dası, özellikleri h.b.
4. NATURAYI (TABİATI) YAZDIRMAK – hava (açık, yaamurlu, bulutlu, dürük, çiskin, güneşli), gök, güneş, bulutlar, aaçlar-çiçeklär, dolay-lık, renklär h.b.

§ 52. YAZMAK ARTİSTİK ANNATMASINI HAYVANNARA GÖRÄ

341. Okuyunuz teksti. Belli edin onun stilini hem tipini. Annadın, neçin ölä sayêrsınız?

Ayıcıkların yıkanması

Daayın sık erindän derenin kenarına bir büyük boz dişi ayı çıktı, onun da ardına iki şen ayıcık gidärdi. Ayı bir yavrucuun ensesindän dişlän tuttu da onu su içinä bandır-dı... Yavrucuk mizlärdi hem tepinärdi, ama anası islää yı-kamayınca kolvermedi.

Öbür ayıcık suuk sudan korktu da daa içinä kaçmaa çeketti. Anası, onu geeridän eti-şip, birkaç pança arkasına çekti da sora onu da, nicä ilkini, su içinä bandırıp, islää yıkadı.

Açan anası ayıcıkları erä salverdi, onnar ikisi da sevinärdilär, ani yıkandılar, zerä o günü pek sıcaqtı da onnara o sık yapaa kürklerinän pek sıcak gelärdi.

V. Bianki

GRAMATİKA İŞİ

➤ *Teksttä bulun da çıkarın üçär laf konson garmoniyasına görä. Bulun o lafları, angıllarını yakışmêêr bir sıradan öbür sıraya geçirmä.*

DAVALAR:

- *Bir sadä plan düzünüz.*
- *Yazdırma elementlerini kullanarak, bu teksti tamamnayın. Yazdırın ayıcıkları.*
- *Hazırlanınız yazmaa yaratma işini – takrir annatma tekstini hayvannara görä yazdırma elementlerinän.*

§ 53. ÇALIŞMA ŞEKİLLERİ (PLANA GÖRÄ). TAKRİR

342. Okuyunuz teksti. Belli edin onun stilini hem tipini.

Kemençeci

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemençä. Üsüz çalardı kemençedä da bir parça ekmek kendisinä kazanardı.

Petikanın bu dünnedä ne karısı vardı, ne da hısımı. Sınaşmıştı o yalnız yaşamaa. Ama vardı Petikanın

bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Kemençä her zaman onun yanında bulunardı. Açan Petika kahırlanêr, kafadarı da küsülü. Açan seviner Petika, kafadarı da şen.

Çalêr Petika bütün üreklän. Kafasını yannatmış, gözlerini yummuş. Saa elinnän arkuşu gezdirer ileri-geeri. Kemençecinin yaşları akêr. Okadar pek beener o kemençä çalmaa.

Eski kemençedän käämil seslär çalgısı çıkarêr – insanı ba aaladêr, ba sevindirir.

S. Kurogluya görä

GRAMATIKA İŞLERİ:

1. Nıışannı lafların fonetika analizini yapın.
2. Teksttä bulun da ayırı direciklerdä yazın: 4–5 laf kalın vokallan; 4-5 laf incä vokallan. Vokalları çizin.

DAVALAR:

- *Takrir yazın.*
- *Tekstin adını açıklayın.*
- *Bu tekstä bir sadä plan düzün.*
- *Yazdırma tekst elementlerini kullanarak, kendinizdän yazın, neyä sayılırdı kemençä Petika Baraboyun yaşamasında?*

Arkuş – смичок

Üsüz – сирота

§ 54. YARATMA İŞİ (PLANSIZ)

343. Aşaadaki verilmiş temalardan birär tema ayırın da kısıdan tekst düzün. Tanışın bilgilärlän, nesoy dooru yazılêr yaratma işi. Yaratmalarınızı yazın.

- *Nasıl bän bir gün mamuma (bobama) yardım ettim.*
- *Benim en kısmetli günüm.*
- *Başçada çiçeklerin gozellii.*
- *Benim en sevgili masalım.*
- *Benim en ii dostum.*

1. Yaratma yazmaa deyni, en ilkin, yaratmanın temasını läüzim düşündüynän aklından geçiräsin, sayıklayasın, nelär girer bu temaya, nelär var nicä yazmaa, angı materiallar, informa-tıya taa derindän açıklayacak bu temayı.

2. Kararlayın, angı stildä sizä taa pek yakışacak açıklamaa bu temayı. Öz fikirini bulun.

3. Öz fikirini açıklamaa deyni, läüzim bulasınız en parlak inandırıcı argumentleri. Eer zorluk görärsediniz materialın sırayca kullanmasında, mutlak okuyun yaratmanın ilk variantını hem fikirdän geçirin: uydu mu sizä käämil açıklamaa temayı hem öz fikiri.

4. Yaratmayı hazırlayarken yada onu artık yazarken, unutmayın, ani paası onun olmayacak, eer olmarsaydı onun dili uygun. Eer biz, yaratmayı yazarken, koydusaydık neet, kimi sa hertarafça göstermää, açıklamaa onun nişannarını, bölä yaratmaya **fikirle-meli** yaratma deniler. Onnarda açıklanêr oluşlar, sebeplär. Başka yaratmalara, angıları birbişey için annadêrlar, **annatmalı** yaratma deniler. Yaratmalar adetçä bitiriler yazanın bakışınnan, görüşün-nän hem onun kantarlamasının, angısından taa çok kerä yazanın yaşamak pozitıyası da belli olêr.

§ 55. YARATMA-ANNATMA (SÖZ AAZDAN HEM YAZMAKTA) KENDİ FİKİRİNÄ GÖRÄ

344. Okuyunuz teksti. Belli edin onun stilini hem tipini.

Ödeşmäk

İki adam küçükkenä dostmuşlar. Açan ama büümüşlär, birisi zengin olmuş, birisi sa ona çoban olmuş. Zengini yaşarmış düzgün evlerdä, çoban sa yaşarmış bir bordey içindä. Birisinin zenginnikleri sayısızmış, çobanın sa bütün zenginnii beş kopekmış.

Zengini unutmuş küçüklük dostluunu. Pek az ödärmış çobana. Un, kartofi, fasülä verärmış ona salt ödünç da sora onnarın paasını onun ödeendän tutarmış.

Bir yılın, Kasımda, ödeşmektä zengin yokmuş evdä, da çobanın ödeeni vermiş vekil, angısı bilmäzmiş bunun borçları için.

Zengin, annayıp bölä, taa geldiynän, yollamış vekili alsın çobandan borçları.

– Ko çorbacı kendisi gelsin, – demiş çoban, – isteerim ona kendisinä ödeyim borçları.

Ertesi günü zengin gelmiş çobanın evinä. Ama taa girdiykän aula, onu sarêr çobanın köpekleri. Da çeketmişlär dartmaa onun donnarını, paralamaa üstünü. Çoban çıkêr içerdän da hızlı karşılêr musaafiri, elleşer sıkı-sıkı onunnan, taa köpeklär bir pak paralayınca onun islää rubalarını.

Sora koolêêr onnarı.

– Sän ne, delirdin mi, baalamamışın o turbularını hem braktın benim üstümü paralasınnar, ba hayırsız! Ko gösteririm bän sana!

– Ee, artık elleşärdik ya? Ne, brakaceydım elleşmeyi, deyäsin, ani hatırlamêêrim seni? Dedim, gelmişin evimä, läözüm ikram edeyim, başka ikramım yok, afet!

DAVALAR:

➤ *Neredän belli, ani bu tekst artistik stilindä?*

➤ *Tekstin içindeliini annadın, onun planını düzüp, tefterlerinizä yazın.*

➤ *Bulunuz da okuyunuz bu artistik „Ödeşmäk” tekstindä onun çeketmesini, sora düümünü taa sora uzanmasını, kulminaşiyasını hem çözüntüsünü.*

➤ *Yazın bir kısa annatma dostlar için. Orada olsun çeketmesi, düümüü, ileridoorusu, kulminaşiyası hem çözüntüsü.*

➤ *Bitkisindä yazın yaratmalı davayı kendi bakışınıza görä, cevap ederäk soruşa: „Bu annatma neyä üüreder?”*

Borç – борг

turba – собака, пес

ödeşmäk – взаморозрахунок, розплата

ikram etmää – пригощати

vekil – керівник, управитель

İÇİNDEKİLÄR

§ 1. Dilin maanası halkın yaşamasında. Ukrainanın devlet dili ...	3
§2. Tekrar. Söz payları. Gagauz dilinin zenginii	6
§3. Laf kuruluşu (Tekrar). Gagauz dilinin zenginii.....	11
§4. SİNTAKSİS. DURGUÇLUK NIŞANNARI. Lafbirleşmesi. Temel hem belliedici laflar lafbirleşmesindä.....	15
§5. Cümlä, onun gramatika temeli. İçindeki maanalarına görä cümlelär. Dünneyin gözellii. Ana tarafım	18
§6. Sadä hem katlı cümlelär. Durguçluk nişannarı katlı cümlelerdä	23
§7. Cümlelerin baş payları: subyekt hem predikat. Sadä hem katlı adlardan predikatlar. Kiev – Ukrainanın baş kasabası	28
§8. Çizgi subyektin hem predikatın arasında. Ana-boba.....	32
§9. Cümlelerin ikincili payları: tamannık, bellilik, hallık. Hatır kiyada	37
§10. Birsoy paylı cümlelär, durguçluk nişannarı onnarda. Ekmek – en paalı iş dünnedä	40
§11. Cümlelär danışmaklan. Durguçluk nişannarı cümlelerdä danışmaklan. Gagauz zanaatları	44
§12. Doorudan söz. Dialog. Polilog. Ana-boba	48
§13. Okumak sessiz	54
§ 14. FONETİKA. Lafetmenin sesleri (Söz sesleri). Bukvalar. Vokal hem konson sesleri. Bizim dedelär	56
§15. Gagauz dilinin alfabeti. Seslerin hem bukvaların kullanması.....	61
§16. Vokallar. Vokal garmoniyası gagauz dilindä. Ana-boba.....	65
§17. Uzun vokallar. Diftonglar. Tabiatın gözellii	69
§18. Vokal dönmeleri (ä/e, ää/ee, a/ê). Zanaatlar	74
§19. Konsonnar sesli, tutnuk, sonor. Dedelär	77
§ 20. Konsonnar çetin, yımışak. Adetlär.....	81
§ 21. Konson dönmesi (p/b, t/d, ç/c)	84
§22. C, ç, ş konsonnarın ardına vokalların dooru yazılması. Gagauzların zanaatları	89
§23. Konsonnar. İkili konsonnar	93
§24. H konsonun dooru yazılması. V konsonun dooru yazılması.....	95

§25. Söz işi: Okumak seslän. Annatmak teksti.....	98
§26. Y (yot) konsonun dooru yazılması. Adetlär	100
§27. Konson garmoniyası. Legendalar hem annatmalar gagauzlar için	104
§28. Gagauzların hem Ukrainanın anılmış insannarı.....	108
§29. Kısım. Urgu. Gagauzların legendaları.....	111
§30. Lafların sıradan sıraya geçirilmesi. Pilda iilik hem fenalık için	114
§ 31. Söz işi. Dil bilgileri hem becermekleri	118
§ 32. Lafetmäk ilerlemesi. Hayvannarı yazdırmak.....	119
§ 33. GAGAUZ DİLİNİN LEKSİKASI. Yazdırmak. Şkola	122
§ 34. Dialekt lafları	125
§35. Lafların maanaları. Birmaanalı hem çokmaanalı laflar	127
§ 36. Neologizmalar hem arhaizmalar	131
§ 37. Profesional lafların hem terminlerin kullanılması	134
§ 38. Frazelogizmalar.....	137
§ 39. Sinonimnär. Antonimnär. Omonimnär	141
§ 40. Lafetmäk ilerlemesi. Annatma-yazdırma insanın işlemesini.....	143
§ 41. LAFIN MORFEMALARI. Kök hem afikslär	146
§ 42. Laf düzän hem laf diiştirän afikslär	148
§ 43. LAF KURULUŞU	151
§ 44. Afikslerin dooru yazılması.....	154
§ 45. Sesli hem sessiz konsonnarlan başlanan afikslerin dooru yazılması	156
§ 46. Afikslerdä l konsonun n konsonuna geçmesi	158
§ 47. Alınma lafların afiksleri	159
§ 48. Sadä hem katlı laflar	162
§ 49. Aazdan artistik annatması natura işlerinä görä	164
§ 50. Yazmak artistik annatmasını natura işlerinä görä	166
§ 51. Aazdan artistik annatması hayvannara görä.....	168
§ 52. Yazmak artistik annatmasını hayvannara görä	169
§ 53. Çalışma şekilleri (plana görä). Takrir	171
§ 54. Yaratma işi (plansız).....	171
§ 55. Yaratma-annatma (söz aazdan hem yazmakta) kendi fikirinä görä	172

Нвчальне видання

БУЖИЛОВА В. М., КУРОГЛО Н. І., КІОР І. Ф.

ГАГАУЗЬКА МОВА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
„Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”

*В оформленні підручника використані ілюстрації з вільних
інтернет-джерел*

Технічний редактор *Сергій Максимець*
Коректор *Єфтинія Сюрма*
Дизайн обкладинки, ілюстрації *Ярослава Олійника*
Верстка *Мирослава Токарюк*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 14,30.
Зам. № 1679.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.
www.bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.